

Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych
i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego

POLITEJA

NR 2 (34/1)

KRAKÓW 2015

STUDIA UKRAIŃSKIE

pod redakcją Piotra Bajora

RADA PROGRAMOWA

Prof. Jerzy Axer (Uniwersytet Warszawski)

Prof. Andrea Ciampani (LUMSA, Roma)

Prof. Břetislav Dančák (Masaryk University, Brno)

Prof. Rahul Peter Das (Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg)

Prof. Taras Finikov (KROK University, Kyiv)

Prof. Saleh K. Hamarneh (Jordan University)

Prof. Ferenc Hörcher (Pázmány Péter Catholic University, Budapest)

Prof. Alvydas Jokubaitis (Vilnius University)

Prof. Wiesław Kozub-Ciembroniewicz (Instytut Nauk Politycznych i Stosunków
Międzynarodowych UJ)

Prof. Zdzisław Mach (Instytut Europeistyki UJ)

Prof. Andrzej Mania (Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych UJ)

Prof. Tadeusz Paleczny (Instytut Studiów Międzykulturowych UJ)

Prof. Dorota Praszalowicz (Instytut Amerykanistyki i Studiów Polonijnych UJ)

Prof. Anna Rażny (Instytut Rosji i Europy Wschodniej UJ)

Prof. John Robertson (Cambridge University)

Prof. Irena Stawowy-Kawka (Instytut Nauk Politycznych i Stosunków
Międzynarodowych UJ)

Prof. Noël O'Sullivan (University of Hull)

Prof. Adam Wałaszek (Instytut Amerykanistyki i Studiów Polonijnych UJ)

Prof. Andrey Yuriyevich Shutov (Lomonosov Moscow State University)

Prof. Andrzej Zięba (Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych UJ)

REDAKTOR NACZELNY CZASOPISMA

Prof. Bogdan Szlachta

(Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych UJ)

SEKRETARZ REDAKCJI CZASOPISMA

Dr hab. Dorota Pietrzyk-Reeves

(Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych UJ)

Dr Arkadiusz Górnisiewicz

(Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych UJ)

Witalij ŁYTWYN

Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki
lytvyn.vitaliy@gmail.com

EWOLUCJA INSTYTUCJI PREZYDENTURY W POLITYCZNEJ HISTORII UKRAINY: USTANOWIENIE PREZYDENTURY, KOMPETENCJE, ROLA I MIEJSCE PREZYDENTA W SYSTEMIE RZĄDÓW

ABSTRACT **The Evolution of Institution of Presidency in Political History of Ukraine: Incipience, Powers, Role and Place in the System of Government**

The author determined phases of formation, powers, role and place of presidency in the government system of Ukraine at different stages of its political development, outlined historiography of presidency's researches in Ukraine, incrementally structured the evolution of political and legal views about the nature and purpose of the presidency in Ukraine, outlined the factual authority, role and place of presidency in the government system of Ukraine (on Ukrainian ethnic territories) in the first decade of the twentieth century. He also described the influence of the USSR presidency on the characteristics of formation and role of the presidency in post-Soviet Ukraine as well as revealed the dynamics of presidency in the independent Ukraine, 1991-2014. The author also found out the problem of institutional inheritance of presidency (including his powers, role and place in system of government) in the context of impact of some historical milestones of Ukrainian statehood in the following historical milestones. As result, the researcher argued that the institution of presidency in Ukraine (including the government system at all) needs to be reformed because of the past institutional, legal and political legacy of the presidency in Ukraine, and given to the experience of presidency in Central and Eastern Europe countries.

Słowa kluczowe: prezydent, prezydentura, system rządów, parlamentaryzm, system prezydencki, system półprezydencki

Keywords: president, presidency, system of government, parliamentarism, presidentialism, semi-presidentialism

Wskutek demonstracji i masowych protestów ludności mających miejsce na Ukrainie w okresie od listopada 2013 do lutego 2014 r. (początkowo z powodu wstrzymania przez prezydenta i rząd procesów integracji Ukrainy z UE, a następnie w rezultacie systemowego oporu społeczeństwa wobec istniejącego układu politycznego), które przeszły już do historii jako fenomen tzw. „Euromajdanu” i „rewolucji godności”, obalony został dyktatorski (w formie nasilającego się autorytaryzmu) reżim prezydenta Ukrainy Wiktora Janukowycza. Po tych wydarzeniach system rządów na Ukrainie zmienił się z prezydencko-parlamentarnego na parlamentarno-prezydencki (podobną zmianę system polityczny Ukrainy przeszedł w latach 2004-2006). Znacznie ograniczone zostały kompetencje prezydenta, przynajmniej w kwestii jego udziału w formowaniu i przedterminowym wstrzymaniu kompetencji rządu oraz innych centralnych organów władzy wykonawczej. Wraz z tym, jak również w kontekście spodziewanych przedterminowych wyborów prezydenckich (które zostały wyznaczone na 25 maja 2014 r.) oraz zarówno wewnętrznej (w sytuacji, kiedy budżet państwa został rozgrabiony przez poprzedni reżim, a kraj i społeczeństwo wymagały systemowych i fundamentalnych reform), jak i zewnętrznej polityki (wskutek polaryzacji interesów Ukrainy i Rosji, faktycznej utraty przez tę pierwszą Krymu i nieuznawania przez tę drugą obecnej władzy w Kijowie) został na Ukrainie obrany kurs na przyspieszone przyjęcie poprawek do konstytucji i co za tym idzie określenie nowego miejsca instytucji prezydentury w systemie politycznym Ukrainy. W tym kontekście aktualne okazało się zagadnienie adekwatnego określenia perspektywicznego systemu rządzenia na Ukrainie, w szczególności miejsca, jakie miała w nim zajmować instytucja prezydentury. Jest to niewątpliwie problem skomplikowany i kompleksowy, a jego rozwiązanie jest faktycznie niemożliwe bez znajomości specyfiki i następstw ewolucji instytucji prezydentury (zwłaszcza w kontekście jej kształtowania się, kompetencji, roli i miejsca w systemie rządów) w politycznej historii Ukrainy.

Instytucja prezydenta na Ukrainie stanowi dość dobrze i wszechstronnie zbadane zagadnienie. Rezultaty badań znajdujemy w całym szeregu opracowań, poświęconym kształtowaniu się, uprawnieniom, roli i miejscu prezydenta w systemie politycznym, w szczególności zaś systemowi rządów na Ukrainie. Pierwsze opinie co do celowości wprowadzania instytucji prezydentury na Ukrainie (na historycznych etnicznych ziemiach Ukrainy) znajdujemy w opracowaniach takich autorów, jak H. Andrużkij¹, M. Drahomanow²,

¹ П. Біленчук, В. Капелюшний, *Георгій Андрузький: провидець, патріот, конституціоналіст*, „Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України” 2002, Vol. 2, nr 15, s. 2-12.

² М. Драгоманов, *Передне слово до „Громади”*, [w:] *тенже, Вибрані твори. Збірка політичних творів з примітками*, Прага–Нью-Йорк 1937, s. 93-147.

I. Franko³, M. Michnowski⁴, M. Hruszewski⁵, D. Doroszenko⁶, S. Dnistrianskyj⁷ i in.

Kontekst historii ustanowienia instytucji prezydentury na Ukrainie jest przedmiotem prac takich naukowców, jak M. Pachomowa⁸, W. Szatilo⁹, S. Ahafonow¹⁰, P. Muzyczenko¹¹, B. Demjanenko¹², P. Płachotniuk i W. Melnyczenko¹³, W. Suchonos¹⁴, B. Łazariew¹⁵, I. Star-kiw¹⁶, M. Tomenko¹⁷, W. Horbatiuk¹⁸, W. Szapował i W. Hołowatenko¹⁹, O. Żytnyk²⁰, T. Pryjmak²¹, M. Mackewycz²² i in. (wskazano przeważnie prace opublikowane po 2000 r.).

³ I. Франко, „Громада” і „за друга” серед українського народу в Галичині і на Буковині, [w:] *тенже, Зібрання творів*. У 50 т., Київ 1984, Vol. 44, nr 1, s. 487-495.

⁴ *Основний закон „Самостійної України” Співки народу українського*, [w:] *Історія української конституції*, red. А. Слюсаренко, М. Томенко, Київ 1997.

⁵ М. Грушевський, *На порозі нової України (фрагменти)*, [w:] *Громадянин – Держава – Громадянське виховання. Антологія*, red. М. Рагозін, О. Сухомлинська, Донецьк 2001, s. 74-85.

⁶ Д. Дорошенко, *Доба Центральної Ради – Історія України. 1917-1923 рр.*, Vol. 2, Ужгород 1932.

⁷ П. Стецюк, *Станіслав Дністрянський як конституціоналіст*, Львів 1999.

⁸ М. Пахомова, *Формування інституту президентської влади в Україні*, „Наукові праці. Науково-методичний журнал” 2004, Vol. 33, nr 20: *Політичні науки*, s. 21-26.

⁹ В. Шатіло, *Інститут глави держави: його місце в українському конституціоналізмі XIX – поч. XX ст.*, „Віче” 1999, Vol. 10, s. 137-144.

¹⁰ С. Агафонов, *Історичний розвиток інституту глави держави в Україні*, „Право України” 2001, Vol. 7, s. 102-105.

¹¹ С. Агафонов, *Історичний розвиток інституту глави держави в Україні*, „Право України” 2001, Vol. 7, s. 102-105.

¹² Б. Дем'яненко, *Генезис інституту президентства в Україні: попередні підсумки президентської каденції В. Ющенка*, „Сучасна українська політика: політики і політологи про неї: зб. наук. праць” 2010, Vol. 19, s. 24-38.

¹³ П. Плахотнюк, В. Мельниченко, *Інститут президентства в Україні: становлення та розвиток: монографія*, Київ 2004.

¹⁴ В. Сухонос, *Інститут глави держави в Україні 1917-1921 років*, „Вісник ЦВК” 2008, Vol. 4, nr 14, s. 78-84.

¹⁵ Б. Лазарев, *Президент СССР*, „Государство и право” 1990, Vol. 7, s. 3-14; *тенже*, *Об измененіях в правовом статусе Президента СССР*, „Государство и право” 1991, Vol. 8, s. 32-44.

¹⁶ І. Старків, *Історико-правові витоки інституту президентства в Україні та світі*, „Форум права” 2012, Vol. 4, s. 859-864.

¹⁷ М. Томенко, *Інституту президентства в українській історико-політичній думці*, „Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії” 1995, Vol. 2, s. 17-28.

¹⁸ В. Горбатюк, *Інститут президентства в Україні: історико-правовий аспект*, „Часопис Київського університету права” 2011, Vol. 2, s. 325-329.

¹⁹ В. Шаповал, В. Головатенко, *Інститут глави держави в українському конституціоналізмі кінця XIX – початку XX ст.*, „Вісник Академії правових наук України” 1997, Vol. 2, nr 9, s. 49-55.

²⁰ О. Житник, *Інститут глави держави в політико-правовій думці доби українського національного відродження (друга половина XIX ст. – 1917 р.)*, „Часопис Академії адвокатури України” 2010, Vol. 9, nr 4, s. 1-5.

²¹ Т. Приймак, *Конституційний проект М. Грушевського з 1905 р.*, „Український історичний журнал” 1991, Vol. 1, s. 127-136.

²² М. Мацкевич, *Конституційне законодавство в ЗУНР: історико-правові аспекти*, „Право України” 2011, Vol. 2, s. 255-261.

Status polityczno-prawny i kompetencje prezydenta na Ukrainie stały się przedmiotem aktów normatywno-prawnych oraz całego szeregu opracowań naukowych autorstwa m.in. takich uczonych, jak (wskazano prace wydane po roku 2001): O. Zozula²³, S. Ahafonow²⁴, F. Burczak²⁵, W. Suchonos²⁶, N. Zajac²⁷, M. Zelinska²⁸, M. Karmazina²⁹, W. Melnyczenko³⁰, J. Todyka³¹, S. Derewjanko³², O. Wołoszczuk³³, W. Pohorilko³⁴, O. Procyk³⁵, W. Szapowal³⁶,

- ²³ O. Зозуля, *Інститут президентства як об'єкт сучасної конституційної реформи в Україні*, „Форум права” 2010, Vol. 1, s. 126-146; tenże, *Секретаріат Президента України: нормативно-правові засади організації та діяльності: монографія*, red. O. Марцеляк, Харків 2008; tenże, *Правовий статус Президента України як глави держави і глави виконавчої влади*, „Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право” 2008, Vol. 11, s. 139-146; tenże, *Канцелярія Президента України: правові засади побудови апарату глави держави*, „Форум права” 2008, Vol. 2, s. 152-182.
- ²⁴ С. Агафонов, *Правовий статус Президента України*, „Право України” 2000, Vol. 9, s. 25-27.
- ²⁵ Ф. Бурчак, Президент України, Київ 1997; Ф. Бурчак, В. Погорілко, *Конституційно-правовий статус Президента України*, [w:] *Конституційне право України*, red. В. Тація, В. Погорілка, І. Тодики, Київ 1999, s. 220-237.
- ²⁶ В. Сухонос, *Інститут глави держави в конституційному праві. Монографія*, Суми 2011, s. 221-280.
- ²⁷ Н. Заяць, *Теоретико-правові проблеми інституту президентства в механізмі реалізації державної влади в Україні*, „Право України” 2009, Vol. 6, s. 29-37.
- ²⁸ М. Зелінська, *Етапи трансформації інституту президентства в Україні*, „Політичний менеджмент” 2010, Vol. 1, s. 68-75; таж, *Можливі моделі розвитку інституту президентства в Україні*, „Політичний менеджмент” 2007, Vol. 3, s. 69-77.
- ²⁹ М. Кармазіна, *Еволюція структури президентського Секретаріату*, „Політичний менеджмент” 2009, Vol. 3, s. 60-68; таж, *Президентство: український варіант*, Київ 2007.
- ³⁰ В. Мельниченко, *Інститут Президента в Україні: стан та перспективи розвитку*, „Право України” 2009, Vol. 12, s. 18-29; В. Мельниченко, Н. Плахотнюк, *Повноваження Президента України у контексті конституційної реформи: структура, зміст, характер*, „Бюлетень Міністерства Юстиції України” 2005, Vol. 12, s. 5-15.
- ³¹ І. Тодика, *Президент України: конституційно-правовий статус: монографія*, Харків 1999; І. Тодика, В. Яворський, *Президент України: конституційно-правовий статус: монографія*, Харків 1999.
- ³² С. Дерев'янка, *Про уточнення повноважень Президента України щодо призначення/проголошення всеукраїнського референдуму в оновленій Конституції України*, „Вісник Центральної Виборчої Комісії” 2009, Vol. 2-3, nr 16-17, s. 63-71.
- ³³ О. Волощук, *Теоретичні та практичні проблеми організації інституту виборів Президента України*, „Вісник Центральної Виборчої Комісії” 2009, Vol. 1, nr 15, s. 53-59.
- ³⁴ В. Погорілко, *Теоретичні проблеми конституційного статусу Президента України*, [w:] *Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика. Монографія*, red. tenże, Київ 2003, s. 304-349; tenże, *Інститут президентства в Україні*, [w:] *Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи. Монографія*, red. І. Шемшученко, Київ 2001, s. 113-134.
- ³⁵ O. Protsyk, *Ruling with Decrees: Presidential Decree Making in Russia and Ukraine*, „Europe-Asia Studies” 2004, Vol. 56, nr 5, s. 637-660, [online] <http://dx.doi.org/10.1080/0966813041000235083>; tenże, *Constitutional Politics and Presidential Power in Kuchma's Ukraine*, „Problems of Post-Communism” 2005, Vol. 52, nr 5, s. 23-31, [online] <http://dx.doi.org/10.1080/10758216.2005.11052212>.
- ³⁶ В. Шаповал, *Статус Президента и исполнительная власть в Украине*, [w:] *Проблеми гармонізації законодавства України і стран Європи*, red. Е. Кубко, В. Цветкова, Киев 2003.

O. Poliszczuk³⁷, Ł. Krywenko³⁸, R. Martyniuk³⁹, J. Bernaziuk⁴⁰, I. Żyłajew⁴¹, T. Trijniak⁴², P. Rudyk⁴³, P. Sinelnik⁴⁴, H. Makarow⁴⁵, O. Bałahura⁴⁶, M. Cwik i I. Prociuk⁴⁷, W. Hołowatenko⁴⁸. W wymiarze porównawczo-prawnym i porównawczo-politologicznym podobne kwestie były przedmiotem poszukiwań następujących uczonych: T. Żalij⁴⁹, J. Barabasz⁵⁰, Ł. Hałahan⁵¹, W. Haponenko⁵², O. Dudnyk⁵³, O. Kordun, K. Waszczenko i R. Pawlenko⁵⁴,

³⁷ О. Поліщук, *Конституційно-політична модернізація інституту президента в Україні*, „Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Питання політології” 2013, Vol. 1073, s. 19-25.

³⁸ Л. Кривенко, *Президент України: конституційно-правовий статус*, „Віче” 1993, Vol. 12.

³⁹ Р. Мартинюк, *Проблеми визначення конституційно-правового статусу Президента України в умовах змішаної форми правління*, „Право України” 2009, Vol. 5, s. 44-50; tenże, *Аналіз функціональної природи інституту президента в Україні*, „Часопис Київського університету права” 2008, Vol. 2, s. 80-85.

⁴⁰ І. Берназюк, *Послання Президента України до народу та до Верховної Ради України як офіційні документи (акти) глави держави*, „Форум права” 2010, Vol. 4, s. 63-68.

⁴¹ І. Жилієв, *Послання Президента України як інструмент стратегічного управління*, „Економічний часопис” 2006, Vol. 5-6, s. 21-24; tenże, *Послання Президента України як інструмент державної політики*, „Стратегічні пріоритети” 2007, Vol. 1, nr 2, s. 24-33.

⁴² Т. Трійняк, *Деякі аспекти конституційної відповідальності Президента України*, [w:] *Другі конституційні читання*, Харків 2009.

⁴³ П. Рудик, *До питання нового статусу Президента України в контексті конституційних змін*, „Часопис Київського університету права” 2008, Vol. 2, s. 69-74.

⁴⁴ С. Сінельник, *Дискреційні повноваження президента України в контексті проведення конституційної реформи*, „Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки” 2009, Vol. 1, s. 62-68.

⁴⁵ Г. Макаров, *Нормотворча діяльність глави держави: зарубіжний досвід та вітчизняна практика*, „Стратегічні пріоритети” 2009, Vol. 1, nr 10, s. 5-13.

⁴⁶ О. Балагура, *Інститут президентства в Україні: практика становлення*, „Проблеми права на зламі тисячоліть” 2001, s. 82-86.

⁴⁷ О. Балагура, *Інститут президентства в Україні: практика становлення*, „Проблеми права на зламі тисячоліть” 2001, s. 82-86.

⁴⁸ В. Головатенко, *Окремі аспекти конституційно-правового статусу Президента України*, „Право України” 1999, Vol. 5, s. 30-34.

⁴⁹ Т. Жалій, *Правовий статус глав держав в Україні та Російській Федерації: порівняльний аналіз*, „Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки” 2013, Vol. 1, s. 14-18.

⁵⁰ Й. Барабаш, *Президент у змішаних республіках: деякі питання конституційно-правової теорії та практики*, „Право України” 2012, Vol. 8, s. 93-99; tenże, *Імплімент як форма конституційно-правової відповідальності і засіб урегулювання державно-правових конфліктів*, „Проблеми законності” 2008, Vol. 96.

⁵¹ Л. Галаган, *Президент у системі влади за різних форм державного правління*, „Політичний менеджмент” 2011, Vol. 4, s. 8-17.

⁵² В. Гапоненко, *Суперечності інституту президентства: теоретичні засади та уроки для України*, „Політичний менеджмент” 2011, Vol. 5, s. 110-116.

⁵³ О. Дудник, *Трансформація інституту президентства в країнах США (2005-2006 роки)*, „Політичний менеджмент” 2007, s. 214-227.

⁵⁴ О. Кордун, К. Ващенко, Р. Павленко, *Особливості виконавчої влади в пострадянській країні. Монографія*, ред. О. Кордуна, Київ 2000.

I. Kresina, A. Kowalenko i O. Bałan⁵⁵, D. Mazur⁵⁶, N. Dius⁵⁷, W. Krejdenko⁵⁸, O. Wołoszczuk⁵⁹, S. Seriohina⁶⁰, A. Riazancew⁶¹, D. Kowryżenko⁶², D. Bielow⁶³, W. Szatilo⁶⁴, N. Borysow⁶⁵ i in.

Miejsce i rola prezydenta w systemie władzy państwowej (systemie rządzenia państwem) stały się przedmiotem naukowych opracowań takich naukowców, jak: W. Kafarskyj⁶⁶, S. Seriohina⁶⁷, M. Cwik i N. Żun⁶⁸, W. Szatilo⁶⁹, R. Martyniuk⁷⁰, E. Skrebec⁷¹, R. Bezsmertnyj⁷²,

⁵⁵ I. Кресіна, А. Коваленко, О. Балан, *Інститут імпліменту: порівняльний політико-правовий аналіз*, Київ 2004.

⁵⁶ Д. Мазур, *Правові акти президентів України і Росії та їх класифікація: теоретико-правовий аспект*, „Вісник Нац. ун-ту внутр. справ” 2004, Vol. 27, s. 230-237.

⁵⁷ Н. Діус, *Інститут імпліменту в Україні, Франції та Російській Федерації: порівняльно-правовий аспект*, „Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право” 2007, Vol. 8.

⁵⁸ В. Крейденко, *Інститут президентства в Україні: порівняльний аналіз 2004-2012 рр.*, „Ефективність державного управління” 2012, Vol. 30, s. 151-157.

⁵⁹ О. Волошук, *Інститут президента у Франції, Росії та Україні: конституційні норми і політична практика: монографія*, Чернівці 2009; tenże, *Президент – активний учасник законодавчого процесу (порівняльний аналіз конституційно-правових норм Франції, Росії та України)*, „Науковий вісник Ужгородського університету. Право” 2002, Vol. 1, s. 56-61.

⁶⁰ С. Серьогіна, *Теоретико-правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні: монографія*, Харків 2001.

⁶¹ А. Рязанцев, *Роль інституту президентства в процесі формування исполнительної влади в Росії та Україні (сравнительный анализ)*, „Вестник ВГУ: История. Политология. Социология” 2013, Vol. 1, s. 146-148.

⁶² Д. Ковриженко, *Інститут вето: зарубіжний досвід, національне законодавство і практика, пропозиції*, Київ 2009.

⁶³ Д. Белов, І. Бисага, *Конституційно-правове регулювання інституту президентства в Україні та Франції*, Ужгород 2007.

⁶⁴ В. Шатіло, *Інститут президентства в механізмі державної влади зарубіжних країн та України*, „ТЕІСЕ” 2014, Vol. 90, s. 235-252.

⁶⁵ Н. Борисов, *Інститут Президента України: довгий шлях до інституціоналізації*, „Грани” 2013, Vol. 3, s. 40-57.

⁶⁶ В. Кафарський, *На відміну від елітного акціонерного клубу і від монарха. Політичні партії і Президент: шляхи співпраці*, „Віче” 2006, Vol. 17-18, s. 77-80.

⁶⁷ С. Серьогіна, *Оптимізація статусу президента як ключова ланка конституційної реформи України*, „Право України” 2009, Vol. 6, s. 23-28.

⁶⁸ М. Цвік, Н. Жук, *Динаміка президентської влади в Україні*, „Вісник академії правових наук України” 2007, Vol. 3, nr 46, s. 33-44.

⁶⁹ В. Шатіло, *Інститут президентства в системі державної влади України*, Київ 2004; tenże, *Нормативно-правові та інші акти президента України в механізмі реалізації державної влади*, „ТЕІСЕ” 2013, Vol. 87, s. 217-230.

⁷⁰ Р. Мартинюк, *Президент України в системі стримувань і противаг на сучасному етапі*, „Підприємництво, господарство і право” 2008, Vol. 8, s. 28-31.

⁷¹ Е. Скребец, *Практика применения інституту вето главы государства и стабильность политической системы Украины*, „Вестник СевГТУ. Политология” 2003, Vol. 52, s. 226-235.

⁷² Р. Безсмертний, *Президент України і Верховна Рада України*, „Віче” 2000, Vol. 7, nr 100, s. 34-38.

O. Tkaczenko⁷³, W. Hołowatenko⁷⁴, I. Czeke⁷⁵, P. Maniuk⁷⁶, A. Seliwanow i W. Susłow⁷⁷, O. Sowhyria⁷⁸, Ł. Polakowa⁷⁹, W. Potapenko⁸⁰, S. Bołydriew i B. Rebryś⁸¹, O. Zozula⁸², J. Bernaziuk⁸³, O. Danylak⁸⁴, N. Żuk⁸⁵, O. Wołoszczuk⁸⁶, S. Wawrzenczuk⁸⁷, F. Wenisławskyj⁸⁸, W. Hniforybow⁸⁹, A. Hulijew⁹⁰.

- ⁷³ О. Ткаченко, *Вето Президента: основи, практика*, „Голос України” 1999, Vol. 142, s. 2-3.
- ⁷⁴ В. Головатенко, *Право вето Президента України: складова механізму стримувань і противаг чи дестабілізуючий чинник законотворення?*, „Українське право” 2000, Vol. 1, s. 105-109.
- ⁷⁵ I. Cheker, *Comparative Analysis of Problematic Aspects of the President Impeachment Procedure in Ukraine and Russia*, [w:] *Академічні та наукові виклики різноманітних галузей знань у XXI столітті*, cz. 1, Харків 2012, s. 73-77.
- ⁷⁶ П. Манюк, *Право вето президента України у контексті правової охорони конституції України*, „Порівняльно-аналітичне право” 2013, Vol. 3, nr 2, s. 87-89.
- ⁷⁷ А. Селіванов, В. Суслов, *Право президентського вето у контексті відносин з парламентом*, „Голос України” 1996, Vol. 105-106, s. 7.
- ⁷⁸ О. Совгиря, *Институт контрасигнування актів глави держави в Україні: правова природа та проблеми законодавчого регулювання*, „Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки” 2010, Vol. 85, s. 66-70.
- ⁷⁹ Л. Полякова, *Особливості взаємодії президента України, законодавчої влади з судовою владою (1991-2004 рр.)*, „Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету” 2013, Vol. 35, s. 220-224.
- ⁸⁰ В. Потепенко, *Президент України і судова влада: деякі аспекти взаємодії*, „Проблеми законності” 2010, Vol. 110, s. 263-272.
- ⁸¹ С. Болдирев, Б. Ребриш, *Підстави проведення імпичменту глави держави за Конституцією України: перспективи удосконалення*, „Державне будівництво та місцеве самоврядування” 2012, Vol. 23, s. 106-115.
- ⁸² О. Зозуля, *Теорія та практика взаємодії Секретаріату Президента України з Верховною Радою України*, „Право і безпека” 2007, Vol. 6, nr 2, s. 32-39.
- ⁸³ І. Берназюк, *Реалізація Президентом України права вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів: деякі аспекти*, „Порівняльно-аналітичне право” 2013, Vol. 1, s. 49-54.
- ⁸⁴ О. Даниляк, *Порівняльний аналіз механізмів стримувань і противаг між Президентом, парламентом та Урядом України у владних моделях 1996 та 2004 років*, „Вісник Національної академії державного управління. Політологія і право” 2011, Vol. 2, nr 2, s. 174-181.
- ⁸⁵ Н. Жук, *Парламент, президент, уряд: через взаємостимування до рівноваги. Монографія*, Харків 2007.
- ⁸⁶ О. Волощук, *Повноваження президента України щодо судової влади*, „Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство” 2011, Vol. 575, s. 46-50; теж, *Конституційні проблеми взаємовідносин Президента та виконавчої влади*, „Держава і право” 2004, Vol. 26, s. 184-190; теж, *Місце Президента у механізмі державної влади*, „Бюлетень Міністерства Юстиції України” 2011, Vol. 12, s. 23-33.
- ⁸⁷ С. Вавженчук, *Виконавча влада – Президент України: конституційно-правові аспекти структурної взаємодії*, „Держава і право” 2005, Vol. 30, s. 246-255.
- ⁸⁸ Ф. Веніславський, *Роль Президента України в механізмі забезпечення взаємодії законодавчої і виконавчої гілок влади*, „Нова політика” 1998, Vol. 1, s. 7-11.
- ⁸⁹ В. Гнілорібов, *Проблеми взаємовідносин Верховної Ради України та Президента України*, [w:] *Парламентаризм в Україні: теорія і практика*, Київ 2001, s. 157-162.
- ⁹⁰ А. Гулиев, *Институт президентства в противодействии международному терроризму: сравнительно-правовой анализ законодательства Украины и Азербайджанской Республики*, Киев 2012.

Według stanu na 2014 r. po raz ostatni w sposób kompleksowy problematykę instytucji prezydentury Ukrainy w systemie władzy państwowej (poprzez odwołanie się do miejsca i roli prezydenta w państwowej administracji Ukrainy, doświadczenia funkcjonowania instytucji prezydentury w młodych państwach znajdujących się w okresie transformacji i po tym okresie, określenia instytucji prezydentury w systemie określenia i realizacji priorytetów rozwoju systemu społecznego w okresie transformacji na Ukrainie, określenia prawnych aspektów funkcjonowania instytucji prezydentury na Ukrainie i jej wpływu na kształtowanie konstytucyjnego ustroju Ukrainy) nakreślono w materiałach z konferencji naukowej wydanych przez Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki w 2014 r.⁹¹

Jednak nawet w zaproponowanym przeglądzie literatury naukowej, poświęconej instytucji prezydentury na Ukrainie, niewyjaśniona czy też bardzo słabo wyjaśniona została kwestia instytucjonalnego dziedziczenia instytucji prezydentury – w szczególności jej uprawnień, roli i miejsca w systemie rządzenia – w kontekście historycznego wpływu jednych historycznych etapów kształtowania się ukraińskiej państwowości na następne. Rozpatrzenie właśnie tej problematyki w kontekście kształtowania się instytucji prezydentury na Ukrainie będzie głównym celem niniejszego opracowania.

Zanim jednak przejdziemy bezpośrednio do analizowania ewolucji instytucji prezydentury w historii politycznej Ukrainy, należy wspomnieć, że sama *instytucja prezydentury*⁹² we współczesnym jej rozumieniu po raz pierwszy została formalnie wprowadzona przez Konstytucję USA w 1787 r. Dziś prezydentura jest jedną z najbardziej rozpowszechnionych instytucji władzy państwowej w świecie. Na przykład pod koniec XX w. ponad 130 ze 183 (współczesnych) państw będących członkami ONZ miało w swoim mechanizmie państwowym stanowisko prezydenta⁹³, co istotne jednak, w każdym państwie, w którym funkcjonuje instytucja prezydentury, przeszła ona szczególną i specyficzną ewolucję.

Wprowadzanie (widzianego jako proces wielostopniowy i skomplikowany) instytucji prezydentury na Ukrainie zostało podyktowane historycznym dążeniem ukraińskich ziem etnicznych do przekształceń demokratycznych i ma swoje tradycje. Ukraińska myśl polityczno-prawna wiąże ideę instytucji głowy państwa przede wszystkim z wyobrażeniami o tej czy innej formie (monarchicznej i republikańskiej) i systemie (prezydenckim, półprezydenckim czy parlamentarnym) rządzenia państwem⁹⁴. Tak więc jeszcze w połowie i pod koniec XIX w. w kręgach społeczno-politycznych ukraińskiej inteligencji powstał narodowo-państwowy kierunek myśli polityczno-prawnej, którego przedstawiciele jako pierwsi próbowali przygotować projekty konstytucji Ukrainy i określić istotę stanowiska

⁹¹ *Институт Президента України в системі державної влади України: матеріали наукової конференції*, Київ 2014.

⁹² Zgodnie ze słowami A. Hulijewa za instytucję prezydentury należy uważać całokształt państwowo-prawnych (konstytucyjno-prawnych) norm regulujących porządek wyborów i obejmowania stanowiska (inaugurację) prezydenta, uprawnienia prezydenta, wyznaczających jego miejsce i rolę w systemie władz państwa, a także specyfikę przedterminowego wstrzymania kompetencji, zastępstwa i usunięcia ze stanowiska. A. Гулієв, *Институт президентства...*, s. 146.

⁹³ Н. Сахаров, *Институт президентства в современном мире*, Москва 1994, s. 3

⁹⁴ В. Шаповал, В. Головатенко, *Институт главы держави...*, s. 49-55.

głowy państwa na Ukrainie z uwzględnieniem jej tradycji państwowo-historycznych⁹⁵. Idea wprowadzania instytucji prezydentury w ukraińskiej myśli polityczno-prawnej zrodziła się w czasach działalności Bractwa Cyrylo-Methodiańskiego (lata 1845-1847), którego członkowie opowiadali się za budową słowiańskiego związku chrześcijańskich republik; na czele każdej z nich (w tym także Ukrainy) powinni stać – wybrani na pewien określony czas przez zgromadzenie ogólnonarodowe – prezydent (jako głowa państwa) oraz sejm (jako parlament)⁹⁶. Projekt *Konstytucji Republiki* z roku 1850, którego autorem był członek Bractwa H. Andrużkyj⁹⁷, stał się bodaj pierwszym doniosłym dokumentem o charakterze konstytucyjno-prawnym w ukraińskiej myśli politycznej połowy XIX w., w którym zwrócono uwagę przede wszystkim na konieczność wprowadzania republikańskiej formy rządów ze stanowiskiem prezydenta jako członka Rady Państwa (organu ustawodawczego). Następnym krokiem w procesie uzasadnienia wprowadzenia stanowiska prezydenta i jego niezbędności dla Ukrainy (nadal jednak w składzie republiki federacyjnej) stały się opracowania M. Drahomanowa – w szczególności praca *Wolny związek – Wolne towarzystwo* (*Вольний Союз – Вільна Спілка*, 1884), gdzie pojawia się argumentacja, że prezydent jest odpowiedzialną politycznie instytucją władzy, w której skupione zostały funkcje ogłaszania, nadzoru nad wykonaniem, a także ścigania za naruszenie ustaw przyjętych przez parlament⁹⁸. Nie mniej ważne okazały się opinie I. Franki, który uzasadniał ideę obieralnej głowy państwa, służącej swojemu narodowi, opowiadając się za republikańską formą rządów⁹⁹. Problem uzasadnienia instytucji obieralnego prezydenta okazał się bardzo znaczący również w działalności pierwszych ukraińskich partii politycznych działających pod koniec XIX i na początku XX w. Znalazło to wyraz w programach Ukraińskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej, Ukraińskiej Partii Socjalistów-Federalistów (połączyła ona członków Ukraińskiej Partii Demokratycznej i Ukraińskiej Partii Radykalnej), Ukraińskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów i innych, które występowały z postulatem przekształcenia ówczesnego Imperium Rosyjskiego w republikę federacyjną z obieralnym w parlamencie czy też mianowanym przez rząd prezydentem na czele¹⁰⁰. Na przykład w programie Ukraińskiej Partii Socjalistów-Federalistów podkreślano, że stanowisko prezydenta powinni sprawować kolejno członkowie Wysockiej Rady Państwa (czyli rządu), każdy z nich przez jeden rok¹⁰¹.

Nieco odmienny okazał się program Ukraińskiej Partii Ludowej, której dokument programowy *Ustawa Zasadnicza „Samostijna Ukrajina”* M. Michnowskiego negował ideę samorządu lokalnego Ukrainy w ramach rosyjskiego zdecentralizowanego państwa, skupiając się natomiast na postulacie pełnej niepodległości Ukrainy jako repu-

⁹⁵ Багатопартійна українська держава на початку XX століття: партійні документи перших українських політичних партій, Київ 1992.

⁹⁶ Кирило-Методіївське товариство, Vol. 2, Київ 1990, s. 569-570.

⁹⁷ П. Біленчук, В. Капелюшний, Георгій Андрузький..., s. 2-12.

⁹⁸ М. Драгоманов, *Переднє слово...*, s. 93-147.

⁹⁹ І. Франко, „Громада” і „за друга”..., s. 487-495.

¹⁰⁰ О. Житник, *Інститут глави держави...*, s. 1-5.

¹⁰¹ М. Пахомова, *Формування інституту президентської влади...*, s. 21.

bliki prezydenckiej z obieranym na sześć lat w wyborach powszechnych prezydentem, który miał być zarówno głową państwa, jak i przewodniczącym struktur władzy wykonawczej¹⁰². Podkreślano, że osoba prezydenta powinna być objęta immunitetem politycznym, ponieważ odpowiedzialność za działania prezydenta powinni ponosić bezpośrednio przez niego mianowani (bez zgody dwuizbowego parlamentu) ministrowie. Ustalono, że na prezydenta może być wybrana osoba w wieku co najmniej trzydziestu pięciu lat. Wprowadzono także normę, że prezydent – nieposiadający prawa weta ustawodawczego – miał pełnić nadzór nad wykonywaniem ustaw, mógł zwoływać dwie izby parlamentu, miał być głównodowodzącym sił zbrojnych Ukrainy, został obdarzony prawem do ułaskawiania (amnestii) itp. W projekcie Konstytucji Ukrainy zaproponowanym przez Ukraińską Partię Ludową został zawarty mechanizm pociągania prezydenta do odpowiedzialności w razie naruszenia przez niego Ustawy Zasadniczej. W tym celu przewidziano powołanie specjalnego sądu ludowego, składającego się z przedstawicieli dwóch izb parlamentu, który miałby prawo usunąć prezydenta ze stanowiska i rozpisać przedterminowe wybory prezydenckie.

Myśl polityczno-prawna Ukrainy okresu połowy XIX-początku XX w. skupiła się faktycznie na wyborze między prezydenckim a parlamentarnym modelem republikanizmu, a co za tym idzie – między stanowiskiem wybieranego w wyborach powszechnych na określony czas prezydenta jako równocześnie głowy państwa i osoby stojącej na czele władzy wykonawczej a stanowiskiem wybieranego przez parlament na określony czas prezydenta wyłącznie jako głowy państwa. Na początku XX w. (zwłaszcza w latach 1918-1921) problem na płaszczyźnie teoretycznej i praktycznej – jak świadczy o tym doświadczenie historyczne – został rozstrzygnięty niejednoznacznie. Z jednej strony w Ukraińskiej Republice Ludowej (URL), w której po raz pierwszy zaakceptowano w praktyce instytucję ukraińskiej prezydentury¹⁰³ (propagatorem tego rozwiązania był M. Hruszewski¹⁰⁴), przewidywano, że osoba, która została wybrana przez zgromadzenie ogólnonarodowe (parlament), jest głową państwa (czyli prezydentem) URL¹⁰⁵. I. Starukiw¹⁰⁶ uważa, że 29 kwietnia 1918 r. na stanowisko pierwszego prezydenta URL wybrano M. Hruszewskiego. Jednakże D. Bielow zauważa, że w tym czasie instytucja prezydentury jako taka jeszcze nie istniała¹⁰⁷. Było to związane z tym, że wybory, w których wybrany został M. Hruszewski, nie były legalne, nie istniały przeciw akty normatywno-prawne (choćby nawet ze względu na przyjętą 29 kwietnia 1918 r. Konstytucję URL¹⁰⁸),

¹⁰² *Основний закон „Самостійної України”...*

¹⁰³ С. Агафонов, *Історичний розвиток...*, s. 103.

¹⁰⁴ Т. Приймак, *Конституційний проект...*, s. 127-136.

¹⁰⁵ І. Тодика, В. Яворський, *Президент України...*, s. 65; П. Христюк, *Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр.*, Vol. 2, Прага 1921, s. 175.

¹⁰⁶ І. Старків, *Історико-правові витоки...*, s. 859.

¹⁰⁷ Д. Белов, І. Бисага, *Конституційно-правове регулювання...*, s. 74-75.

¹⁰⁸ *Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР)*, [w:] П. Христюк, *Замітки і матеріали...*, Vol. 2, s. 174-180; Д. Дорошенко, *Доба Центральної Ради...*, Vol. 2, s. 56-57.

które przewidywałyby stanowisko prezydenta i regulowały tryb jego wyboru¹⁰⁹. Dlatego też słuszniej byłoby uważać za pierwszego prezydenta URL, co prawda już na emigracji, A. Liwycyckiego, który piastował to stanowisko dwukrotnie – w latach 1926-1948 i 1948-1954. Innymi prezydentami URL na uchodźstwie (szczegóły zob. tab. 1) byli S. Wytwyćkyj (1954-1965), M. Liwycyckij (1967-1989) i M. Pławiuk (1989-1992).

Dość specyficzna sytuacja powstała w kontekście określenia głowy państwa w URL w okresie Dyrektoriatu (w latach 1918-1920 na terytorium współczesnej Ukrainy, a w okresie 1921-1926 poza granicami etnicznego terytorium Ukrainy, na emigracji). Dyrektoriat URL był najwyższym organem władzy państwowej Ukraińskiej Republiki Ludowej, który składał się z Przewodniczącego Dyrektoriatu (w latach 1918-1919 był nim W. Wynnyczenko, w latach 1919-1926 – S. Petlura) oraz członków Dyrektoriatu (łącznie pięć osób). Stoimy na stanowisku, że Dyrektoriat, jeśli idzie o uprawnienia i funkcje, przypominał instytucję kolegialnej prezydentury, podporządkowanej i obie-ranej przez organy władzy ustawodawczej. Najwyższym tymczasowym organem ustawodawczym władzy URL w 1919 r. był Kongres Pracy Ukrainy, przed którym formalnie – nawet pomimo faktu, że Kongres Pracy został zwołany przez Dyrektoriat i pracował nie stale, a w trybie sesyjnym – odpowiedzialny był ten ostatni. Specyfika funkcji Dyrektoriatu polegała w tym czasie na tym, że z uwagi na stan wojny ten organ kolegialny władzy państwowej wydawał ustawy, które powinny były być zatwierdzane na najbliższej sesji przez Kongres Pracy Ukrainy (faktycznie zaś oznaczało to, że Dyrektoriat miał prawo wydawać dekrety z mocą prawa). Jako organ władzy wykonawczej funkcjonowała mianowana przez Dyrektoriat (kolegialną głowę państwa URL) i podlegająca kontroli ze strony Kongresu Pracy Ukrainy (parlamentu URL¹¹⁰) Rada Ministrów Ludowych (rząd URL) z szefem Rady Ministrów Ludowych (premierem URL) na czele. W listopadzie 1920 r. podstawą prawną systemu politycznego URL były ustawy „O tymczasowym Najwyższym Kierownictwie i trybie ustawodawstwa w URL”¹¹¹ oraz „O Państwowej Radzie

¹⁰⁹ Tak zwany „mit o M. Hruszewskim jako pierwszym prezydencie Ukrainy” w opinii publicznej (czy społecznej) i polityczno-prawnej Ukrainy został wprowadzony przez D. Doroszenkę w latach 30. XX w. Dokładnie zob.: Д. Дорошенко, *Історія України. 1917-1923 рр. Українська гетьманська держава 1918 р.*, Ужгород 1930, s. 35. Z formalnoprawnego i naukowego punktu widzenia M. Hruszewski nie był prezydentem URL, bo w kwietniu 1918 r. takie stanowisko w tym państwie nie istniało. Nie przewidywała go również Konstytucja URL, która została uchwalona 29 IV 1918 r. – w ostatnim dniu funkcjonowania Ukraińskiej Centralnej Rady. Poza tym nie jest znany żaden akt polityczno-prawny dokonany przez M. Hruszewskiego jako prezydenta URL. Oczywiście jest natomiast, że M. Hruszewski był tylko „prezydentem” (przewodniczącym) Ukraińskiej Centralnej Rady – parlamentu URL (posługiwał się nawet wizytówką w języku francuskim – *President du Parlement (!) d'Ukraine*). Był to najwyższy funkcjonariusz w URL w owym czasie. Jednak M. Hruszewski, będąc jeśli nie charyzmatycznym, to obdarzonym największym autorytetem przywódcą ruchu ukraińskiego tamtego czasu, formalnie nie był prezydentem URL. Zgodnie ze słowami M. Kowalewskiego M. Hruszewski pełnił *najwyższą funkcję reprezentanta państwa*. Właśnie to dało podstawy A. Żukowskiemu do nazywania M. Hruszewskiego *pierwszym niekoronowanym prezydentem ukraińskiego państwa*.

¹¹⁰ Kongres Pracy Ukrainy w 1919 r. opowiadał się za przygotowaniem ustawy o wyborach ogólnonarodowego parlamentu.

¹¹¹ *Закон про тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній*

Ludowej”¹¹². Te akty normatywno-prawne przekazały funkcje ustawodawcze oraz kontrolę nad rządem URL Państwowej Radzie Ludowej (nowemu parlamentowi). Jednak do chwili zwołania Państwowej Rady Ludowej jej kompetencje zostały powierzone Radzie Ministrów Ludowych, zaś Przewodniczący Dyrektoriatu (był nim wówczas S. Petlura) pełnił (indywidualnie) obowiązki głowy państwa. Przewodniczącego Dyrektoriatu, w przypadku braku możliwości pełnienia przezeń obowiązków, zastępowało kolegium, a w razie niemożności jego zwołania – Przewodniczący Rady Ministrów Ludowych.

Podobny model republikanizmu (parlamentarny system rządów) i podobne znaczenie stanowiska prezydenta zostały przewidziane w niepodległej od 15 do 18 marca 1939 r. Karpato-Ukrainie. Tak np. konstytucyjne ustawy tego nieuznanego państwa wprowadziły następujące regulacje: prezydent jako głowa państwa wybierany jest przez Sejm (parlament Karpato-Ukrainy); na czele władzy wykonawczej stoi premier, którego również wybiera Sejm; premier i prezydent są politycznie odpowiedzialni przed parlamentem. Określono także prawo rządu do wydawania za zgodą prezydenta tymczasowych rozporządzeń z mocą prawa. Nie mogły one zawierać zmian ustaw konstytucyjnych i powinny być wniesione w postaci projektów ustaw na najbliższe obrady Sejmu, gdyż w innym przypadku traciły moc prawną. Pierwszym i ostatnim prezydentem Karpato-Ukrainy był A. Wołoszyn. Oznacza to, że myśl polityczno-prawna i praktyka polityczna Ukraińskiej Republiki Ludowej i Karpato-Ukrainy zmierzała w kierunku wprowadzania modelu parlamentarnego republikanizmu (parlamentarnego systemu rządów), a co za tym idzie do stanowiska – obieranego przez parlament na określony czas – prezydenta wyłącznie jako głowy państwa.

Z drugiej strony w Zachodnioukraińskiej Republice Ludowej (ZURL) w różnych okresach zaaprobowano odmienne projekty i koncepcje konstytucji, które zostały zaproponowane przez S. Dnistriańskiego, posła do austriackiego parlamentu i profesora Uniwersytetu Lwowskiego. Pierwszy projekt tego uczonego, który został przygotowany pod koniec października 1918 r. i nosił nazwę *Ustrój Państwa Galicyjskiego*¹¹³, w znacznej mierze odwoływał się do instytucjonalnej praktyki URL i przewidywał stworzenie państwa z parlamentarnym systemem rządów, w którym władza ustawodawcza powinna należeć do Ukraińskiej Rady Narodowej (Ludowej) (którą wybrano 18 października 1918 r.), natomiast władza wykonawcza do Rządu (Zarządu Ludowego czy Sekretariatu Państwowego), który został sformowany i był odpowiedzialny przed parlamentem (pierwszy rząd, z K. Łewyckim na czele, został utworzony 9 listopada 1918 r.). Ukraińska Rada Narodowa była traktowana jako tymczasowy parlament, który na mocy wyborów przeprowadzonych w oparciu o system proporcjonalny („z proporcjonalną reprezentacją dla mniejszości narodowych”) powinien być zastąpiony przez funkcjonujący stale Sejm Ludowy. Zostało to zatwierdzone w przyjętej 13 listopada 1918 r. „Tymcza-

Республіці від 12 листопада 1920 р., [w:] *Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України*, Київ 1992.

¹¹² *Закон про Державну Народну Раду Української Народної Республіки від 12 листопада 1920 року*, „Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки” 1920, 19 XI, Vol. 2.

¹¹³ П. Стецюк, *Станіслав Дністрянський...*, s. 59-60.

sowej Ustawie Zasadniczej o państwowej niepodległości ziem ukraińskich byłej monarchii austro-węgierskiej¹¹⁴, w której w żaden sposób nie wspomniano o stanowisku prezydenta ZURL. Dopiero po jakimś czasie (4 stycznia 1919 r.) tekst Tymczasowej Konstytucji ZURL uzupełniono grupą, jak to nazywa B. Tyszczyk, tzw. „ustaw konstytucyjnych”¹¹⁵, np. „O Wydziale Ukraińskiej Rady Narodowej” – swoistej instytucji kolegalnej głowy państwa w składzie: Prezydent Ukraińskiej Rady Narodowej i dziewięciu osób (łącznie dziesięciu członków)¹¹⁶. Kompetencje Wydziału określono w sposób następujący: wyznaczanie i mianowanie członków rządu, przedterminowe wstrzymanie kompetencji członków rządu, przeprowadzanie amnestii i ułaskawienia/abolicji, mianowanie kierowników lokalnych władz publicznych, publikowanie praw ZURL. Szczególną (zwłaszcza podczas głosowań) siłę w Wydziale posiadał Prezydent, którego głos był decydujący podczas podejmowania konkretnych decyzji przez ten organ władzy państwowej – zwłaszcza wtedy, kiedy w czasie głosowania (koniecznie w obecności nie mniej niż sześciu członków Wydziału) głosy członków Wydziału rozdzielały się po równo. Argumentowano również, że Wydział Ukraińskiej Rady Narodowej wybierany jest na czas sprawowania władzy przez Ukraińską Radę Narodową i funkcjonuje do sformowania nowego Wydziału nowej Ukraińskiej Rady Narodowej. Faktycznie dyskusja dotyczyła instytucji kolegalnej prezydentury w warunkach parlamentarnego systemu rządów republikańskich (w rodzaju Dyrektoriatu w URL).

Na czele pierwszej i ostatniej instytucji kolegalnej prezydentury stanął J. Petruszewycz, który w latach 1918-1923 był prezydentem (przewodniczącym-marszałkiem) Ukraińskiej Rady Narodowej, najpierw w okresie od listopada 1918 r. do stycznia 1919 r. w granicach terytorium ZURL (do Aktu Zjednoczenia URL i ZURL), a w latach 1919-1923 (po podpisaniu i wypowiedzeniu Aktu Zjednoczenia URL i ZURL) w granicach terytorium Zachodniego Obwodu URL oraz w formie funkcjonowania ZURL na uchodźstwie¹¹⁷. Będąc przewodniczącym najwyższych władz publicznych ZURL (Ukraińskiej Rady Narodowej i jej Wydziału), J. Petruszewycz z początku pełnił tylko funkcje przedstawicielskie, nie mając realnych kompetencji do prowadzenia własnej polityki wewnętrznej i zewnętrznej państwa. Co więcej, w styczniu 1919 r. (po podpisaniu Aktu Zjednoczenia URL i ZURL) J. Petruszewycz jako przewodniczący Zachodniego Obwodu URL wszedł w skład Dyrektoriatu URL – innego organu władzy państwowej, który wykonywał funkcje kolegalnego szefa państwa – co osłabiło jego uprawnienia jako kierownika instytucji kolegalnej głowy państwa w ZURL.

¹¹⁴ *Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувишої Австро-Угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданні 13 листопада 1918 р.*, [w:] М. Лозинський, *Галичина в рр. 1918-1920*, Прага 1922, s. 45-46; В. Костів, *Конституційні акти відновленої української держави 1917-1919 років і їхня політично-державна якість*, Торонто 1964.

¹¹⁵ Б. Тищик, *Конституційне законодавство Західно-Української народної Республіки*, „Науковий Збірник Українського Вільного Університету” 1995, Vol. 17, s. 303-308.

¹¹⁶ *Закон про Виділ Української Ради 4 січня 1919 р.*, [w:] М. Лозинський, *Галичина в рр. 1918-1920*, Прага 1922, s. 62-63.

¹¹⁷ М. Литвин, К. Науменко, *Історія ЗУНР*, Львів 1995, s. 140.

Sytuacja zmieniła się dopiero w czerwcu 1919 r., kiedy Ukraińska Rada Narodowa (ze względu na zagrożenie militarne ze strony Polski, a także wewnętrzne spory w kierownictwie URL) nadała J. Petruszewyczowi specjalne uprawnienia „Dyktatora” – *najwyższego zwierzchnika wojskowo-politycznego na czas wojny* – co oznaczało połączenie jego kompetencji jako głowy państwa i szefa rządu ZURL. Faktycznie (nawet mimo że J. Petruszewycz nie został wybrany na prezydenta w wyborach powszechnych) oczekiwano przejścia republikańskiej formy rządów od systemu parlamentarnego do prezydenckiego systemu rządzenia, czyli od traktowania prezydenta za ledwie jako głowy państwa do prezydenta pojmowanego jako głowa państwa i zwierzchnik władzy wykonawczej.

Podobne rozwiązanie przewidywał drugi projekt *Konstytucji Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej S. Dnistriańskiego z 1920 r.*¹¹⁸ Dokument ten określał ZURL jako republikę prezydencką, w której władzę ustawodawczą powinna reprezentować Izba Ludowa (parlament), zaś władza wykonawcza powinna się znaleźć w rękach Prezydenta Republiki (jako głowy państwa i przewodniczącego rządu – Rady Państwa). Obydwa organy władzy publicznej powinny być formowane w oparciu o jednoczesne wybory powszechne (odbywające się co cztery lata)¹¹⁹. Przewidywano, że do prezydenta będzie należało pełnienie następujących funkcji: kierowanie rządem; zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi państwa; nadawanie i odbieranie wojskowych tytułów i rang; mianowanie i zwalnianie członków Rady Państwa i Przewodniczącego Państwowego Wymiaru Sprawiedliwości, a także wykonywanie funkcji najwyższego zwierzchnika aparatu wewnętrznego i władzy sądowniczej w państwie; przysługiwało by mu również prawo do ułaskawiania itp. Przewidywano możliwość wysuwania przez parlament (dwoma trzecimi głosów) oskarżeń politycznych pod adresem prezydenta, a także wnoszenie przez parlament wniosku o jego odsunięcie od władzy.

Wszystko to oznacza, że w walce politycznej ziem ukraińskich o niepodległość, a co za tym idzie w międzyinstytucjonalnych relacjach politycznych i prawnych różnych ukraińskich tworów państwowych na początku i w pierwszej połowie XX w. wcielono w życie dwa modele stanowiska prezydenta: jeden – w warunkach parlamentarnego systemu rządów republikańskich – przewidywał stanowisko prezydenta jako głowy państwa, wybranej w parlamencie na określoną czasowo kadencję (w przypadku Ukraińskiej Republiki Ludowej, Karpato-Ukrainy i pierwszego okresu istnienia Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej); drugi – w warunkach prezydenckiego systemu rządów republikańskich – przewidywał stanowisko prezydenta jako szefa władzy wykonawczej i głowy państwa, wybranej w wyborach powszechnych na określoną czasowo kadencję (drugi okres istnienia Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej). Mimo że w myśli polityczno-prawnej i w praktyce przeważał wówczas model parlamentarnego republikanizmu ze stanowiskiem prezydenta jako głowy państwa, obieranego przez parlament, dwa zaaprobowane modele prezydentury (parlamentarna i pre-

¹¹⁸ П. Стерчо, *Карпато-Українська Держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках*, Львів 1994, s. 147-150.

¹¹⁹ М. Мацкевич, *Конституційне законодавство в ЗУНР...*, s. 255-261.

zydencki) połączyła idea stanowiąca, że stanowisko prezydenta musi być postrzegane jako pewien czynnik stabilizacyjny i amortyzator pomiędzy przeciwdziałającymi siłami politycznymi w społeczeństwie, zwłaszcza jeśli znajdują się one w przejściowym stadium rozwoju.

Tabela 1. Historia instytucji prezydentury w politycznej historii Ukrainy
(na przykładzie niektórych ukraińskich tworów państwowych w latach 1918-1991)

Twór państwowy	Prezydent	Czas kadencji	Partia polityczna	Status konstytucyjny	Typ prezydentury	System rządów/konstytucyjny sposób wyboru
URL	W. Wynnyczenko	14 XII 1918- -13 II 1919	USDRP	Głowa państwa	Kolegialna	Parlamentaryzm/ Parlamentarny
	S. Petlura	9 V 1919- -25 V 1926	USDRP	Głowa państwa	Kolegialna/ Indywidualna	Parlamentaryzm/ Parlamentarny
	A. Liwyckyj I	25 V 1926- -10 VI 1948	USDRP	Głowa państwa	Indywidualna	Parlamentaryzm/ Parlamentarny
	A. Liwyckyj II	10 VI 1948- -17 I 1954	USDRP	Głowa państwa	Indywidualna	Parlamentaryzm/ Parlamentarny
	S. Wytwyckyj	17 I 1954- -9 X 1965	Bezpartyjny	Głowa państwa	Indywidualna	Parlamentaryzm/ Parlamentarny
	M. Liwyckyj	22 III 1967- -8 XII 1989	Bezpartyjny	Głowa państwa	Indywidualna	Parlamentaryzm/ Parlamentarny
	M. Pławiuk	8 XII 1989- -22 VIII 1992	Bezpartyjny	Głowa państwa	Indywidualna	Parlamentaryzm/ Parlamentarny
ZURL	J. Petruszewycz	4 I 1919- -22 I 1919	UNDP	Głowa państwa	Kolegialna	Parlamentaryzm/ Parlamentarny
		19 VI 1919- -15 III 1923		Głowa państwa i szef władzy wykonawczej	Indywidualna	Prezydencki/ Ogólnonarodowy
Karpato-Ukraina	A. Wołoszyn	15 III 1939- -18 III 1939	NChP	Głowa państwa	Indywidualna	Parlamentaryzm/ Parlamentarny

URL – Ukraińska Republika Ludowa; ZURL – Zachodnioukraińska Republika Ludowa; USDRP – Ukraińska Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza; UNDP – Ukraińska Partia Narodowo-Demokratyczna; LChP – Partia Ludowo-Chrześcijańska

Późniejszy rozwój (a dokładniej rzecz biorąc – brak) instytucji prezydentury na Ukrainie po walkach narodowyzwoleńczych początku XX w. został podyktowany tym, że kraj ten wchodził przeważnie w skład Związku Sowieckiego, którego systemu politycznego nie można zestawiać z parlamentarnym albo prezydenckim systemem rządów

republikańskich¹²⁰. Mimo że w sowieckim procesie polityczno-prawnym miały miejsce próby wprowadzenia stanowiska prezydenta (w 1936, 1964 i 1988 r.), idea ta nie została rozumiana i poparta przez ogół aparatu partyjnego ani przez najwyższe szczeble władzy. Było to spowodowane tym, że według klasycznych modeli realizacji władzy instytucja prezydentury jest nierozzerwalnie związana z podziałem władz. Tymczasem oficjalna państwowa ideologia okresu sowieckiego negowała podział władz jako sposób organizacji systemu politycznego¹²¹, gdyż uważała go za wartość obcą socjalistycznemu modelowi rozwoju. Taką ideę obserwujemy jeszcze w czasach J. Stalina, który na propozycję wprowadzenia instytucji prezydentury do projektu Konstytucji ZSRS w 1936 r. zauważył, że zgodnie z systemem Konstytucji w ZSRS nie powinno być wybieranego przez ogół ludności jednoosobowego prezydenta będącego na równi z Radą Najwyższą i zdolnego przeciwstawić się Radzie Najwyższej; że prezydent jest w ZSRS kolegialny i jest nim Prezydium Rady Najwyższej¹²².

Sytuacja zmieniła się diametralnie w marcu 1990 r., kiedy III Nadzwyczajny Zjazd Deputowanych Ludowych uchwalił Ustawę „O wprowadzeniu stanowiska Prezydenta ZSRS i wniesieniu zmian i uzupełnień do Konstytucji (Ustawy Zasadniczej) ZSRS”¹²³. Zwrócenie się ku idei instytucji prezydentury w ZSRS zostało podyktowane dramatycznymi wydarzeniami tego czasu, kryzysem sowieckiego federalizmu, który wystąpił po ogłoszeniu kursu na społeczno-ekonomiczną i polityczną „przebudowę” i demokratyzację kraju¹²⁴. Wybory pierwszego prezydenta ZSRS odbyły się bezpośrednio w trakcie Zjazdu Deputowanych Ludowych (najwyższego organu władzy państwowej w ZSRS), chociaż nadal przewidywano przeprowadzenie bezpośrednich powszechnych wyborów prezydenckich¹²⁵. Ówczesny przewodniczący Rady Najwyższej ZSRS (dwuizbowego parlamentu) M. Gorbaczow został wybrany na pierwszego i ostatniego prezydenta Związku Sowieckiego¹²⁶. Jednakże idea instytucji prezydentury została poparta przez większość ludności ZSRS, a zwłaszcza jej części zamieszkującej Ukrainą SRS, co stało się wkrótce przyczyną wprowadzenia analogicznej instytucji we wszystkich państwach posowieckich. Co więcej, podczas tworzenia stanowiska prezydenta na

¹²⁰ Niemniej jednak Związek Sowiecki, a w szczególności Ukraina SRR pod względem systemu rządów państwowych (zwłaszcza ze względu na ideę wszechwładzy rad, chociaż także krytycznego stosunku do teorii polityczno-prawnej) przypominały republiki parlamentarne.

¹²¹ А. Кудряченко, *Институт президентства в Украине: реалии конституционно-правового статуса*, „Государство и право” 1998, Vol. 3, s. 100.

¹²² И. Сталин, *Вопросы ленинизма*, Москва 1945, s. 517.

¹²³ І. Стрижова, *Институт президентства на пострадянському просторі*, „Гілея” 2011, Vol. 49; *Про заснування поста Президента СРСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) СРСР: Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік № 1360-І від 14.03.90*, [online] <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1360400-90>.

¹²⁴ С. Паречина, *Институт президентства: история и современность*, red. Е. Матусевич, Минск 2003.

¹²⁵ *Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик*, „Свод законов СССР” 1990, Vol. 3, s. 7.

¹²⁶ *Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР*, 1990, Vol. 7; В. Горбатюк, *Институт президентства в Україні...*, s. 326.

Ukrainie (formalnie w Ukraińskiej SRS), co miało miejsce 5 lipca 1991 r.¹²⁷ (w wyniku wprowadzenia zmian do Konstytucji Ukraińskiej SRS pochodzącej z 1978 r.¹²⁸), podjęto próbę uwzględnienia zarówno ogólnozwiązkowych norm i doświadczeń, jak i ustawodawstwa zagranicznego¹²⁹.

Po rozpadzie Związku Sowieckiego większość nowo powstałych republik, w tym również Ukraina, postanowiła zaaprobować zasadę podziału władz na wykonawczą, ustawodawczą i sądowniczą, a także mechanizm zapewnienia wzajemnego powstrzymywania i przeciwwagi pomiędzy strukturami władzy¹³⁰. Zasada ta stała się systemotwórczym czynnikiem istnienia państwa i miała sprzyjać elastycznej wzajemnej kontroli i współdziałaniu najwyższych organów jako części zintegrowanej władzy państwowej. W wyniku tego instytucja prezydentury i jej funkcjonalne wcielenie w perspektywie zapewnienia współdziałania struktur władzy w ramach realizacji zasady podziału władz na Ukrainie na obecnym etapie rozwoju instytucjonalnego nabrało bardzo dużego znaczenia polityczno-prawnego. Oprócz tego, oczywiście, że idea instytucji prezydentury na Ukrainie nie została narzucona z zewnątrz, lecz była wynikiem procesów historycznych, które dojrzały wewnątrz społeczeństwa, w podejściu intelektualnym elity politycznej – z nastawieniem na konieczność reformowania władzy państwowej oraz systemu politycznego i społeczno-ekonomicznego.

W kształtowaniu się instytucji prezydentury na Ukrainie (formalnie jeszcze w składzie ZSRS) znaczącą rolę odegrała *Deklaracja o państwowej suwerenności Ukrainy*¹³¹ z 16 lipca 1990 r., która głosiła, że władza w państwie powinna być realizowana na zasadzie jej podziału na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą¹³². Wiosną 1991 r. w Radzie Najwyższej Ukraińskiej SRS prowadzone były prace zmierzające do przygotowania projektów ustaw, koniecznych do wprowadzenia stanowiska Prezydenta Ukrainy. Zagorzali zwolennicy *niepodległości Ukrainy* popierali ideę wprowadzenia instytucji silnego prezydenta jako głowy państwa i szefa władzy wykonawczej (modele systemu prezydenckiego), mieli oni świadomość tego, że władza prezydencka jest zdolna do stosunkowo szybkiego zlikwidowania radzieckiego systemu politycznego. Natomiast *przeciwnicy niepodległości Ukrainy* w osobach konserwatywnych deputowanych komu-

¹²⁷ Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 5 липня 1991 р., „Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)” 1991, Vol. 33, s. 445; Про Президента Української РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 5 липня 1991 р., „Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)” 1991, Vol. 33, s. 446; Про вибори Президента Української РСР: Постанова Верховної Ради Української РСР від 5 липня 1991 р., „Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)” 1991, Vol. 33, s. 450.

¹²⁸ Конституція (Основний Закон) України. 20 квітня 1978 р. (із змінами і доповненнями, внесеними станом на 21 вересня 1994 р.), Київ 1994.

¹²⁹ И. Тодика, В. Яворский, *Президент Украины...*, s. 72.

¹³⁰ Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., Київ 1997.

¹³¹ Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., „Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)” 1990, Vol. 31, s. 429.

¹³² Конституційне право України, red. В. Погорілко, Київ 1999.

nistycznych nalegali na wprowadzenie instytucji słabego prezydenta jako głowy państwa, który byłby wybierany w parlamencie (modele parlamentarizmu), rozumieli oni, że władza prezydencka może zostać podporządkowana Biuru Politycznemu Komunistycznej Partii Ukrainy. W rezultacie teoretyczną podstawą kształtowania instytucji prezydentury na Ukrainie na początku lat 90. XX w. stała się *Koncepcja nowej konstytucji Ukrainy*, przyjęta 19 czerwca 1991 r. przez Radę Najwyższą Ukraińskiej SRS¹³³. Nieco później, 25 czerwca 1991 r., Rada Najwyższa przyjęła uchwałę „O wyborach Prezydenta Ukraińskiej SRS”¹³⁴ i określiła, że powszechne wybory Prezydenta Ukraińskiej SRS powinny się odbyć w 1991 r.

Zgodnie z rozdziałem 12-1 Konstytucji Ukraińskiej SRR z 1978 r. z poprawkami i uzupełnieniami, prezydent z początku (poczynając od 5 lipca 1991 r.) określany był jako najwyższy funkcjonariusz i zwierzchnik władzy wykonawczej w państwie, a z czasem (od 14 lutego 1992 r.), zgodnie z art. 114-1 Konstytucji Ukraińskiej SRS z 1978 r., jako głowa państwa i zwierzchnik władzy wykonawczej na Ukrainie. Jednakże – jak wynika ze słów A. Hulijewa¹³⁵ – na tym etapie regulacji konstytucyjno-prawnych instytucja prezydenta nie była w sposób wszechstronny, jednolity i konsekwentny uzasadniona (podobnie zresztą jak i republikański system rządzenia państwem na Ukrainie we wspomnianym czasie)¹³⁶. Świadczą o tym efekty prezydentury L. Krawczuka, który został wybrany 1 grudnia 1991 r. Z początku pierwszy prezydent postsowieckiej

¹³³ *Про Концепцію нової Конституції України: Постанова Верховної Ради Української РСР від 19 червня 1991 р.*, „Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)” 1991, Vol. 35, s. 466; *Конституція незалежної України*, Vol. 1, Київ 1995, s. 65-77.

¹³⁴ *Про вибори Президента Української РСР...*, s. 450.

¹³⁵ A. Гулієв, *Інститут президентства...*, s. 154.

¹³⁶ Co więcej, w ogóle system podziału władz na Ukrainie po wprowadzeniu instytucji prezydenta 5 VII 1991 r. stanowił przypadek „niezrozumiałej kombinacji”, ponieważ gałęzie władzy nie miały określonego oficjalnego statusu, struktury i pojęcia o mechanizmach stworzenia efektywnego systemu rządów republikańskich. Na przykład parlament został obdarzony najwyższymi uprawnieniami ustawodawczymi i częściową władzą nad rządem, a prezydentowi przyznano prawo do określania struktury rządu i przydzielono znaczącą rolę w ustawodawstwie. Faktycznie na Ukrainie we wspomnianym okresie funkcjonował półprezydencki prezydencko-parlamentarny (jednocześnie prezydenckopodobny, gdyż prezydent nie mógł rozwiązywać parlamentu, i parlamencko-dominujący) system rządów (choćby koncepcje kierunków rozwoju systemu politycznego na Ukrainie przewidywały prezydencki system rządów). Przede wszystkim przejawiało się to w tym, że: prezydent i parlament brali udział w formowaniu i dymisjonowaniu rządu czy też poszczególnych jego członków (przy czym parlament mógł dymisjonować wszystkich członków gabinetu, a prezydent mógł mianować bez zgody parlamentu większość członków gabinetu – faktycznie oznaczało to, że podczas formowania rządu był on zależny od prezydenta, zaś w trakcie swej działalności – od parlamentu); prezydent i premier mieli uprawnienia do działalności ustawodawczej; parlament miał ograniczone uprawnienia w zakresie kierowania państwem; parlament w znacznej mierze „zacięniał” funkcje organów władzy sądowniczej. Dokładnie zob.: D. Boban, „Minimalist” Concepts of Semi-presidentialism: Are Ukraine and Slovenia Semi-presidential States?, „Politička misao” 2007, Vol. 44, nr 5, s. 155-177; K. Matsuzato, *Semipresidentialism in Ukraine: Institutional Centrist in Rampant Clan Politics*, „Democratization” 2005, Vol. 13, nr 1, s. 453-474; O. Protsyk, *Constitutional Politics...*, s. 23-31; T. Jung-Hsiang, *Sub-types of Semi-presidentialism and Political Deadlock*, „French Politics” 2008, Vol. 6, nr 1, s. 63-84, [online] <http://dx.doi.org/10.1057/palgrave.fp.8200140>.

Ukrainy był traktowany jako najwyższy funkcjonariusz w państwie. Jednakże z czasem, w okresie od września 1993 do lipca 1994 r., kiedy obowiązywał dekret prezydenta „O kierowaniu Radą Ministrów Ukrainy”¹³⁷, prezydent łączył jednocześnie kompetencje głowy państwa i zwierzchnika władzy wykonawczej. Przejawiało się to przede wszystkim w tym, że prezydent brał udział w formowaniu i dymisjonowaniu rządu lub poszczególnych jego członków: mianował premiera, ministrów obrony, spraw zagranicznych i spraw wewnętrznych pod warunkiem zatwierdzenia ich przez parlament, a także – już bez konieczności zatwierdzenia ich przez parlament – innych ministrów (obowiązywała jednak zasada bezpośredniej podległości oraz kolektywnej i indywidualnej odpowiedzialności rządu przed prezydentem/parlamentem). Prócz tego prezydent dysponował pewnymi uprawnieniami w działalności ustawodawczej: nie miał prawa weta wobec ustaw przyjętych przez parlament, miał jednak prawo inicjatywy ustawodawczej; mógł wydawać dekrety (do 1992 r. z mocą ustawy), jeśli dotyczyły one sfery reform ekonomicznych, pod warunkiem że przedmiot dekretów nie był regulowany specjalnymi ustawami Ukrainy; był odpowiedzialny za przedłożenie do rozpatrzenia przez parlament corocznego projektu budżetu Ukrainy. Jednocześnie cechą charakterystyczną tego okresu był fakt, że legitymizacja prezydenta wybranego w wyborach powszechnych w grudniu 1991 r. (formalnie w niepodległej Ukrainie) była wyższa niż legitymizacja wybranej w marcu 1990 r. (formalnie w składzie Ukraińskiej SRS) Rady Najwyższej¹³⁸.

Poczynając od września 1994 r. (po przyjęciu kolejnych poprawek do Konstytucji Ukraińskiej SRS z 1978 r.), Prezydent Ukrainy (został nim wybrany w przedterminowych wyborach 10 lipca 1994 r. L. Kuczma) jako głowa państwa i zwierzchnik władzy wykonawczej w państwie otrzymał uprawnienia do sprawowania funkcji gwaranta ochrony praw i swobód obywateli, suwerenności, przestrzegania Konstytucji i praw Ukrainy, reprezentowania kraju w relacjach międzynarodowych, zastosowania środków dla zapewnienia zdolności do obrony, bezpieczeństwa narodowego i integralności terytorialnej Ukrainy, sprawowanie funkcji zarządzających i wytyczanie kierunków działalności Rady Ministrów Ukrainy, stania na czele systemu lokalnych organów państwowej władzy wykonawczej, zapewniania ich współdziałania z Radą Najwyższą Ukrainy. W praktyce polityczne (wykonawczo-zarządcze) kompetencje prezydenta (w kontekście formowania, kierowania i przedterminowego wstrzymania kompetencji rządu) zostały wzmocnione przez znaczącą fragmentaryzację i frakcjonalizację pierwszej ukształtowanej w historii niepodległej Ukrainy Rady Najwyższej (ponieważ

¹³⁷ Dekret prezydenta „O kierownictwie Rady Ministrów Ukrainy” ustalał, że prezydent miał sprawować bezpośrednie kierownictwo nad Radą Ministrów Ukrainy jako najwyższym organem władzy wykonawczej. Dokładnie zob.: *Про керівництво Кабінетом Міністрів України: Указ Президента України від 27 вересня 1993 р.*, „Голос України” 1993, 28 III.

¹³⁸ Z uwagi na spory społeczno-ekonomiczne na Ukrainie, a także międzyinstytucjonalne konflikty w systemie władz państwa mogło to nawet stać się przyczyną planowanego na 26 IX 1993 r. referendum konsultacyjnego na temat zaufania/nieufności do prezydenta i parlamentu. Jednak wyjściem z sytuacji (zamiast przeprowadzenia referendum) stały się przedterminowe wybory parlamentarne i prezydenckie, które odbyły się odpowiednio 27 III i 26 VI (druga tura 10 VII) 1994 r.

ponad połowę składu parlamentu stanowili deputowani bezpartyjni – sytuacja częściowo się rozwiązała przez tworzenie różnych frakcji deputowanych, które ciągle się reformatowały ze względu na polityczną celowość i osobiste korzyści deputowanych). Wynikiem tego było zaaprobowanie i ustalenie praktyki formowania niepartyjnych gabinetów rządowych, którymi faktycznie, poprzez osobę premiera, kierował prezydent Ukrainy.

Jeszcze większe uprawnienia Prezydent Ukrainy (również jako głowa państwa i zwierzchnik władzy wykonawczej) otrzymał 8 czerwca 1995 r., kiedy przyjęto tymczasową (na okres jednego roku) „Umowę konstytucyjną między Radą Najwyższą Ukrainy i Prezydentem Ukrainy” o głównych zasadach organizacji i funkcjonowania władzy państwowej oraz samorządu lokalnego na Ukrainie na czas do momentu przyjęcia nowej Konstytucji Ukrainy¹³⁹. Ta tzw. ustawa „O władzy” oznaczała kres sowieckiego (nawet z poprawkami) systemu władzy, przewidywała zmianę struktury wzajemnych relacji między ustawodawczymi i wykonawczymi strukturami władzy. Między innymi wykreślono prawo parlamentu do zatwierdzania rządu i wpływania na mianowanie poszczególnych członków gabinetu, a także ograniczono kompetencje parlamentu w kwestii wyrażenia wotum nieufności wobec rządu. Prezydent otrzymał natomiast prawo do niezależnego/jednostronnego mianowania premiera i formowania gabinetu, a także zwalniania członków rządu bez zgody parlamentu. W rezultacie wzmocniono władzę prezydencką nad gabinetami rządowymi i ustalono bardziej bezpośrednią podległość rządu wobec prezydenta (właśnie dlatego niepartyjne rządy, które zostały sformowane w czasie obowiązywania Umowy konstytucyjnej, należy określać jako „prezydenckie” lub „sformowane przez prezydenta”). Tym samym formalnie po raz pierwszy i jak dotychczas po raz ostatni w historii posowieckiej Ukrainy został implementowany prezydencki system rządów republikańskich w państwie¹⁴⁰.

¹³⁹ *Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України: від 8 червня 1995 р.*, „Відомості Верховної Ради України (ВВР)” 1995, Vol. 18, s. 133; *Конституція незалежної України*, Vol. 1, Київ 1995, s. 331.

¹⁴⁰ Wśród cech ówczesnego prezydenalizmu na Ukrainie należy wyróżnić następujące: 1) formowanie i kolektywna odpowiedzialność rządu wyłącznie przed wybranym w wyborach powszechnych prezydentem jako głową państwa i zwierzchnikiem władzy wykonawczej; 2) brak możliwości wzajemnej dymisji prezydenta i parlamentu; 3) obdarzenie prezydenta prawem inicjatywy ustawodawczej, weta ustawodawczego, wydawania dekretów w sferze gospodarki, zwoływania ogólnonarodowego referendum na temat wprowadzenia zmian do Konstytucji; 4) istnienie stanowiska premiera (co nie jest typowe dla klasycznego prezydenalizmu), odpowiedzialnego przed prezydentem, lecz bez prawa wydawania dekretów z mocą ustawy. Takie cechy przeważnie odpowiadają ustalonemu w nauce politycznej podejściu do prezydenalizmu. Dokładnie zob.: M. Duverger, *A New Political System Model: Semi-Presidential Government*, „European Journal of Political Research” 1980, Vol. 8, nr 2, s. 165-187, [online] <http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-6765.1980.tb00569.x>; R. Elgie, *The Classification of Democratic Regime Type: Conceptual Ambiguity and Contestable Assumptions*, „European Journal of Political Research” 1998, Vol. 33, nr 2, s. 219-238, [online] <http://dx.doi.org/10.1111/1475-6765.00381>; A. Krouwel, *Measuring Presidentialism and Parliamentarism: An Application to Central and East European Countries*, „Acta Politica” 2003, Vol. 38, nr 4, s. 333-364,

Niejednoznaczny, niezupełnie kompleksowy i bardzo trudny okazał się także proces przyjęcia nowej Konstytucji Ukrainy (co dokonało się 28 czerwca 1996 r.¹⁴¹ – praktycznie najpóźniej wśród europejskich posowieckich krajów regionu). Przedmiotem szczególnych sporów i debat stała się instytucja prezydentury w płaszczyźnie perspektyw na wprowadzenie nowego modelu systemu politycznego. Rzecz w tym, że w latach 1991-1996 zaproponowano szereg projektów przyszłej Konstytucji Ukrainy, które rozmaicie opisywały miejsce i rolę prezydenta w systemie władzy państwowej. Jak wspomniano powyżej, jeszcze 19 czerwca 1991 r. została przyjęta koncepcja nowej Konstytucji Ukrainy, w której akcent położono na wprowadzenie republiki prezydenckiej, a co za tym idzie instytucji prezydenta jako najwyższego funkcjonariusza w państwie i zwierzchnika władzy wykonawczej¹⁴². Podobny projekt Konstytucji Ukrainy z 1 lipca 1992 r. proponował, by w stanowisku prezydenta zawrzeć funkcje politycznie odpowiedzialnej przed ukraińskim narodem głowy państwa i zwierzchnika władzy wykonawczej. Następnym projektem Konstytucji Ukrainy z 26 października 1993 r. proponował skupienie w stanowisku prezydenta funkcji głowy państwa, politycznie odpowiedzialnej przed ukraińskim parlamentem. Na koniec wreszcie projekt Konstytucji Ukrainy z 24 lutego 1996 r. mocował do stanowiska prezydenta funkcje głowy państwa, politycznie odpowiedzialnej przed ukraińskim narodem¹⁴³. Były także inne projekty Konstytucji Ukrainy, lecz te wymienione powyżej odzwierciedlały hipotetyczne

[online] <http://dx.doi.org/10.1057/palgrave.ap.5500041>; J.J. Linz, *Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?*, [w:] *The Failure of Presidential Democracy. Comparative Perspectives*, red. tenże, A. Valenzuela, Baltimore 1994, s. 3-87; M. Shugart, J. Carey, *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Cambridge–New York 1992; A. Siaroff, *Comparative Presidencies: The Inadequacy of the Presidential, Semi-presidential and Parliamentary Distinction*, „European Journal of Political Research” 2003, Vol. 42, nr 3, s. 287-312, [online] <http://dx.doi.org/10.1111/1475-6765.00084>; K. Eaton, *Review: Parliamentarism versus Presidentialism in the Policy Arena*, „Comparative Politics” 2002, Vol. 32, nr 3, s. 355-376, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/422371>; G. Sartori, *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, London 1994; A. Stepan, C. Skach, *Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation. Parliamentarism versus Presidentialism*, „World Politics” 1993, Vol. 46, nr 1, s. 1-22, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2950664>; O. Зазнаев, *Классификации президентской, парламентской и полупрезидентской систем*, [w:] М. Фарукшин, *Динамика политических систем и международных отношений*, Vol. 1, Казань 2006, s. 186-210.

¹⁴¹ *Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії...*

¹⁴² Z punktu widzenia politologii porównawczej przewidziana została nierównomierna synteza modelu prezydenjalizmu i półprezydenjalizmu. Rzecz w tym, że istniało rozwiązanie, zgodnie z którym skład Rady Ministrów (rządu) formowany był na mocy nominacji prezydenckiej i zatwierdzany przez Radę Najwyższą. Faktycznie system prezydencki był ograniczony przez fakt, że rząd (Rada Ministrów), kolektywnie odpowiedzialny przed prezydentem, zależał od parlamentu w kontekście swojego formowania, co ograniczało wyłączną wszechwładzę prezydenta odnośnie do władzy wykonawczej władzy, właściwą klasycznym prezydenckim systemom rządów. Poza tym dla prezydenta nie przewidziano roli głowy państwa, ponieważ koncepcja nowej Konstytucji Ukrainy przewidywała, że prezydent ma być najwyższym funkcjonariuszem w państwie. Dokładnie zob.: *Про Концепцію нової Конституції України...*, s. 466; Л. Юзьков, *Від Декларації про державний суверенітет України до Концепції нової Конституції України*, [w:] *Конституція незалежної України*, Vol. 1, red. С. Головатий, Київ 1995, s. 7-12.

¹⁴³ В. Шаповал, *Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз*, Київ 1995, s. 11.

warianty aprobacji i instytucjonalizacji stanowiska prezydenta w odpowiednio prezydenckich, parlamentarnych i półprezydenckich systemach rządów republikańskich¹⁴⁴.

Ostatecznie wybrano projekt Konstytucji Ukrainy z 24 lutego 1996 r., w którym polityczny republikański system Ukrainy został 28 czerwca 1996 r. przekształcony z prezydenckiego w prezydencko-parlamentarny półprezydencki¹⁴⁵. Odpowiednio do tego zostały zmienione kluczowe zasady, kompetencje, rola i miejsce prezydenta w systemie władzy państwowej. Przejawiło się to przede wszystkim w tym, że prezydent utracił formalnie właściwą mu przedtem funkcję zwierzchnika władzy wykonawczej, a zaczął być traktowany wyłącznie jako głowa państwa. Jednak prezydent (aczkolwiek wraz z parlamentem) zachował centralną rolę w procesie formowania i przedterminowego wstrzymania kompetencji rządu. Przyjęta została m.in. norma, że prezydent mianuje premiera i kilku ministrów, jednakże nominacje te wymagały zatwierdzenia przez parlament (prócz tego prezydent i parlament mogli wyrażać kolektywne wotum nieufności wobec gabinetu rządowego). Również prezydentowi pozostawiono funkcje gwarantujące państwowej suwerenności, integralności terytorialnej, przestrzegania Konstytucji, praw i swobód człowieka i obywatela na Ukrainie.

W praktyce wprowadzony model prezydencko-parlamentarnego systemu półprezydenckiego dość często utożsamiano z nieograniczonymi rządami prezydenckimi (na określenie takich systemów R. Elgie stosuje termin „prezydenccjonalizowany system półprezydencki”). Rzecz w tym, że do lat 1996-2006, kiedy model ten został formalnie wykorzystany, prezydent (14 listopada 1999 r. powtórnie wybrano na to stanowisko L. Kucznię, zaś 26 grudnia 2004 r. W. Juszczenkę) działał w systemie politycznym, dla którego permanentnie charakterystyczny był sfrakcjonalizowany – i dlatego też niezbyt wpływowy (przynajmniej z perspektywy faktycznego wpływu na rząd i proces prawodawczy) – parlament (zwłaszcza w takim składzie, jaki był wynikiem wyborów parlamentarnych w 1998 i 2002 r.)¹⁴⁶. Poza tym instytucjonalna kontrowersyjność różnych projektów Konstytucji Ukrainy z lat 1991-1996 przyczyniła się do tego, że system rządów na Ukrainie nie osiągnął pełnego systemu półprezydenckiego ze skonsolidowanym mechanizmem kontroli, powstrzymywania i równowagi¹⁴⁷. Dlatego też, z uwagi na faktyczny rozwój wydarzeń, prezydent skupił w swoich rękach nadmierne kompetencje: praktycznie jednoosobowo mianował i zwalniał ze stanowiska nie tylko premiera, ale także ministrów; w ogóle podporządkował sobie bezpośrednio ministrów stojących na czele resortów „siłowych”¹⁴⁸. Oznacza to, że prezydent, który formalnie nie był nazywany zwierzchnikiem

¹⁴⁴ В. Пігенко, Т. Пушак, *Президентська, парламентська та змішана форма правління: досвід демократій Центрально-Східної Європи у контексті становлення системи державного управління в Україні, Програма сприяння парламенту*. Програма розвитку законотворчої політики 2003.

¹⁴⁵ *Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії...*

¹⁴⁶ Т. Байхельт, Р. Павасенко, *Президентські вибори і конституційна реформа*, [w:] *Президентські вибори та Помаранчева революція: вплив на трансформаційні процеси в Україні*, Київ 2005, s. 49-84.

¹⁴⁷ В. Литвин, *Порівняльний аналіз стабільності урядів країн Центральної Європи та України (дис. ...канд. політ. наук: 23.00.02: захищ. 09.04.2010: затверджена 06.10.2010)*, Вид. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів 2010, s. 192-193.

¹⁴⁸ T. Jung-Hsiang, *Sub-types...*, s. 63-84; K. Matsuzato, *Semipresidentialism in Ukraine...*, s. 453-474.;

władzy wykonawczej, faktycznie kontrolował rząd. Co więcej, prezydent przeważnie w sposób nieformalny przejmował niektóre dodatkowe kompetencje. Na przykład jednoosobowo mianował i zwalniał ze stanowisk szefów miejscowych administracji¹⁴⁹.

Równocześnie prezydent, powołując się na nieodpowiedzialność parlamentu ukraińskiego, podjął w 1999 r. próbę dalszego poszerzenia swoich uprawnień. Na mocy obowiązującej wówczas ustawy „O referendum ogólnoukraińskim i lokalnych referendach”¹⁵⁰ prezydent z inicjatywy narodu zorganizował plebiscyt konsultacyjny. W jego kontekście pojawił się pomysł formowania „stałej większości parlamentarnej”. Rzecz w tym, że biorąc pod uwagę różnice we wpływach partii z poszczególnych regionów kraju, żadna z nich nie wprowadzała do parlamentu tylu deputowanych, aby móc samodzielnie stworzyć większość w parlamencie. Pomysł prezydenta polegał na stworzeniu sztucznej większości i kierowaniu nią przy użyciu groźby rozwiązania parlamentu w przypadku rozpadu większości na skutek braku poparcia dla kandydatury premiera i niezatwierdzenia w ciągu trzech miesięcy projektu budżetu państwa. W rezultacie (zwłaszcza po wyborach parlamentarnych w 2002 r.), prezydent dzięki konstrukcji większości parlamentarnej faktycznie wywierał presję na prace frakcjonalizowanego parlamentu i kierował działaniami rządu, przeważnie niepartyjnego i zorientowanego na prezydenta (zachowanie ministrów było często motywowane nie kolegialnym stanowiskiem rządu, lecz interesami prezydenta). Najciekawsze w tej konstrukcji było to, że prezydent nie ponosił formalnie odpowiedzialności za rezultaty działalności rządu i całej pionowej struktury władzy wykonawczej, nawet mimo że – zgodnie z postanowieniami Konstytucji Ukrainy z 1996 r. – był upoważniony do wydawania aktów ustawodawczych, rozporządzeń i szczególnych instrukcji (wskazówek), co wymagało od członków rządu podejmowania „pewnych czynności”. Oprócz tego prezydent, określając poszczególne projekty ustaw jako pilne, mógł w sposób decydujący wpływać na tryb ich rozpatrzenia w parlamencie. Prezydent miał również prawo weta: weto ustawodawcze pozwalało mu kontrolować stan spraw na płaszczyźnie ustawodawczej, natomiast weto wykonawcze pozwalało mu unieważniać uchwały rządu, akty ministerstw oraz innych organów władzy wykonawczej. Ogólnie rzecz biorąc, prawo do wydawania dekretów i rozporządzeń oraz zastosowania weta wobec aktów ustawodawczych i wykonawczych pozwalały prezydentowi dominować w trakcie podejmowania decyzji politycznych i w systemie politycznym jako takim¹⁵¹. Zgodnie z określeniem M. Shugarta i J. Careya pozwala to sklasyfikować półprezydencki system rządów na Ukrainie

O. Protsyk, *Constitutional Politics...*, s. 23-31; A. Wilson, *Ukraine: Two Presidents and their Powers*, [w:] *Postcommunist presidents*, red. R. Taras, Cambridge–New York 1997, s. 67-105; K. Wolczuk, *The Moulding of Ukraine. The Constitutional Politics of State Formation*, Budapest 2002.

¹⁴⁹ R. Lindner, *Die Ukraine zwischen Transformation und Selbstblockade. Wirtschaft, Politik und Parteien; regionale und ausländische Interessen vor den Parlamentswahlen 1998*, Ebenhausen Stiftung Wissenschaft und Politik 1998.

¹⁵⁰ *Про всеукраїнський та місцеві референдуми: Закон України від 3 липня 1991 р. № 1286-XII, „Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)” 1991, Vol. 33, s. 443.*

¹⁵¹ D. Boban, *„Minimalist” Concepts...*, s. 164; P. D’Anieri, *Understanding Ukrainian Politics. Power, Politics, and Institutional Design*, Armonk 2007.

w latach 1996-2006 jako prezydenckopodobny prezydencko-parlamentarny, w którym prezydent mógł zdymisjonować rząd i premiera, lecz nie mógł rozwiązać parlamentu¹⁵².

Sytuacja formalnie uległa zmianie (w wyniku tzw. pomarańczowej rewolucji) 8 grudnia 2004 r., zaś faktycznie 1 stycznia 2006 r., kiedy przyjęto (z czasem wprowadzone w życie) zmiany i poprawki do Konstytucji Ukrainy¹⁵³. Nie zmieniły one konstytucyjno-prawnego statusu prezydenta jako głowy państwa, lecz znacząco wpłynęły na zawężenie jego kompetencji, zwłaszcza w kwestii formowania rządu i odpowiedzialności rządu przed prezydentem (ustalono, że rząd jest kolektywnie odpowiedzialny tylko przed parlamentem¹⁵⁴). Rząd przekształcił się z instytucji podporządkowanej prezydentowi i kontrolowanej przez niego w samodzielny organ państwowej władzy wykonawczej, którego działalność zaczęła regulować obowiązująca wówczas Ustawa „O Radzie Ministrów Ukrainy”¹⁵⁵. Nawet jeśli parlament zatwierdzał na stanowisku premiera, który ideologicznie i partyjnie zajmował stanowisko przeciwne do prezydenta, to ten ostatni był jednak zmuszony zaakceptować zaproponowaną nominację¹⁵⁶. Od prezydenta do premiera przesunęły się kompetencje mianowania na stanowiska i zwalniania zwierzchników centralnych organów władzy wykonawczej, którzy nie wchodziłi w skład gabinetu, a także w kwestii przedstawienia do rozpatrzenia przez parlament kandydatur poszczególnych członków gabinetu rządowego¹⁵⁷. Prezydent otrzymał jednocześnie prawo do rozwiązywania parlamentu, jeżeli ten ostatni nie byłby w stanie sformować rządu. Oprócz tego reforma konstytucyjna doprowadziła do „przywrócenia” tych przepisów Konstytucji, które zapisane były w niej

¹⁵² M. Shugart, *Comparative Executive-Legislative Relations*, [w:] *The Oxford Handbook of Political Institutions*, red. R. Rhodes, S. Binder, B. Rockman, Oxford 2006, s. 357.

¹⁵³ *Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 8 грудня 2004 року № 2222-ІВ, „Відомості Верховної Ради України (ВВР)” 2005, Vol. 2, s. 44.*

¹⁵⁴ Również Radzie Najwyższej Ukrainy przekazano takie uprawnienia, jak mianowanie na podstawie propozycji prezydenta premiera, ministra obrony, ministra spraw zagranicznych, mianowanie na podstawie propozycji premiera pozostałych członków gabinetu rządowego, przewodniczących Komitetu Antymonopolowego, Państwowego Komitetu Telewizji i Radiofonii oraz Funduszu Majątku Państwowego, zwalnianie wymienionych osób ze stanowisk, rozstrzyganie w sprawie dymisji premiera i członków gabinetu rządowego.

¹⁵⁵ Rządowi nadano prawo do niezależnego wyznaczania listy centralnych organów władzy wykonawczej oraz mianowania i zwalniania ze stanowisk ich szefów, którzy nie wchodziłi w skład rządu, a także mianowania i zwalniania ze stanowisk wiceministrów. Rozszerzone zostały też uprawnienia gabinetu w kwestii kierowania i koordynacji działalności organów władzy, które nie były mu bezpośrednio podporządkowywane (Komitet Antymonopolowy, Państwowy Komitet Telewizji i Radiofonii, Fundusz Majątku Państwowego). Dokładnie zob.: *Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 16 травня 2008 р. № 279-ВІ, „Відомості Верховної Ради України (ВВР)” 2008, Vol. 25, s. 241.* Ustawa straciła moc prawną w październiku 2010 r. na mocy skasowania poprawek do Konstytucji z 2004 r., a także przywrócenia Konstytucji w redakcji z 1996 r. W rezultacie zaczęła obowiązywać nowa ustawa „O Radzie Ministrów Ukrainy”. Dokładnie zob.: *Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 7 жовтня 2010 р. № 2591-ВІ, „Відомості Верховної Ради України (ВВР)” 2011, Vol. 9, s. 58.*

¹⁵⁶ D. Boban, „*Minimalist” Concepts...*, s. 164.

¹⁵⁷ P. Павленко, *Криза пострадянського парламентаризму? Напрямок подальшої конституційної реформи в Україні*, „Вибори та демократія” 2006, Vol. 3, nr 9, s. 28-39.

przedtem (poczynając od 1996 r.), lecz faktycznie nie obowiązywały, w szczególności procedury kontrasygnacji – zatwierdzania dekretu prezydenta podpisami premiera i ministra odpowiedzialnego za wykonanie dekretu. Jednakże niejednoznaczność sformułowań odpowiednich przepisów oraz różne ich interpretowanie przez różne instytucje władzy stało się faktycznie przyczyną konfliktów między nimi, w szczególności pomiędzy prezydentem i premierem¹⁵⁸ (przejawiło się to szczególnie ostro w okresie prezydentury W. Juszczenki i premierostwa J. Tymoszenko, prezydentury W. Juszczenki i premierostwa W. Janukowycza, a także w niedługim okresie prezydentury W. Janukowycza i premierostwa J. Tymoszenko). Ogólnie rzecz biorąc, w wyniku z jednej strony wzmocnienia kompetencji premiera, zaś z drugiej strony osłabienia kompetencji prezydenta – czemu dodatkowo sprzyjały kolejne (w tym przedterminowe) wybory parlamentarne w 2006 i 2007 r., przeprowadzone według systemu proporcjonalnego, co istotnie ograniczyło frakcjonalizację ukraińskiego parlamentu – półprezydencki system rządów formalnie przesunął się od prezydenccjalizowanej prezydencko-parlamentarnej odmiany ku wzorcowi parlamentarno-prezydenckiemu (który w politologii porównawczej przyjęło się nazywać gabinetowo-prezydenckim), z prerogatywami prezydenta do rozwiązania parlamentu.

30 września 2010 r. Sąd Konstytucyjny Ukrainy – w znacznej mierze pod wpływem nacisków wybranego 7 lutego 2010 r. prezydenta W. Janukowycza (jedynego prezydenta Ukrainy, którego w drugiej turze poparło mniej niż 50% wyborców) oraz proprezydenckiej większości w parlamencie – unieważnił postanowienia reformy konstytucyjnej, które zostały przyjęte w 2004 r.¹⁵⁹ Od tego dnia na Ukrainie zaczęła obowiązywać Konstytucja z 1996 r., czyli prezydencko-parlamentarny półprezydencki system rządów, który znacząco wzmocnił miejsce, rolę i kompetencje prezydenta. Wskutek tego (zwłaszcza po tym, jak w rezultacie wyników wyborów parlamentarnych, przeprowadzonych w 2012 r. według mieszanej ordynacji większościowo-proporcjonalnej, siły proprezydenckie uzyskały większość miejsc w parlamencie) faktyczne funkcje i uprawnienia prezydenta Ukrainy przesunęły się od bezpośredniego kierowania administracją i zarządzaniem do funkcji i kompetencji ogólnopolitycznego kierownictwa i kontroli „legalności” działań wszystkich organów władz państwowych, zwłaszcza organów władzy wykonawczej. Między innymi rząd ponownie wszedł w synchroniczno-syntetyczną sferę podporządkowania zarówno prezydentowi, jak i parlamentowi (obydwu instytucjom przywrócono kompetencje do ponoszenia odpowiedzialności za formowanie i ewentualne przedterminowe wstrzymanie kompetencji rządu).

¹⁵⁸ В. Карасев, У. Кириенко, *Метаморфозы и антиномии политического режима: Украина – 2006-2007*, „Мировая экономика і международные отношения” 2008, Vol. 9, s. 58-74; Г. Максак, *Парламентские выборы в Украине: конфигурация коалиций*, „Палітична сфера” 2006, Vol. 7, s. 106-113; В. Литвин, *Теорія та практика коабітації в напівпрезидентських системах Європи*, „Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації” 2011, Vol. 4, s. 140-149.

¹⁵⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року № 2222-ІВ (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України): від 30 вересня 2010 р. № 20-рп/2010, [online] <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10>.

Wskutek tego, podobnie jak w okresie prezydentury L. Kuczmy, prezydent W. Janukowycz, będąc formalnie tylko głową państwa, był faktycznie kierownikiem rządu. Przejawiało się to w tym, że premier oraz poszczególni ministrowie byli wyrazicielami konkretnych technicznych i osobistych interesów i nacisków prezydenta. Jednakże siła prezydentów L. Kuczmy i W. Janukowycza według Konstytucji w wersji z 1996 r. faktycznie okazała się nieco różna (na korzyść tego drugiego). Rzecz w tym, że w latach 1996-2004 L. Kuczma konstruował siłę swoich kompetencji ze względu przede wszystkim na frakcjonalizację ukraińskiego parlamentu. Odpowiednio do tego Kuczma umiejętnie wykorzystywał brak w parlamencie stabilnej większości jako instrument, który faktycznie wzmacniał i bez tego formalnie rozległe uprawnienia prezydenta. Dzięki politycznym targom z różnymi frakcjami ukraińskiego parlamentu nie musiał dopuszczać ich przedstawicieli do „klanowo-oligarchicznego” ośrodka władzy państwowej, a co za tym idzie nie miał potrzeby sprowadzania roli opozycji parlamentarnej do roli symbolicznej (bardzo często bowiem proprezydenckie i opozycyjne partie zamieniały się miejscami w parlamencie). Natomiast w latach 2010-2013 W. Janukowycz konstruował siłę swoich kompetencji ze względu na partyjną strukturyzację ukraińskiego parlamentu. Wykorzystywał on obecność w parlamencie stabilnej większości jako instrument, za pomocą którego odbywało się wzmacnianie i bez tego formalnie rozległych kompetencji prezydenta. Jednak prezydent stale musiał dokonywać rotacji w środowisku najwyższej elity politycznej (aby ta ostatnia nie zdołała się istotnie wzmocnić) czy też dopuszczać niektórych przedstawicieli najwyższej elity politycznej do „klanowo-oligarchicznego” („rodzinnego”) ośrodka władzy państwowej, wskutek czego reżim polityczny na Ukrainie w okresie prezydentury W. Janukowycza przybrał cechy autorytaryzmu i neopatrymonializmu. Politycznie (przynajmniej na pewien czas) usunąwszy i zminimalizowawszy w ten sposób wpływ opozycji parlamentarnej, w okresie 2010-2013 prezydent faktycznie uzyskał decydujący wpływ na działalność Rady Najwyższej Ukrainy, rządu, systemu sądownictwa, stając się faktycznie kluczową figurą w funkcjonowaniu systemu rządzenia i całego polityczno-prawnego systemu Ukrainy.

Taka sytuacja utrzymała się od listopada 2013 r. do lutego 2014 r., kiedy na skutek masowych protestów ludności (z początku z powodu wstrzymania procesów integracyjnych, a po jakimś czasie wskutek systemowego oporu społeczeństwa – w tym również kosztem ofiar – wobec istniejącego układu politycznego), czyli fenomenu tzw. „Euromajdanu” i „rewolucji godności”, został obalony dyktatorski reżim W. Janukowycza. W rezultacie (jak również w wyniku tego, że została naruszona skonsolidowana jedność dawnej proprezydenckiej większości w parlamencie) system rządów na Ukrainie powrócił 2 marca 2014 r.¹⁶⁰ do modelu parlamentarno-prezydenckiego

¹⁶⁰ 21 II 2014 r. Rada Najwyższa Ukrainy uchwaliła Ustawę Ukrainy nr 742-VII „O przywróceniu niektórych postanowień Konstytucji Ukrainy”. Następnego dnia, ze względu na to, że ustawa ta nie została podpisana przez prezydenta, parlament przyjął uchwałę „O tekście Konstytucji Ukrainy w redakcji z 28 czerwca 1996 roku, ze zmianami i uzupełnieniami, wprowadzonymi przez ustawy Ukrainy z dnia 8 grudnia 2004 roku nr 2222-IV, z dnia 1 lutego 2011 roku nr 2952-VI, z dnia 19 września 2013 roku nr 586-VII”. Zatem od 22 II 2014 r. na terytorium Ukrainy obowiązywały postanowienia Konsty-

(gabinetowo-prezydenckiego) systemu półprezydenckiego z 2006 r. (formalnie wprowadzonego 8 grudnia 2004 r.) ze zmianami i uzupełnieniami. Równocześnie przyjęto kurs na przyspieszone przyjęcie nowej Konstytucji ub wniesienie poprawek do obowiązującej Konstytucji Ukrainy z 1996 r. ze zmianami i uzupełnieniami. W tej konstrukcji pod nieobecność legalnie wybranego prezydenta Ukrainy (za poprzednim prezydentem W. Janukowyczem rozesłano międzynarodowy list gończy, chociaż jego faktyczne miejsce pobytu według różnych danych jest ograniczone do terytorium Federacji Rosyjskiej), jego funkcje po raz pierwszy w historii posowieckiej Ukrainy 23 lutego 2014 r. przejął „pełniący obowiązki” Prezydenta Ukrainy, którym – zgodnie z obowiązującą Konstytucją Ukrainy – został przewodniczący ukraińskiego parlamentu O. Turczynow. Równocześnie na dzień 25 maja 2014 r. wyznaczone zostały przedterminowe wybory prezydenckie, w których zwyciężył w pierwszej turze P. Poroszenko. Jednakże w świetle wydarzeń, które zdeterminowały proces polityczny na Ukrainie po odsunięciu od władzy poprzedniego prezydenta (chodzi tu o agresywne zachowanie odnośnie do niektórych regionów Ukrainy ze strony Rosji i społeczno-polityczne nieporozumienia na terytorium Ukrainy), aktualna pozostała sprawa adekwatnego określenia perspektywicznego systemu rządów na Ukrainie i miejsca w nim instytucji prezydentury.

Równocześnie należy podkreślić, że poczynając od lutego 2014 r. (przynajmniej do oczekiwanego przyjęcia poprawek do Konstytucji Ukrainy z 1996 r.), prezydent Ukrainy jest głową państwa wybieraną w wyborach powszechnych według większościowego systemu absolutnej większości (na kadencję pięcioletnią, nie więcej niż dwie kadencje z rządu). Kandydat na prezydenta musi mieć ukończone trzydzieści pięć lat, przez dziesięć ostatnich lat powinien mieszkać na Ukrainie, a także musi znać język ukraiński. Zgodnie z art. 108 Konstytucji Ukrainy kadencja Prezydenta Ukrainy wygasa przedterminowo w razie: dobrowolnej rezygnacji; niemożności wykonywania obowiązków ze względu na stan zdrowia; usunięcia ze stanowiska w trybie impeachmentu; śmierci. Kluczowe funkcje, które zostały skupione w ręku prezydenta na Ukrainie, są następujące: gwarantowanie państwowej suwerenności oraz integralności terytorialnej Ukrainy, przestrzegania Konstytucji Ukrainy, praw i swobód człowieka i obywatela, zapewnienie państwowej niepodległości, bezpieczeństwa narodowego i praworządności w państwie. Prezydent Ukrainy reprezentuje państwo wewnątrz kraju i w relacjach międzynarodowych, posiada szereg kompetencji w zakresie wyznaczania i rozpisywania wyborów oraz referendów, a także formowania i funkcjonowania władz państwowych. Równocześnie

tucji przyjętej na piątej sesji Rady Najwyższej Ukrainy 28 VI 1996 r., ze zmianami i uzupełnieniami wprowadzonymi przez ustawy Ukrainy z dnia 8 XII 2004 r. nr 2222-IV, 1 II 2011 r. nr 2952-VI oraz 19 IX 2013 r. nr 586-VII. 1 III 2014 r. ustawa nr 742-VII została opublikowana w specjalnym wydaniu gazety „Holos Ukrainy” z podpisem p.o. prezydenta O. Turczynowa. Tak więc nabrała ona mocy prawnej 2 III 2014 r. Dokładniej zob.: *Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21 лютого 2014 р. № 742-VII*, „Відомості Верховної Ради (ВВР)” 2014, Vol. 11, s. 143; *Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII: Постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2014 р. № 750-VII*, „Відомості Верховної Ради (ВВР)” 2014, Vol. 11, s. 151.

prezydent Ukrainy nie jest zwierzchnikiem władzy wykonawczej, a jego rola w formowaniu rządu sprowadza się do proponowania kandydatury premiera i poszczególnych ministrów (bez prawa do kolektywnego dymisjonowania rządu), które musi zatwierdzić parlament (który jednocześnie ma prawo zdymisjonować cały skład Rady Ministrów lub poszczególnych ministrów).

Formułując wnioski, należy zauważyć, że instytucja prezydentury w politycznej historii Ukrainy od początku XX do początku XXI w. znacząco ewoluowała. W rezultacie sposób wybierania prezydenta (od roku 1991 powszechny, a w przekroju historycznym parlamentarny), kompetencje (od 1991 r. większe niż w historycznej retrospektywie), miejsce i rola (od 1991 r. ponad całym systemem władzy państwowej, a w przekroju historycznym w systemie władzy państwowej) instytucji prezydentury na Ukrainie po 1991 r. nie odpowiadają praktyce instytucjonalnej i historycznemu doświadczeniu, które kształtowały stanowisko prezydenta na historycznych ziemiach Ukrainy na początku XX w. i w pierwszej połowie tego stulecia. W kontekście systemowym oznacza to, że instytucja prezydentury na Ukrainie była wcześniej w większej mierze skierowana na realizację i aprobację parlamentarnego systemu rządów republikańskich, natomiast w latach 1991-2014 na prezydencki, a nawet półprezydencki system rządów republikańskich.

Powinno to być jednym z istotnych drogowskazów w dalszym reformowaniu systemu rządów na Ukrainie i miejsca w nim prezydenta. Jest oczywiste, że historyczne doświadczenia w zastosowaniu instytucji prezydentury na Ukrainie w większym stopniu wskazują na to, że instytucja ta powinna być reglamentowana i zaaprobowana w warunkach republikańskiego parlamentaryzmu lub parlamentarno-prezydenckiego (gabinetowo-prezydenckiego) półprezydenjalizmu. Odpowiadałoby to nie tylko konceptualnej istocie poszukiwań polityczno-prawnych w zakresie systemu rządów i miejsca w nim instytucji prezydentury na Ukrainie w okresie drugiej połowy XIX i początku XXI w., lecz także instytucjonalnemu (podkreślmy: dość udanemu i stabilnemu) doświadczeniu krajów Europy Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej, które wcześniej znajdowały się w okresie przejściowym, a które będąc lub pragnąc zostać członkami Unii Europejskiej, w sposób zupełnie uporządkowany, systemowy i naturalny zaaprobowwały systemy parlamentaryzmu republikańskiego i parlamentarno-prezydenckiego (gabinetowo-prezydenckiego) półprezydenjalizmu.

Narzuca się również wniosek, że – jak świadczą o tym doświadczenia ukraińskiego tworzenia państwa – instytucja prezydentury na Ukrainie miała przeważnie charakter koniunkturalny, albowiem kompetencje, rola i miejsce prezydenta w systemie władzy w państwie (w systemie rządów) zazwyczaj były określane przez konkretne zamiary pewnych sił politycznych lub przez wydarzenia polityczne, które zachodziły na Ukrainie w trakcie różnych etapów jej nowej (na początku i w połowie XX w.) i najnowszej (koniec XX – początek XXI w.) historii. Warto natomiast skoncentrować się na instytucji prezydentury, która będzie wszechstronnie odzwierciedlała istniejące społeczne zapotrzebowanie i całkowicie odpowiadała na wyzwania (w rozumieniu ryzyka/zalet) dalszego reformowania systemu rządów i ogółu systemu politycznego na Ukrainie.

Tabela 2. Historia instytucji prezydentury w politycznej historii niepodległej Ukrainy (grudzień 1991 – maj 2014 r.)

Prezydent	Formalny okres kadencji, liczba lat	Okres kadencji	Faktyczny okres kadencji, dni/lata	Data wyboru w pierwszej turze / odsetek głosów wyborców,%	Data wyboru w drugiej turze / odsetek głosów wyborców,%	Przyczyna zakończenia kadencji	Partia polityczna: do wyborów / w momencie wyborów	Status konstytucyjny	System rządów
L. Krawczuk	5	5 XII 1991- -19 VII 1994	944/2,59	1 XII 1991 / 61,59	-	Wybory przedterminowe	KPZR / bezpартyjny	Z początku głowa państwa / Z czasem głowa państwa i zwierzchnik władzy wykonawczej	Półprezydencki I
L. Kuczma I	5	19 VII 1994- -14 XI 1999	1915/5,24	26 VI 1994 / 31,17	10 VII 1994 / 52,15	Kolejne wybory	KPZR / bezpартyjny	Z początku głowa państwa i zwierzchnik władzy wykonawczej / Następnie głowa państwa	Półprezydencki I Prezyden- cjализм Półprezy- dencki I
L. Kuczma II	5	14 XI 1999- -23 I 2005	1869/5,12	31 X 1999 / 36,49	14 XI 1999 / 56,25	Kolejne wybory	KPZR / bezpартyjny	Głowa państwa	Półprezy- dencki I
W. Juszczenko	5	23 I 2005- -25 II 2010	1832/5,02	31 X 2004/ 39,87	26 XII 2004 / 51,99	Kolejne wybory	KPZR, NDP, NU / NU	Głowa państwa	Półprezy- dencki II
W. Janukowycz	5	25 II 2010- -22 II 2014	1437/3,94	17 I 2010 / 35,32	7 II 2010 / 48,95	Usunięcie ze stanowiska	KPZR, PR / bezpартyjny	Głowa państwa	Półprezy- dencki I
O. Turczynow (p.o.)	-	23 II 2014- -25 V 2014*	92/0,25	-	-	Wybory przedterminowe	KPZR, H, B / B	Głowa państwa	Półprezy- dencki II
P. Poroszenko	5	Od 25 V 2014	-	25 V 2014 / > 54,5**	-	-	SDPU(o), S, PR, NU, S / S	Głowa państwa	Półprezy- dencki II

KPZR – Komunistyczna Partia Związku Radzieckiego; NU – „Nasza Ukraina”; NDP – Partia Ludowo-Demokratyczna; PR – Partia Regionów; H – „Hromada”; B – „Batkivszczyzna”; SDPU(o) – Socjaldemokratyczna Partia Ukrainy (zjednoczona); S – „Solidarność”; Półprezydencki I – prezydencko-parlamentarny półprezydencjализм; Półprezydencki II – parlamentarno-prezydencki (gabinetowo-prezydencki) półprezydencjализм

* Podano informacje według stanu sprzed przedterminowych wyborów prezydenckich na Ukrainie, które zostały wyznaczone na 25 V 2014 r. (zwycestwo odniósł wówczas P. Poroszenko). Nie oznacza to, że O. Turczynow po dniu 25 V przestał być p.o. prezydenta Ukrainy.

** Przedstawiono wyniki wyborów prezydenckich, które zostały ogłoszone przez Centralną Komisję Wyborczą Ukrainy według stanu na 27 V 2014 r., kiedy opracowanych było prawie 98,5% protokołów.

BIBLIOGRAFIA

- Boban D., „Minimalist” Concepts of Semi-presidentialism: Are Ukraine and Slovenia Semi-presidential States?, „Politička misao” 2007, Vol. 44, nr 5.
- D’Anieri P., *Understanding Ukrainian Politics. Power, Politics, and Institutional Design*, Armonk 2007.
- Duverger M., *A New Political System Model: Semi-Presidential Government*, „European Journal of Political Research” 1980, Vol. 8, nr 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-6765.1980.tb00569.x>.
- Eaton K., *Review: Parliamentarism versus Presidentialism in the Policy Arena*, „Comparative Politics” 2002, Vol. 32, nr 3, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/422371>.
- Elgie R., *The Classification of Democratic Regime Type: Conceptual Ambiguity and Contestable Assumptions*, „European Journal of Political Research” 1998, Vol. 33, nr 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1111/1475-6765.00381>.
- Jung-Hsiang T., *Sub-types of Semi-presidentialism and Political Deadlock*, „French Politics” 2008, Vol. 6, nr 1, [online] <http://dx.doi.org/10.1057/palgrave.fp.8200140>.
- Krouwel A., *Measuring Presidentialism and Parliamentarism: An Application to Central and East European Countries*, „Acta Politica” 2003, Vol. 38, nr 4, [online] <http://dx.doi.org/10.1057/palgrave.ap.5500041>.
- Lindner R., *Die Ukraine zwischen Transformation und Selbstblockade. Wirtschaft, Politik und Parteien; regionale und ausländische Interessen vor den Parlamentswahlen 1998*, Ebenhausen Stiftung Wissenschaft und Politik 1998.
- Linz J.J., *Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?*, [w:] *The Failure of Presidential Democracy. Comparative Perspectives*, red. tenze, A. Valenzuela, Baltimore 1994.
- Matsuzato K., *Semipresidentialism in Ukraine: Institutional Centristism in Rampant Clan Politics*, „Democratization” 2005, Vol. 13, nr 1.
- Protsyk O., *Constitutional Politics and Presidential Power in Kuchma’s Ukraine*, „Problems of Post-Communism” 2005, Vol. 52, nr 5, [online] <http://dx.doi.org/10.1080/10758216.2005.11052212>.
- Protsyk O., *Ruling with Decrees: Presidential Decree Making in Russia and Ukraine*, „Europe-Asia Studies” 2004, Vol. 56, nr 5, [online] <http://dx.doi.org/10.1080/0966813041000235083>.
- Sartori G., *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, London 1994.
- Shugart M., *Comparative Executive-Legislative Relations*, [w:] *The Oxford Handbook of Political Institutions*, red. R. Rhodes, S. Binder, B. Rockman, Oxford 2006.
- Shugart M., Carey J., *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Cambridge–New York 1992.
- Siaroff A., *Comparative Presidencies: The Inadequacy of the Presidential, Semi-presidential and Parliamentary Distinction*, „European Journal of Political Research” 2003, Vol. 42, nr 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1111/1475-6765.00084>.

- Stepan A., Skach C., *Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation. Parliamentarism versus Presidentialism*, „World Politics” 1993, Vol. 46, nr 1, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2950664>.
- Wilson A., *Ukraine: Two Presidents and their Powers*, [w:] *Postcommunist presidents*, red. R. Taras, Cambridge–New York 1997.
- Wolczuk K., *The Moulding of Ukraine. The Constitutional Politics of State Formation*, Budapest 2002.
- Агафонов С., *Історичний розвиток інституту глави держави в Україні*, „Право України” 2001, Vol. 7.
- Агафонов С., *Правовий статус Президента України*, „Право України” 2000, Vol. 9.
- Багатопартійна українська держава на початку ХХ століття: партійні документи перших українських політичних партій*, Київ 1992.
- Байхельб Т., Павленко Р., *Президентські вибори і конституційна реформа*, [w:] *Президентські вибори та Помаранчева революція: вплив на трансформаційні процеси в Україні*, Київ 2005.
- Балагура О., *Інститут президентства в Україні: практика становлення*, „Проблеми права на зламі тисячоліть” 2001.
- Барабаш Й., *Імпічмент як форма конституційно-правової відповідальності і засіб регулювання державно-правових конфліктів*, „Проблеми законності” 2008, Vol. 96.
- Барабаш Й., *Президент у змішаних республіках: деякі питання конституційно-правової теорії та практики*, „Право України” 2012, Vol. 8.
- Безсмертний Р., *Президент України і Верховна Рада України*, „Віче” 2000, Vol. 7, nr 100.
- Берназюк І., *Послання Президента України до народу та до Верховної Ради України як офіційні документи (акти) глави держави*, „Форум права” 2010, Vol. 4.
- Берназюк І., *Реалізація Президентом України права вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів: деякі аспекти*, „Порівняльно-аналітичне право” 2013, Vol. 1.
- Белов Д., Бисага І., *Конституційно-правове регулювання інституту президентства в Україні та Франції*, Ужгород 2007.
- Біленчук П., Капелюшний В., *Георгій Андрузький: провидець, патріот, конституціоналіст*, „Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України” 2002, Vol. 2, nr 15.
- Бодирев С., Ребриш Б., *Підстави проведення імпічменту глави держави за Конституцією України: перспективи удосконалення*, „Державне будівництво та місцеве самоврядування” 2012, Vol. 23.
- Борисов Н., *Інститут Президента України: довгий путь к інституціоналізації*, „Грани” 2013, Vol. 3.
- Бурчак Ф., *Президент України*, Київ 1997.
- Бурчак Ф., Погорілко В., *Конституційно-правовий статус Президента України*, [w:] *Конституційне право України*, red. В. Тація, В. Погорілка, І. Тодики, Київ 1999.
- Вавженчук С., *Виконавча влада – Президент України: конституційно-правові аспекти структурної взаємодії*, „Держава і право” 2005, Vol. 30.

- Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР*, 1990, Vol. 7.
- Веніславський Ф., *Роль Президента України в механізмі забезпечення взаємодії законодавчої і виконавчої гілок влади*, „Нова політика” 1998, Vol. 1.
- Волощук О., *Інститут президента у Франції, Росії та Україні: конституційні норми і політична практика: монографія*, Чернівці 2009.
- Волощук О., *Конституційні проблеми взаємовідносин Президента та виконавчої влади*, „Держава і право” 2004, Vol. 26.
- Волощук О., *Місце Президента у механізмі державної влади*, „Бюлетень Міністерства Юстиції України” 2011, Vol. 12.
- Волощук О., *Повноваження президента України щодо судової влади*, „Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство” 2011, Vol. 575.
- Волощук О., *Президент – активний учасник законодавчого процесу (порівняльний аналіз конституційно-правових норм Франції, Росії та України)*, „Науковий вісник Ужгородського університету. Право” 2002, Vol. 1.
- Волощук О., *Теоретичні та практичні проблеми організації інституту виборів Президента України*, „Вісник Центральної Вибірчої Комісії” 2009, Vol. 1, nr 15.
- Галаган Л., *Президент у системі влади за різних форм державного правління*, „Політичний менеджмент” 2011, Vol. 4.
- Гапоненко В., *Суперечності інституту президентства: теоретичні засади та уроки для України*, „Політичний менеджмент” 2011, Vol. 5.
- Гнілорібов В., *Проблеми взаємовідносин Верховної Ради України та Президента України*, [w:] *Парламентаризм в Україні: теорія і практика*, Київ 2001.
- Головатенко В., *Окремі аспекти конституційно-правового статусу Президента України*, „Право України” 1999, Vol. 5.
- Головатенко В., *Право вето Президента України: складова механізму стримувань і противаг чи дестабілізуючий чинник законотворення?*, „Українське право” 2000, Vol. 1.
- Горбатюк В., *Інститут президентства в Україні: історико-правовий аспект*, „Часопис Київського університету права” 2011, Vol. 2.
- Грушевський М., *На порозі нової України (фрагменти)*, [w:] *Громадянин – Держава – Громадянське виховання. Антологія*, red. М. Рагозін, О. Сухомлинська, Донецьк 2001.
- Гулієв А., *Інститут президентства в протидії міжнародному тероризму: порівняльно-правовий аналіз законодавства України та Азербайджанської Республіки*, Київ 2012.
- Даниляк О., *Порівняльний аналіз механізмів стримувань і противаг між Президентом, парламентом та Урядом України у владних моделях 1996 та 2004 років*, „Вісник Національної академії державного управління. Політологія і право” 2011, Vol. 2, nr 2.
- Дем'яненко Б., *Генезис інституту президентства в Україні: попередні підсумки президентської каденції В. Ющенка*, „Сучасна українська політика: політики і політологи про неї: зб. наук. праць” 2010, Vol. 19.
- Дерев'янко С., *Про уточнення повноважень Президента України щодо призначення/проголошення всеукраїнського референдуму в оновленій Конституції України*, „Вісник Центральної Вибірчої Комісії” 2009, Vol. 2-3, nr 16-17.
- Діус Н., *Інститут імпичменту в Україні, Франції та Російській Федерації: порівняль-*

- но-правовий аспект*, „Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право” 2007, Vol. 8.
- Дорошенко Д., *Доба Центральної Ради – Історія України. 1917-1923 рр.*, Vol. 2, Ужгород 1932.
- Дорошенко Д., *Історія України. 1917-1923 рр. Українська гетьманська держава 1918 р.*, Ужгород 1930.
- Драгоманов М., *Передне слово до „Громади”, [w:] tenże, Вибрані твори. Збірка політичних творів з примітками, Прага–Нью-Йорк 1937.*
- Дудник О., *Трансформація інституту президентства в країнах СНД (2005-2006 роки)*, „Політичний менеджмент” 2007.
- Жалій Т., *Правовий статус глав держав в Україні та Російській Федерації: порівняльний аналіз*, „Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки” 2013, Vol. 1.
- Жиляєв І., *Послання Президента України як інструмент державної політики*, „Стратегічні пріоритети” 2007, Vol. 1, nr 2.
- Жиляєв І., *Послання Президента України як інструмент стратегічного управління*, „Економічний часопис” 2006, Vol. 5-6.
- Житник О., *Інститут глави держави в політико-правовій думці доби українського національного відродження (друга половина XIX ст. – 1917 р.)*, „Часопис Академії адвокатури України” 2010, Vol. 9, nr 4.
- Жук Н., *Парламент, президент, уряд: через взаємостримування до рівноваги. Монографія*, Харків 2007.
- Зазнаєв О., *Классификации президентской, парламентской і полупрезидентской систем, [w:] М. Фарукшин, Динамика политических систем и международных отношениях*, Vol. 1, Казань 2006.
- Закон про Виділ Української Ради 4 січня 1919 р.*, [w:] М. Лозинський, *Галичина в рр. 1918-1920*, Прага 1922.
- Закон про Державну Народну Раду Української Народної Республіки від 12 листопада 1920 року*, „Вісник Державних Законів для всіх земель Української Народної Республіки” 1920, 19 XI, Vol. 2.
- Закон про тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці від 12 листопада 1920 р.*, [w:] *Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України*, Київ 1992.
- Заяць Н., *Теоретико-правові проблеми інституту президентства в механізмі реалізації державної влади в Україні*, „Право України” 2009, Vol. 6.
- Зелінська М., *Етапи трансформації інституту президентства в Україні*, „Політичний менеджмент” 2010, Vol. 1.
- Зелінська М., *Можливі моделі розвитку інституту президентства в Україні*, „Політичний менеджмент” 2007, Vol. 3.
- Зозуля О., *Інститут президентства як об’єкт сучасної конституційної реформи в Україні*, „Форум права” 2010, Vol. 1.
- Зозуля О., *Канцелярія Президента України: правові засади побудови апарату глави держави*, „Форум права” 2008, Vol. 2.

- Зозуля О., *Правовий статус Президента України як глави держави і глави виконавчої влади*, „Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право” 2008, Vol. 11.
- Зозуля О., *Секретаріат Президента України: нормативно-правові засади організації та діяльності: монографія*, red. О. Марцеляк, Харків 2008.
- Зозуля О., *Теорія та практика взаємодії Секретаріату Президента України з Верховною Радою України*, „Право і безпека” 2007, Vol. 6, nr 2.
- Інститут Президента України в системі державної влади України: матеріали наукової конференції*, Київ 2014.
- Карасев В., Кириєнко У., *Метаморфози и антиномии политического режима: Украина – 2006-2007*, „Мировая экономика і международные отношения” 2008, Vol. 9.
- Кармазіна М., *Еволюція структури президентського Секретаріату*, „Політичний менеджмент” 2009, Vol. 3.
- Кармазіна М., *Президентство: український варіант*, Київ 2007.
- Кафарський В., *На відміну від елітного акціонерного клубу і від монарха. Політичні партії і Президент: шляхи співпраці*, „Віче” 2006, Vol. 17-18.
- Кирило-Мефодіївське товариство, Київ 1990.
- Ковриженко Д., *Інститут вето: зарубіжний досвід, національне законодавство і практика, пропозиції*, Київ 2009.
- Конституція (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик*, „Свод законов СССР” 1990, Vol. 3.
- Конституційне право України*, red. В. Погорілко, Київ 1999.
- Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України: від 8 червня 1995 р.*, „Відомості Верховної Ради України (ВВР)” 1995, Vol. 18.
- Конституція незалежної України*, Vol. 1, Київ 1995.
- Конституція (Основний Закон) України. 20 квітня 1978 р. (із змінами і доповненнями, внесеними станом на 21 вересня 1994 р.)*, Київ 1994.
- Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.*, Київ 1997.
- Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР)*, [w:] П. Христюк, *Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр.*, Vol. 2, Прага 1921.
- Кордун О., Ващенко К., Павленко Р., *Особливості виконавчої влади в пострадянській країні. Монографія*, red. О. Кордуна, Київ 2000.
- Костів В., *Конституційні акти відновленої української держави 1917-1919 років і їхня політично-державна якість*, Торонто 1964.
- Крейденко В., *Інститут президентства в Україні: порівняльний аналіз 2004-2012 рр.*, „Ефективність державного управління” 2012, Vol. 30.
- Кресіна І., Коваленко А., Балан О., *Інститут імпичменту: порівняльний політико-правовий аналіз*, Київ 2004.
- Кривенко Л., *Президент України: конституційно-правовий статус*, „Віче” 1993, Vol. 12.

- Кудряченко А., *Институт президентства в Украине: реалии конституционно-правового статуса*, „Государство и право” 1998, Vol. 3.
- Лазарев Б., *Об изменениях в правовом статусе Президента СССР*, „Государство и право” 1991, Vol. 8.
- Лазарев Б., *Президент СССР*, „Государство и право” 1990, Vol. 7.
- Литвин В., *Порівняльний аналіз стабільності урядів країн Центральної Європи та України* (дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02: захищ. 09.04.2010: затверджена 06.10.2010), Вид. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів 2010.
- Литвин В., *Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи*, „Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації” 2011, Vol. 4.
- Литвин М., Науменко К., *Історія ЗУНР*, Львів 1995.
- Мазур Д., *Правові акти президентів України і Росії та їх класифікація: теоретико-правовий аспект*, „Вісник Нац. ун-ту внутр. справ” 2004, Vol. 27.
- Макаров Г., *Нормотворча діяльність глави держави: зарубіжний досвід та вітчизняна практика*, „Стратегічні пріоритети” 2009, Vol. 1, nr 10.
- Максак Г., *Парламентские выборы в Украине: конфигурация коалиций*, „Палітична сфера” 2006, Vol. 7.
- Манюк П., *Право вето президента України у контексті правової охорони конституції України*, „Порівняльно-аналітичне право” 2013, Vol. 3, nr 2.
- Мартинюк Р., *Аналіз функціональної природи інституту президента в Україні*, „Часопис Київського університету права” 2008, Vol. 2.
- Мартинюк Р., *Президент України в системі стримувань і противаг на сучасному етапі*, „Підприємництво, господарство і право” 2008, Vol. 8.
- Мартинюк Р., *Проблеми визначення конституційно-правового статусу Президента України в умовах змішаної форми правління*, „Право України” 2009, Vol. 5.
- Мацкевич М., *Конституційне законодавство в ЗУНР: історико-правові аспекти*, „Право України” 2011, Vol. 2.
- Мельниченко В., *Институт Президента в Україні: стан та перспективи розвитку*, „Право України” 2009, Vol. 12.
- Мельниченко В., Плахотнюк Н., *Повноваження Президента України у контексті конституційної реформи: структура, зміст, характер*, „Бюлетень Міністерства Юстиції України” 2005, Vol. 12.
- Музиченко П., *Історія держави і права України*, Київ 2000.
- Основний закон „Самостійної України” Спільки народу українського*, [w:] *Історія української конституції*, red. А. Слюсаренко, М. Томенко, Київ 1997.
- Павленко Р., *Криза пострадянського парламентаризму? Напрямок подальшої конституційної реформи в Україні*, „Вибори та демократія” 2006, Vol. 3, nr 9.
- Пахомова М., *Формування інституту президентської влади в Україні*, „Наукові праці. Науково-методичний журнал” 2004, Vol. 33, nr 20: Політичні науки.
- Паречина С., *Институт президентства: история и современность*, red. Е. Матусевич, Минск 2003.
- Пігенко В., Пушак Т., *Президентська, парламентська та змішана форма правління: досвід демократій Центрально-Східної Європи у контексті становлення системи державного*

- управління в Україні, Програма сприяння парламенту. Програма розвитку законотворчої політики* 2003.
- Плахотнюк П., Мельниченко В., *Інститут президенства в Україні: становлення та розвиток: монографія*, Київ 2004.
- Погорілко В., *Інститут президенства в Україні*, [w:] *Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи. Монографія*, ред. І. Шемшученко, Київ 2001.
- Погорілко В., *Теоретичні проблеми конституційного статусу Президента України*, [w:] *Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика. Монографія*, ред. В. Погорілко, Київ 2003.
- Поліщук О., *Конституційно-політична модернізація інституту президента в Україні*, „Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Питання політології” 2013, Vol. 1073.
- Полякова Л., *Особливості взаємодії президента України, законодавчої влади з судовою владою (1991-2004 рр.)*, „Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету” 2013, Vol. 35.
- Потапенко В., *Президент України і судова влада: деякі аспекти взаємодії*, „Проблеми законності” 2010, Vol. 110.
- Приймак Т., *Конституційний проект М. Грушевського з 1905 р.*, „Український історичний журнал” 1991, Vol. 1.
- Про вибори Президента Української РСР: Постанова Верховної Ради Української РСР від 5 липня 1991 р.*, „Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)” 1991, Vol. 33.
- Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21 лютого 2014 р. № 742-VII*, „Відомості Верховної Ради (ВВР)” 2014, Vol. 11.
- Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV*, „Відомості Верховної Ради України (ВВР)” 2005, Vol. 2.
- Про всеукраїнський та місцеві референдуми: Закон України від 3 липня 1991 р. № 1286-XII*, „Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)” 1991, Vol. 33.
- Про заснування поста Президента СРСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) СРСР: Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік № 1360-I від 14.03.90*, [online] <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1360400-90>.
- Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 5 липня 1991 р.*, „Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)” 1991, Vol. 33.
- Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 16 травня 2008 р. № 279-VI*, „Відомості Верховної Ради України (ВВР)” 2008, Vol. 25.
- Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 7 жовтня 2010 р. № 2591-VI*, „Відомості Верховної Ради України (ВВР)” 2011, Vol. 9.
- Про керівництво Кабінетом Міністрів України: Указ Президента України від 27 вересня 1993 р.*, „Голос України” 1993, 28 III.
- Про Концепцію нової Конституції України: Постанова Верховної Ради Української РСР від 19 червня 1991 р.*, „Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)” 1991, Vol. 35.
- Про Президента Української РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 5 липня 1991 р.*, „Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)” 1991, Vol. 33.

- Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-ІВ, від 1 лютого 2011 року № 2952-ВІ, від 19 вересня 2013 року № 586-ВІІ: Постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2014 р. № 750-ВІІ, „Відомості Верховної Ради (ВВР)” 2014, Vol. 11.*
- Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 року № 2222-ІВ (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України): від 30 вересня 2010 р. № 20-рп/2010, [online] <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10>.*
- Рудик П., *До питання нового статусу Президента України в контексті конституційних змін*, „Часопис Київського університету права” 2008, Vol. 2.
- Рязанцев А., *Роль інститута президентства в процесі формування исполнительної влади в Росії і Україні (сравнительный анализ)*, „Вестник ВГУ: История. Политология. Социология” 2013, Vol. 1.
- Сахаров Н., *Институт президентства в современном мире*, Москва 1994.
- Селіванов А., Суслів В., *Право президентського вето у контексті відносин з парламентом*, „Голос України” 1996, Vol. 105-106.
- Серьогіна С., *Оптимізація статусу президента як ключова ланка конституційної реформи України*, „Право України” 2009, Vol. 6.
- Серьогіна С., *Теоретико-правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні: монографія*, Харків 2001.
- Сінельник С., *Дискреційні повноваження президента України в контексті проведення конституційної реформи*, „Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки” 2009, Vol. 1.
- Скребец Е., *Практика применения института вето главы государства и стабильность политической системы Украины*, „Вестник СевГТУ. Политология” 2003, Vol. 52.
- Совгіря О., *Институт контрасигнування актів глави держави в Україні: правова природа та проблеми законодавчого регулювання*, „Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки” 2010, Vol. 85.
- Сталин И., *Вопросы ленинизма*, Москва 1945.
- Старків І., *Історико-правові витоки інституту президентства в Україні та світі*, „Форум права” 2012, Vol. 4.
- Стерчо П., *Картапо-Українська Держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках*, Львів 1994.
- Стецюк П., *Станіслав Дністрянський як конституціоналіст*, Львів 1999.
- Стрижова І., *Институт президентства на пострадянському просторі*, „Гілея” 2011, Vol. 49.
- Сухонос В., *Институт глави держави в конституційному праві. Монографія*, Суми 2011.
- Сухонос В., *Институт глави держави в Україні 1917-1921 років*, „Вісник ЦВК” 2008, Vol. 4, nr 14.
- Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданні 13 листопада 1918 р.*, [w:] М. Лозинський, *Галичина в рр. 1918-1920*, Прага 1922.

- Тищик Б., *Конституційне законодавство Західно-Української народної Республіки*, „Науковий Збірник Українського Вільного Університету” 1995, Vol. 17.
- Ткаченко О., *Вето Президента: основи, практика*, „Голос України” 1999, Vol. 142.
- Тодика І., *Президент України: конституційно-правовий статус: монографія*, Харків 1999.
- Тодика І., Яворський В., *Президент України: конституційно-правовий статус: монографія*, Харків 1999.
- Томенко М., *Інституту президентства в українській історико-політичній думці*, „Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії” 1995, Vol. 2.
- Трійняк Т., *Деякі аспекти конституційної відповідальності Президента України*, [w:] Другі конституційні читання, Харків 2009.
- Франко І., „Громада” і „за друга” серед українського народу в Галичині і на Буковині, [w:] *тенже, Зібрання творів. У 50 т.*, Київ 1984, Vol. 44, nr 1.
- Христюк П., *Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр.*, Прага 1921.
- Цвік М., Жук Н., *Динаміка президентської влади в Україні*, „Вісник академії правових наук України” 2007, Vol. 3, nr 46.
- Цвік М., Процюк І., *Про державно-правову природу влади Президента України в системі розподілу влад*, „Проблеми конституційного права” 1999, Vol. 1.
- Шаповал В., Головатенко В., *Інститут глави держави в українському конституціоналізмі кінця ХІХ – початку ХХ ст.*, „Вісник Академії правових наук України” 1997, Vol. 2, nr 9.
- Шаповал В., *Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз*, Київ 1995.
- Шаповал В., *Статус Президента и исполнительная власть в Украине*, [w:] *Проблеми гармонизації законодавства України і стран Європи*, ред. Е. Кубко, В. Цветкова, Киев 2003.
- Шатіло В., *Інститут президентства в механізмі державної влади зарубіжних стран и України*, „TEISE” 2014, Vol. 90.
- Шатіло В., *Нормативно-правові и другі акти президента України в механізмі реалізації державної влади*, „TEISE” 2013, Vol. 87.
- Шатіло В., *Інститут глави держави: його місце в українському конституціоналізмі ХІХ – поч. ХХ ст.*, „Віче” 1999, Vol. 10.
- Шатіло В., *Інститут президентства в системі державної влади України*, Київ 2004.
- Юзьков Л., *Від Декларації про державний суверенітет України до Концепції нової Конституції України*, [w:] *Конституція незалежної України*, Vol. 1, ред. С. Головатий, Київ 1995.

Tłumaczenie Przemysław Tomanek

Dr Witalij ŁYTWYN – doktor nauk politycznych, asystent w Katedrze Politologii Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki.

Концепция внешней политики Российской Федерации. Утверждена Президентом Российской Федерации В.В.Путиным 12 февраля 2013 г., [online] http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/6D84DDEDEDBF7DA644257B160051BF7F.

Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5.12.1994 р., „Офіційний вісник України” 2007, nr 13.

Tłumaczenie Magdalena Romanowska

Prof. dr hab. Walerij KOPIJKA – dyrektor Instytutu Stosunków Międzynarodowych, Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki.

Prof. dr hab. Grigoryj PEREPEŁYCIA – Instytut Stosunków Międzynarodowych, Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki.

Kira SPYRYDONOWA

Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki
kira.spyrydonova@gmail.com

OBWE A UKRAINA

SPRAWDZIAN STABILNOŚCI OGÓLNOEUROPEJSKIEGO SYSTEMU BEZPIECZEŃSTWA

ABSTRACT This article provides analysis of Ukraine's participation in the OSCE and OSCE's engagement in the processes of resolution of the crisis in and around Ukraine. Perspectives of the peaceful settlement of this crisis are considered a key factor in determining OSCE's adequacy and effectiveness in ensuring European security. Author describes main mechanisms and tools used by Ukraine within the OSCE to resolve the situation arisen as a result of the Russian aggression. The article concludes that the unresolved crisis within the OSCE would indicate the impossibility of further security community building on the space from Vancouver to Vladivostok.

Key words: OSCE, crisis in and around Ukraine, security community

Słowa kluczowe: OBWE, kryzys ukraiński, wspólnota bezpieczeństwa

Kryzys w samej Ukrainie i wokół niej, jaki rozgorzał w Europie na przełomie lutego i marca 2014 r., stał się prawdziwym sprawdzianem stabilności wspólnego systemu bezpieczeństwa, który ukształtował się w Europie po zakończeniu zimnej wojny. Takie europejskie organizacje bezpieczeństwa, jak Unia Zachodnioeuropejska (UZE), Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE), Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO), Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ), Pakt Stabilności dla Europy Południowo-Wschodniej *etc.*, w ciągu ostatnich 25 lat pokazały swoją aktualność i celowość lub niecelowość (jak w przypadku UZE) istnienia, a także swoje miejsce w „europejskim domu”, którego „mieszkańcami” są nie

tylko państwa geograficznie leżące między Oceanem Atlantyckim i Uralem, ale także gracze z Ameryki i Azji Centralnej, nieodzowni dla europejskiego bezpieczeństwa.

Rozpad „bloku socjalistycznego” i faktyczna zgoda Federacji Rosyjskiej na rozszerzenie NATO na Wschód pod koniec lat 90. doprowadziły do tego, że na początku XXI w. spośród 49 „czysto europejskich” krajów (wszystkie kraje członkowskie Rady Europy, a także Białoruś i Watykan) 28 jest członkami NATO, a tylko trzy – OUBZ (oraz trzy republiki z Azji Centralnej), zapewniają sobie bezpieczeństwo samodzielnie, jednocześnie będąc państwami członkowskimi OBWE – jedynej organizacji w regionie, która obejmuje wszystkie elementy europejskiego systemu bezpieczeństwa zbiorowego, liczy 57 krajów, położonych na przestrzeni od Vancouver do Władywostoku.

CZŁONKOSTWO UKRAINY W OBWE

Szczególnie dla Ukrainy, która jeszcze w 1990 r. w Deklaracji suwerenności państwowej Ukrainy proklamowała, że: *zamierza w przyszłości stać się państwem stale neutralnym, nieuczestniczącym w blokach wojskowych*¹, OBWE do dnia dzisiejszego pozostaje jedyną organizacją międzynarodową, w której pracach bierze ona pełnoprawny udział i dzięki której może bronić swoich interesów w sferze bezpieczeństwa wobec innych uczestników procesów europejskich. Nie bacząc na deklaracje obrania kursu na euroatlantycką integrację po tzw. pomarańczowej rewolucji w 2004 r., a także „rewolucji godności” w 2014 r.², szereg czynników w polityce wewnętrznej i zagranicznej wytworzył sytuację, w której realizacja tego kursu staje się niemożliwa w średnioterminowej perspektywie. Przede wszystkim z powodu braku konsekwencji w polityce zagranicznej i nieprzewidywalności działań strony ukraińskiej, która całkowicie zależy od koniunktury politycznej oraz sił pozostających u władzy. W związku z powyższym OBWE pozostaje jedyną platformą dla ukraińskich inicjatyw i dla ochrony bezpieczeństwa na poziomie regionalnym³.

¹ Por.: *Декларація про державний суверенітет України*, 16 VII 1990, [online] <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12>, 15 V 2015. Cytat według polskiego przekładu: *Deklaracja suwerenności państwowej Ukrainy z 16 lipca 1990 r.*, „Więź” 1991, nr 11-12, s. 43.

² Po zwycięstwie w wyborach prezydenckich Wiktora Juszczenki w 2004 r. oraz Petra Poroszenki w 2014 r. do szeregu aktów legislacyjnych, w tym do Ustawy o podstawach narodowego bezpieczeństwa Ukrainy, były wniesione zmiany dotyczące integracji Ukrainy z euroatlantycką przestrzenią bezpieczeństwa, przez co należy rozumieć pragnienie pełnego członkostwa w NATO. Obecne brzmienie tego dokumentu potwierdza, że jednym z priorytetowych interesów narodowych Ukrainy jest *włączenie Ukrainy do politycznej, ekonomicznej i prawnej przestrzeni europejskiej w celu uzyskania członkostwa w Unii Europejskiej oraz w euroatlantyckiej przestrzeni bezpieczeństwa*. Por.: *Закон України про „Основи національної безпеки України”*, 19 VI 2003, [online] <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/964-15>, 15 V 2015. Jednocześnie strona ukraińska odmówiła dalszych negocjacji w sprawie podpisania Planu Działania na rzecz Członkostwa w NATO po szczycie NATO w Bukareszcie i rosyjsko-gruzińskiej wojnie w 2008 r., co w roku 2010 zakończyło się prawnym ogłoszeniem Ukrainy na okres czterech lat państwem „niezaangażowanym” na mocy Ustawy o zasadach wewnętrznej i zagranicznej polityki Ukrainy.

³ ONZ-etu nie rozpatrujemy w tym kontekście, ponieważ obejmuje o wiele szerszy zakres problemów, nie tylko w kwestii bezpieczeństwa, ale także ekonomii, które mają wielkie znaczenie przede wszystkim dla globalnego rozwoju. Obecność Federacji Rosyjskiej jako stałego członka Rady Bezpieczeństwa ONZ

Dobrą okazją do promowania ukraińskich priorytetów i inicjatyw było przewodnictwo w OBWE w 2013 r. W rzeczywistości otworzyło ono szereg nowych perspektyw w polityce zagranicznej, które ukraińska dyplomacja starała się wykorzystać, a które zostały odsunięte na dalszy plan w czasie wydarzeń związanych z Majdanem oraz późniejszą „rewolucją godności” i rosyjską agresją na Ukrainę. Wśród takich perspektyw można wymienić:

- kreowanie pozytywnego wizerunku i wiarygodności Ukrainy jako aktywnego i odpowiedzialnego uczestnika stosunków międzynarodowych, wzmocnienie pozycji Ukrainy jako ważnego gracza w regionie;
- kreowanie postrzegania Ukrainy jako politycznie i kulturowo integralnej części wspólnoty europejskiej, która jest w stanie działać jako łącznik między Wschodem i Zachodem kontynentu europejskiego i w świetle tego przyspieszenie procesów integracyjnych;
- wspieranie agendy dwustronnych stosunków Ukrainy i państw członkowskich OBWE;
- przeciwdziałanie próbom narzucania OBWE niewyważonych ocen wewnętrznych procesów politycznych na Ukrainie.

Można przy tym stwierdzić, że przewodnictwo w OBWE przyczyniło się do zrealizowania tych możliwości, ponieważ Ukraina z powodzeniem poradziła sobie z najtrudniejszym zadaniem każdego państwa przewodniczącego – znalezieniem konsensusu wśród 57 państw członkowskich w wielu kwestiach we wszystkich trzech wymiarach działalności OBWE: polityczno-wojskowym, ekonomiczno-środowiskowym i ludzkim⁴. Według raportu Komitetu Ministrów Rady Europy za ukraińskiej prezydencji zapadło 14 decyzji. Taka liczba postanowień w priorytetowych kwestiach jest jednym z najlepszych rezultatów w historii Organizacji.

ZAANGAŻOWANIE OBWE W UREGULOWANIE KRYZYSU NA UKRAINIE

Gwałtowny przebieg wydarzeń na Ukrainie w lutym 2014 r., a następnie aneksja Krymu przez Federację Rosyjską w marcu i otwarta inwazja wojsk rosyjskich na wschodzie Ukrainy w maju tego roku oraz dostawy broni i wsparcie prorosyjskich separatystów

z prawem weta uniemożliwia pełną ochronę interesów ukraińskich w tym celu. Ukraińska inicjatywa, aby zaprosić do siebie siły pokojowe ONZ lub UE, jest postrzegana w tym kontekście jako dość problematyczna, i nawet w przypadku pozytywnej decyzji RB ONZ ze względów proceduralnych jej realizacja się opóźni. Dokładniej o tej ukraińskiej inicjatywie por.: *The NSDC chaired by the President has made a decision to invite the UN peacekeeping mission to Ukraine*, Press Office of President, 18 II 2015, [online] <http://president.gov.ua/en/news/32301.html>, 15 V 2015.

⁴ Należy również zauważyć, że od 2011 r. Organizacja nie może przyjąć żadnej decyzji na najwyższym szczeblu (w ramach Komitetu Ministrów Rady Europy) w zakresie pomocy humanitarnej, głównie ze względu na brak jednolitego punktu widzenia krajów „na wschód” i „na zachód” od Wiednia w takich kwestiach, jak swoboda przemieszczania się, standardy wyborów demokratycznych, tolerancja, brak dyskryminacji *etc.*

zwróciły Ukrainę w stronę OBWE już nie w kontekście ukraińskiego przewodnictwa w Organizacji, a dlatego, że okazała się ona jedyną formą, w ramach której udało się Ukrainie znaleźć mniej lub bardziej skuteczne mechanizmy wpływu na Federację Rosyjską. Pozytywnym skutkiem wykorzystania tej platformy jest fakt, że Federacja Rosyjska bierze udział w negocjacjach na równych prawach ze stroną ukraińską, a nie jest forowana jako silniejsze państwo (co nie jest już możliwe w samym ONZ, gdzie Federacja Rosyjska jest stałym członkiem Rady Bezpieczeństwa z prawem weta). Stronom pozostawiono jednocześnie pole manewru i możliwość podjęcia wspólnych decyzji.

Wśród instrumentów bezpośrednio lub pośrednio wykorzystanych przez Ukrainę w ramach istniejących zobowiązań OBWE najważniejszymi są:

- misja obserwatorów OBWE prowadzona w oparciu o Dokument Wiedeński z 2011 r. o środkach budowy zaufania i bezpieczeństwa⁵;
- misja do oceny sytuacji praw człowieka na Ukrainie;
- misje terenowe OBWE na Ukrainie – Specjalna Misja Monitorująca (SMM) oraz Misja Obserwacyjna na rosyjskich przejściach granicznych Donieck i Gukowo w regionie rostowskim Federacji Rosyjskiej;
- promowanie dialogu jedności narodowej na Ukrainie (realizacja odpowiedniego projektu Sekretariatu OBWE i koordynatora projektów OBWE na Ukrainie, a także powołanie Wolfganga Ischingera na stanowisko specjalnego przedstawiciela przewodniczącego OBWE ds. debat narodowych na Ukrainie⁶);
- powołanie i stałe wsparcie ze strony specjalnych przedstawicieli przewodniczącego OBWE (lub bezpośrednio przewodniczącego), w tym w ramach Trójstronnej Grupy Kontaktowej;
- przeprowadzenie przez Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka (ODIHR) misji obserwacyjnej wyborów (prezydenckich – w maju, parlamentarnych – w październiku 2014 r., a także gotowość wysłania misji obserwacyjnej wyborów lokalnych w regionach Doniecka i Ługańska po uzgodnieniu warunków jej przeprowadzenia, zgodnie z porozumieniem z Mińska 12 lutego 2015 r.⁷).

Misja obserwatorów OBWE, w której w ciągu dwóch miesięcy wzięli udział przedstawiciele ponad 30 państw członkowskich OBWE, została wysłana na Ukrainę 5 marca 2014 r. Znamienny dla samego OBWE jest fakt, że to pierwszy przypadek wykorzystania tego mechanizmu od momentu przyjęcia pierwszego Dokumentu Wiedeńskiego w sprawie środków budowy zaufania i bezpieczeństwa w roku 1990⁸.

⁵ Por.: *OSCE to send military and civilian personnel to Ukraine*, OSCE, 5 III 2014, [online] <http://www.osce.org/sg/116093>, 15 V 2015.

⁶ Na temat wyznaczenia za przewodnictwa Szwajcarii odpowiedniego przedstawiciela por.: *OSCE Chairperson-in-Office commends Ukraine for successful launching of Roundtables on National Unity*, OSCE, 14 V 2014, [online] <http://www.osce.org/cio/118576>, 15 V 2015.

⁷ Dokładniej por.: *OSCE/ODIHR Director Link says Office is ready to observe local elections in eastern Ukraine*, OSCE, 12 II 2015, [online] <http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/140321>, 15 V 2015.

⁸ Rozdział 3 Dokumentu Wiedeńskiego (w aktualnej redakcji z 2011 r.) przewiduje możliwość zaproszenia wizytatorów w celu rozwiania wszelkich obaw związanych z nadzwyczajną aktywnością wojskową w kraju. Mechanizmem tym posłużyła się delegacja Ukrainy w OBWE w celu wykrycia

Misja do oceny sytuacji praw człowieka na Ukrainie pracowała w marcu i kwietniu 2014 r., brali w niej udział eksperci z ODIHR oraz z Biura Wysokiego Komisarza OBWE do spraw Mniejszości Narodowych (HCNM). Wniosek został złożony przez stronę ukraińską w warunkach faktycznej okupacji części ukraińskiego terytorium przez wojska rosyjskie, w celu uzyskania ze strony instytucji OBWE oceny przestrzegania praw człowieka na tych terenach, na których obecne są obce wojska. Wyniki prac misji zostały opublikowane w raporcie w maju 2014 r.⁹ W kontekście sytuacji w Republice Autonomicznej Krymu obserwatorzy odnotowali już wtedy obecność zagrożenia bezpieczeństwa ukraińskiej i tatarskiej ludności półwyspu. Zauważono wzrost nastrojów antytatarskich, co znalazło wyraz w zastraszaniu rodzin tatarskich, wysyłaniu anonimowych listów z pogroźkami *etc.* Raport odnotowuje, że 80% osób, które wyjechały z Krymu z powodu obaw o własne bezpieczeństwo, to przedstawiciele Tatarów krymskich (fakt ten wzbudza obawy o przestrzeganie praw ludności tatarskiej na Krymie w ogóle), pozostały odsetek to rodziny ukraińskich wojskowych. Obserwatorzy wskazują, że nieokreślona sytuacja prawna Krymu stwarza warunki dla potencjalnego ograniczania rządów prawa i praw człowieka. W szczególności niepokoją takie kwestie, jak obywatelstwo, status rezydenta, prawo do pracy i prawo własności.

Specjalna Misja Monitorująca (SMM) na Ukrainie i oraz Misja Obserwacyjna na rosyjskich przejściach granicznych Donieck i Gukowo w regionie rostowskim Federacji Rosyjskiej to dodatkowe działania w terenie, rozpoczęte w 2014 r. w celu uregulowania sytuacji panującej na Ukrainie. Podjęcie tych działań nie było wcześniej planowane przez OBWE, są one finansowane z dobrowolnych składek państw członkowskich.

Dnia 21 marca 2014 r. Stała Rada OBWE podjęła decyzję o wdrożeniu Specjalnej Misji Monitorującej na Ukrainie¹⁰. W ramach obecnego mandatu SMM ma działać na Ukrainie do 20 marca 2015 r.¹¹ Jednakże, z uwagi na znaczenie dalszego zaangażowania OBWE w zarządzanie kryzysowe, a także szereg nowych zadań Misji, przewidzianych w porozumieniach z Mińska z 5 i 19 września 2014 r. oraz z 12 lutego 2015 r., są prowadzone negocjacje w sprawie przedłużenia mandatu na kolejne 12 miesięcy, do marca 2016 r.¹²

nietyposwej obecności wojskowej na Ukrainie, przede wszystkim „zielonych ludzików” na Krymie w marcu 2014 r. i na południu regionów ługańskiego oraz na północy regionu donieckiego w kwietniu i maju 2014 r., przed nielegalnym „referendum” w tych regionach. Dokładniej o tym mechanizmie por.: *Vienna Document 2011*, s. 18, [online] <http://www.osce.org/fsc/86597?download=true>, 15 V 2015.

⁹ Pełny tekst dostępny pod adresem: <http://www.osce.org/odihhr/118476?download=true>, 15 V 2015..

¹⁰ Por.: *Decision No. 1117. Deployment of an OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine*, [online] <http://www.osce.org/pc/116747?download=true>, 15 V 2015.

¹¹ Stan taki obowiązywał w chwili pisania tego artykułu.

¹² Zgodę na przedłużenie mandatu operacji terenowej wyraża Stała Rada OBWE – główny organ decyzyjny, w skład którego wchodzi delegacje państw członkowskich oraz stali przedstawiciele akredytowani przy OBWE w Wiedniu. Zgodnie z decyzją Rady Stałej z 21 marca 2015 r. mandat SMM może zostać przedłużony kolejną decyzją tego organu na prośbę państwa przyjmującego, na następne, sześciomiesięczne okresy. Jednocześnie państwa uczestniczące i Sekretariat OBWE podkreśliły konieczność zapewnienia większych gwarancji uczestnikom Misji w ich pracy w terenie oraz konieczność kolejnego przedłużenia mandatu na dłuższy okres. Po spotkaniu ministrów spraw

SMM liczy 500 obserwatorów, z których 350 znajduje się w dwóch wschodnich regionach Ukrainy, gdzie prowadzone są działania wojenne, a pozostałych 150 pracuje w dziewięciu innych miastach i regionach Ukrainy (Kijów, Charków, Dniepropietrowsk, Odessa, Mikołajów, Cherson, Lwów, Iwano-Frankowsk, Czerniowce). W kontekście wzmocnienia możliwości technicznych SMM należy odnotować wykorzystanie od października 2014 r. bezzałogowych statków latających (UAV) w celu monitorowania sytuacji w strefie operacji antyterrorystycznych (ATO) prowadzonych przez ukraińskie siły rządowe na granicy ukraińsko-rosyjskiej¹³.

W ramach realizacji ustaleń Deklaracji Berlińskiej, przyjętej przez „czwórkę normandzką” 2 lipca 2014 r., Stała Rada OBWE 24 lipca 2014 r. podjęła decyzję o rozmieszczeniu obserwatorów Organizacji na przejściach granicznych Donieck i Gukowo w regionie rostowskim Federacji Rosyjskiej. Zgodnie z tą decyzją w celu śledzenia sytuacji na granicy szesnastu międzynarodowych obserwatorów zostało wysłanych do wskazanych punktów granicznych na trzy miesiące. Od tej pory mandat owej terenowej obecności był przedłużany na różne okresy – od jednego do trzech miesięcy¹⁴. W raportach obserwatorów regularnie podkreśla się fakty przekraczania granicy przez niezidentyfikowane nieuzbrojone osoby w mundurach typu wojskowego, wwozu ciężarówek z ukraińskim węglem na terytorium Rosji, przekraczania granicy przez tzw. rosyjskie „konwoje humanitarne”. Z uwagi na ograniczenie obserwacji wyłącznie do przejścia granicznego (300-400 m) Misja nie jest uprawniona do włączania jakichkolwiek dodatkowych informacji do swoich raportów (nawet odnośnie do tego, co obywateli się poza granicami przejścia granicznego czy po drodze z Kamińska Szachtyńskiego, gdzie stacjonuje personel międzynarodowy, gdy nie przebywa w punkcie kontrolnym).

W marcu i kwietniu 2014 r. został zrealizowany na Ukrainie projekt OBWE „Dialog narodowy”, który miał na celu wypracowanie rekomendacji na temat sposobów budowania zaufania między różnymi częściami społeczeństwa i regionami. W ramach

zagranicznych tzw. „normandzkiej czwórki” (Ukraina, Niemcy, Francja, Rosja), które odbyło się 24 II 2015 r., Frank-Walter Steinmeier oświadczył, że została osiągnięta zgoda „czwórki” na zainicjowanie takiego przedłużenia mandatu Misji. Por.: <https://twitter.com/GermanyDiplo/status/570236230891376640/photo/1>, 15 V 2015.

- ¹³ Jednak skuteczność wykorzystania samolotów bezzałogowych jest kwestią sporną, bo nie są one stosowane przez całą dobę siedem dni w tygodniu, jak było to planowane na początku. Na przykład w okresie od 15 grudnia 2014 r. do 31 stycznia 2015 r. UAV były w powietrzu łącznie zaledwie przez 62 godziny. Wśród przyczyn braku efektywności samolotów bezzałogowych SMM wymienia niekorzystne warunki pogodowe (wiatr, chmury, mgła, niskie temperatury, co grozi oblodzeniem korpusu UAV), a także działania separatystów mające na celu uniemożliwienie lotów (ostrzał i wykorzystanie narzędzi walki radioelektronicznej). W chwili pisania tego artykułu SMM miało do dyspozycji tylko jeden z dwóch UAV, których dotyczył kontrakt między Sekretariatem OBWE a austriacką firmą Scheibel, ponieważ drugi został zestrzelony w pobliżu Mariupola na początku lutego 2015 r.
- ¹⁴ Pod koniec października 2014 r. państwa członkowskie podjęły decyzję o przedłużeniu mandatu misji na okres jednego miesiąca, w celu wykorzystania wszystkich możliwych sposobów wywierania presji na stronę rosyjską, aby przedłużyć mandat misji terenowej na inne punkty kontrolne, które nie są śledzone przez władze Ukrainy, a znajdują się na terytorium *de facto* kontrolowanym przez prorosyjskich separatystów. Działający w momencie pisania tego artykułu mandat wygasa w marcu 2015 r.

realizacji tego projektu OBWE w osobie swojego koordynatora ds. projektów włączyła się do organizacji okrągłych stołów w zainicjowanej przez władze ukraińskie akcji „Ogólnoukraiński okrągły stół jedności narodowej” (14 maja 2014 – Kijów, 17 maja 2014 – Charków, 21 maja 2014 – Mikołajów). Obecnie trwają prace nad kontynuacją tego projektu, w 2015 r. prowadzone wspólnie przez koordynatora projektów OBWE i administrację prezydenta Ukrainy.

Przedstawiciel szwajcarskiego (w 2014 r.) i serbskiego (w 2015 r.) przewodniczącego OBWE ds. uregulowania sytuacji na Ukrainie, ambasador Heidi Tagliavini, wchodzi w skład Trójstronnej Grupy Kontaktowej (Ukraina – Rosja – OBWE) powołanej w lipcu 2014 r., między innymi dla realizacji ustaleń wspomnianej wyżej Deklaracji Berlińskiej, w celu uregulowania sytuacji na wschodzie Ukrainy. Właśnie dzięki takiemu półformalnemu mechanizmowi udało się włączyć do negocjacji przedstawicieli nieuznawanych republik ludowych na wschodzie Ukrainy i osiągnąć porozumienie w Mińsku we wrześniu 2014 r.¹⁵ i w lutym roku 2015¹⁶ o zawieszeniu broni i wycofaniu ciężkiego sprzętu, kontroli i monitoringu, które prowadzi SMM OBWE.

Zarówno poza, jak i w ramach samej OBWE działa Zgromadzenie Parlamentarne (ZP) OBWE, które składa się z przedstawicieli parlamentów wszystkich 57 krajów członkowskich. Pomijając autonomiczny charakter jego działalności (przejawiający się w zwoływaniu corocznych posiedzeń i spotkań Zgromadzenia oraz jego organu wykonawczego – Biura) i wymiar doradczy decyzji podejmowanych, w odróżnieniu od samej OBWE, nie jednomyślnie, a większością głosów – priorytety działalności Zgromadzenia pokrywają się z tymi, które określiło aktualne kierownictwo Organizacji, a porządek sesji odzwierciedla rangę dyskutowanych kwestii. Zgromadzenie Parlamentarne OBWE nie pozostało obojętne na procesy toczące się na Ukrainie i wokół niej. Dnia 2 lipca 2014 r. na 23 dorocznej sesji ZP OBWE w Baku została przyjęta Deklaracja¹⁷, w której między innymi wezwano Rosję do anulowania aneksji Krymu i Sewastopola, a także zaproponowano stworzenie na bazie ZP OBWE międzyparlamentarnej grupy kontaktowej w sprawie Ukrainy, w celu niedopuszczenia do eskalacji sytuacji i wsparcia Ukrainy w wyjściu z kryzysu (grupa do dnia dzisiejszego nie została powołana). Częścią Deklaracji z Baku jest także dokument: Resolution on clear, gross and uncorrected violations of helsinki principles by the Russian Federation (Rezolucja na temat oczywistego, brutalnego i niepoprawnego pogwałcenia przez Federację Rosyjską zasad Dekalogu Helsińskiego), w którym oskarża się Rosję o naruszenie zasad helsińskich w stosunku do Ukrainy.

Ponadto, w lutym 2015 r. na sesji zimowej Zgromadzenia Parlamentarnego OBWE podjęto decyzję, na mocy której nie przyjęto zaproponowanego przez Federację Rosyj-

¹⁵ Tekst Protokołów z 5 września 2014 r. dostępny jest na stronie: <http://www.osce.org/ru/home/123258?download=true>, 15 V 2015; Memorandum z 19 września 2014 r.: <http://www.osce.org/ru/home/123807?download=true>, 15 V 2015.

¹⁶ Tekst kompleksu środków dla wypełnienia porozumień mińskich dostępny jest pod adresem: <http://www.osce.org/ru/cio/140221?download=true>, 15 V 2015.

¹⁷ Tekst dostępny pod adresem: <http://www.oscepa.org/publications/all-documents/annual-sessions/2014-baku/declaration-2/2540-2014-baku-declaration-eng/file>, 15 V 2015.

ską delegata – Olgi Kowitidi, nominowanej na członka delegacji rosyjskiej w charakterze *członka Rady Federacji Zgromadzenia Federalnego Federacji Rosyjskiej z ramienia władzy wykonawczej Republiki Krymu*¹⁸. Taka decyzja Biura ZP OBWE w rzeczywistości była kolejnym dowodem solidarności społeczności międzynarodowej w kwestii nieuznawania rosyjskiej okupacji i aneksji Krymu.

Przytoczone powyżej przykłady działalności OBWE świadczą o możliwości włączenia się Organizacji w aktywny proces rozwiązywania konfliktów (co w rzeczywistości jest jednym z głównych celów jej działania). Ponadto przy jednogłośnym sposobie podejmowania decyzji konieczność istnienia woli politycznej wszystkich uczestników jest kluczowym faktorem dla zapewnienia skuteczności działania w przyszłości. Kwestia woli politycznej głównych aktorów Organizacji – zwłaszcza tych, którzy naruszają przyjęte wcześniej zobowiązania, jest wskaźnikiem skuteczności OBWE jako instytucji zapewniającej bezpieczeństwo europejskie.

PERSPEKTYWY TWORZENIA WSPÓLNOTY BEZPIECZEŃSTWA W RAMACH OBWE

Wyrażone w Astanie w 2010 r. na szczycie szefów państw i rządów OBWE pragnienie budowania *wolnej, demokratycznej, wspólnej i niepodzielnej euroatlantyckiej i euroazjatyckiej wspólnoty bezpieczeństwa na przestrzeni od Vancouver do Władywostoku* jest projektem dość ambitnym i kontrowersyjnym w świetle wydarzeń na Ukrainie w latach 2014-2015. W tej sytuacji wątpliwe wydają się wszelkie podstawy jakiegokolwiek wspólnoty bezpieczeństwa, przede wszystkim wzajemne zaufanie, wspólne wartości i tożsamość¹⁹.

¹⁸ Oświadczenie dostępne pod adresem: <http://www.oscepa.org/news-a-media/press-releases/2105-statement-on-the-rejection-of-russia-s-designation-of-olga-kovitidi-as-a-member-of-the-osce-parliamentary-assembly>, 15 V 2015.

¹⁹ Koncepcja wspólnoty bezpieczeństwa społecznego we współczesnym rozumieniu jest osiągnięciem konstruktywistycznej szkoły w nauce o stosunkach międzynarodowych, której przedstawiciele opierają się z kolei na ideach Karla Deutscha – twierdził on, że: *grupa ludzi, która się zintegrowała, wspólnota, w której istnieje realne przekonanie, że jej członkowie nie będą uciekać się do przemocy fizycznej, a będą rozstrzygać spory środkami pokojowymi*, jest odrębnym podmiotem politycznym, który może zapewnić bezpieczeństwo swoich członków. Współczesna teoria wspólnot bezpieczeństwa ukształtowała się pod wpływem prac Emanuela Adlera i Michaela Barnetta, opisujących pluralistyczne wspólnoty bezpieczeństwa jako takie, które są w stanie zapewnić bezpieczeństwo w regionie, nie ograniczając suwerenności państw będących głównymi aktorami w stosunkach międzynarodowych. Autorzy ci podają szersze, w porównaniu z Deutschem, określenie pluralistycznej wspólnoty bezpieczeństwa (bardziej dostosowane do współczesnych warunków funkcjonowania i kształtowania się wspólnot); stwierdzają, że: *państwa członkowskie tej wspólnoty powinny podzielać podstawowe wartości wypracowane przez instytucje społeczne i polityczne; państwa członkowskie powinny być gotowe i zdolne do szybkiego i adekwatnego reagowania na zmiany we wzajemnych relacjach, co zostaje osiągnięte dzięki wzajemnej lojalności i poczuciu wspólnotowości; ponadto państwa powinny być zintegrowane ze sobą do tego stopnia, żeby nie widziały innego wariantu rozwoju wzajemnych stosunków niż pokojowy*. A najlepszym wyrazem wspólnych wartości jest demokracja i liberalizm. Konstruktywistyczna szkoła stosunków międzynarodowych podkreśla fakt, że wspólnoty bezpieczeństwa, a także wspólnoty

Projekt Helsinki +40, realizowany w OBWE od 2012 r. w ramach przygotowań do obchodów 40. rocznicy podpisania Aktu Końcowego z Helsinek w 2015 r., oraz powołanie Panelu Wybitnych Osobistości²⁰, ciała doradczego, które przedstawia państwom uczestniczącym perspektywy rozwoju Organizacji – mogą odegrać kluczową rolę w określeniu przyszłości, rozwoju i zasadności istnienia OBWE w Europie. Jeśli uda się odrodzić znaczenie i wartość podstawowych zasad i zobowiązań państw członkowskich, powziętych w ciągu 40 lat współpracy, często w warunkach kryzysowych – od konfrontacji bipolarnej do wojen i konfliktów zbrojnych na kontynencie – w Belgradzie w grudniu 2015 r. OBWE pokaże, czy jest organizacją zdolną sprostać współczesnym wyzwaniom i zapewnić bezpieczeństwo swoim członkom. Nawet tym, którzy nie są jednocześnie członkami innych systemów bezpieczeństwa zbiorowego i obrony, jak Ukraina. Jeśli nie uda się osiągnąć konsensusu i wypracować politycznych rozwiązań, to w ramach istniejącej, największej w regionie organizacji międzynarodowej budowa wspólnoty bezpieczeństwa w rozumieniu rozdziału VIII Karty Narodów Zjednoczonych będzie automatycznie niemożliwa. Bo przywrócenie zaufania – które jest głównym czynnikiem kształtowania się i istnienia wspólnoty bezpieczeństwa – między państwami członkowskimi, w przypadku nierozwiązania kwestii ukraińskiej drogą pokojową, będzie niemożliwe.

BIBLIOGRAFIA

- Decision No. 1117. Deployment of an OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine*, [online] <http://www.osce.org/pc/116747?download=true>.
- Deutsch K., *Political Community and the North Atlantic Area. International Organization in the Light of Historical Experience*, [w:] *The European Union. Readings on the Theory and Practice of European Integration*, red. B.F. Nelsen, A.C.-G. Stubb, Boulder 2003.
- The NSDC chaired by the President has made a decision to invite the UN peacekeeping mission to Ukraine*, Press Office of President, 18 II 2015, [online] <http://president.gov.ua/en/news/32301.html>.
- OSCE Chairperson-in-Office commends Ukraine for successful launching of Roundtables on National Unity*, OSCE, 14 V 2014, [online] <http://www.osce.org/cio/118576>.

polityczne jako takie są określane przez trzy cechy, które są ich podstawą. Po pierwsze, członkowie wspólnoty muszą podzielać wspólną tożsamość, wartości i wspólnie definiować podstawowe sfery działalności stowarzyszenia. Po drugie, w ramach wspólnoty stosunki pomiędzy jej uczestnikami powinny być wielostronne i bezpośrednie. Po trzecie, członkowie wspólnoty powinni, nie bez pewnej dozy altruizmu, być zainteresowani w perspektywie długoterminowej podtrzymaniem wzajemnych stosunków i istnieniem wspólnoty jako takiej. Podkreślić tu należy znaczenie pierwszego czynnika, ponieważ jest punktem wyjścia dla kolejnych dwóch: zarówno rozwój stosunków, jak i interesy państw członkowskich będą zależeć od wspólnych wartości i tożsamości członków wspólnoty. Dokładniej na ten temat por.: K. Deutsch, *Political Community and the North Atlantic Area. International Organization in the Light of Historical Experience*, [w:] *The European Union. Readings on the Theory and Practice of European Integration*, red. B.F. Nelsen, A.C.-G. Stubb, Boulder 2003, s. 121-143; *Security Communities*, red. E. Adler, M.N. Barnett, Cambridge–New York 1998, s. 7, 31, 484.

²⁰ Dokładniej o Panelu pod adresem: <http://www.osce.org/cio/133991>, 15 V 2015.

OSCE/ODIHR Director Link says Office is ready to observe local elections in eastern Ukraine, OSCE, 12 II 2015, [online] <http://www.osce.org/odihhr/elections/ukraine/140321>.

OSCE to send military and civilian personnel to Ukraine, OSCE, 5 III 2014, [online] <http://www.osce.org/sg/116093>.

Security Communities, red. E. Adler, M.N. Barnett, Cambridge–New York 1998.

Vienna Document 2011, s. 18, [online] <http://www.osce.org/fsc/86597?download=true>.

Декларація про державний суверенітет України, 16 VII 1990, [online] <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.

Закон України про „Основи національної безпеки України”, 19 VI 2003, [online] <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

Tłumaczenie Magdalena Romanowska

Mgr Kira SPYRYDONOWA – pracuje jako attaché w Kancelarii Ministra Spraw Zagranicznych Ukrainy, doktorantka w Katedrze Stosunków Międzynarodowych i Polityki Światowej w Instytucie Stosunków Międzynarodowych Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Tarasa Szewczenki.

Wołodymyr HOŁOWCZENKO

Państwowy Uniwersytet im. Tarasa Szewczenki w Kijowie

holovchenko@ukr.net

REWOLUCJA GODNOŚCI – 2014 JAKO PRÓBA PRZEZWYCIĘŻENIA KRYZYSU POLITYCZNEGO NA UKRAINIE

ABSTRACT W artykule została przeprowadzona analiza porównawcza przechodzenia ku demokracji na Ukrainie i w państwach Europy Środkowo-Wschodniej, w krajach bałtyckich i na Bałkanach; zostały zbadane przyczyny powodzenia tego procesu w krajach członkowskich byłego Układu Warszawskiego i Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej oraz połowiczności sukcesu na Ukrainie. Przeprowadzona analiza wykazała, że model społeczeństwa i państwa, który powstał na Ukrainie po ogłoszeniu niepodległości – tzw. lumpen-oligarchiczny, według wzorców rosyjsko-sowieckich, był daleki od optymalnego, a pozorne atuty gospodarki Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej okazały się słabościami dla niepodległego państwa. Szczególną uwagę zwrócono na określenie roli „rewolucji godności” z 2014 r. w przezwyciężeniu kryzysu politycznego na Ukrainie.

Słowa kluczowe: autorytaryzm, społeczeństwo obywatelskie, demokracja, reforma

Key words: authoritarianism, civil society, democracy, reform

Mija ćwierćwiecze od czasu zaskakująco szybkiego rozpadu ZSRS i „bloku socjalistycznego”, któremu ten przewodniczył, co w krajach postkomunistycznych oznaczało trzecią (według Samuela Huntingtona¹) lub czwartą (według Philippe’a Schmit-

¹ S.P. Huntington, *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman 1993, s. 16.

tera²) „falę demokratyzacji”. Znany amerykański analityk i politolog Francis Fukuyama wystąpił nawet z tezą o „końcu historii” – radykalnym i ostatecznym w skali globalnej zwycięstwie demokracji liberalnej³.

Jednak kraje postkomunistyczne Europy Środkowo-Wschodniej i Wschodniej, które zrobiły duże wrażenie na arenie międzynarodowej na przełomie lat 80. i 90. XX w., wykazują bardzo różne wyniki na zadeklarowanej drodze ku demokracji i wolnemu rynkowi. Polska, Słowenia i Czechy, które rozpoczęły transformację z jasną wizją ostatecznego celu i świadomością podjęcia koniecznych kroków, weszły w Sojuszu Północnoatlantyckiego oraz kluczowych instytucji Unii Europejskiej, kończąc w ten sposób „powrót do domu”. W innych krajach – Białorusi, Armenii i Rosji – na gruzach starego reżimu ugruntowali się nowi despoty. Trzecia grupa krajów, w tym Ukraina, od dziesiątków lat jest „w drodze”, wciąż zastanawiając się, dokąd należy pójść.

Ćwierć wieku wystarczy, aby obejrzeć się wstecz i w należyty sposób ocenić przebytą drogę, aby odpowiedzieć sobie na pytanie – kiedy zboczyliśmy z kursu i dlaczego. Urzędnicy z Unii Europejskiej wyrażali początkowo sceptycyzm co do integracji zachodnich i południowozachodnich sąsiadów Ukrainy podobny do tego, z jakim dzisiaj, już po zeszłorocznym zwycięstwie Euromajdanu i „rewolucji godności”, spotyka się Kijów. W ciągu ostatnich lat rządy i narody Europy Środkowo-Wschodniej, krajów bałtyckich i Bałkanów wykazały jednak takie rezultaty procesów demokratyzacji, że „stara Europa” zgodziła się na integrację.

Dlaczego nie udało się to Ukrainie po studenckiej „rewolucji na granicę” w 1990 r. i pomarańczowej rewolucji w roku 2004? Dlaczego dziesięć lat później znowu trzeba było iść na barykady i stawać do walki w obronie suwerennego państwa i jego europejskiego wyboru? Dlaczego nie zostały skutecznie wykorzystane bezprecedensowe możliwości do budowania nowoczesnego państwa, które istniały w chwili zdobycia niepodległości przez Ukrainę, dlaczego nie spełniły się nadzieje na jej „ogromny potencjał gospodarczy”? Dlaczego niesławne „budowanie państwa” stało się synonimem bezsensownego chodzenia w koło, pożałowania godnej „wielowektorowości”, wytrzebienia szerokiego kręgu koncepcji – idei narodowej, interesu narodowego, patriotyzmu *etc.*? Czego zabrakło zwycięskiej opozycji, aby utrzymać zaufanie społeczne po dojściu do władzy?

Dlaczego tak różne okazały się drogi krajów Europy Środkowo-Wschodniej, bliższych nie tylko geograficznie, ale także cywilizacyjnie i historycznie, które – wydawałoby się – ćwierć wieku temu miały wspólny układ odniesienia? Doświadczenia krajów byłego bloku socjalistycznego wyraźnie wskazują, że nawet tam, gdzie transformacje demokratyczne następowały znacznie wolniej i dało się obserwować tzw. „fale wsteczne” (*reverse waves*) – w Albanii, Bułgarii, Rumunii i Słowacji – możliwość osiągnięcia pożądanego rezultatu, przeprowadzenia reform i pełnej integracji ze strukturami UE nie została zaprzepaszczona.

² Ph.S. Schmitter, *Democratization, Waves of*, [w:] *The Encyclopedia of Democracy*, Vol. 2, red. S.M. Lipset, Washington 1995, s. 346-347.

³ F. Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York–Toronto 1992, s. 3-4.

Rzeczywiście, mimo podobieństw, komunistyczna przeszłość krajów Europy Środkowo-Wschodniej i Bałkanów różniła się w sposób istotny i te różnice okazały się czynnikami decydującymi u progu procesów demokratyzacji, a także odegrały znaczącą rolę w okresie późniejszym. Przykładowo Jugosławia Josipa Broz Tito i Węgry za rządów Jánoša Kádára miały szczególny status za żelazną kurtyną – w zamian za zachowanie zewnętrznych atrybutów komunizmu zezwolono w tych krajach na wprowadzenie pewnych elementów gospodarki rynkowej, a nawet ograniczony pluralizm w sferze społeczno-politycznej. Ponadto państwa te były najbardziej spośród wszystkich krajów komunistycznych zintegrowane z zachodnioeuropejskim wspólnym rynkiem, a więc dostosowane do gospodarki światowej.

W Polsce ważnym czynnikiem, który zapewnił reformom demokratycznym sukces i ogólnonarodowe poparcie, była odporność na „mit stabilności społecznej” w PRL-u. W odróżnieniu od względnej „sytości” epoki zastoju w ZSRS, zapewnianej przez pewien okres dzięki potokom petrodolarów, Polska w pełni doświadczyła problemów społecznych i gospodarczych wywołanych przez kryzys energetyczny na Zachodzie po wojnie arabsko-izraelskiej w 1973 r. i spotęgowanych katastrofalnymi próbami Edwarda Gierka rozwiązania problemów wewnętrznych poprzez zwiększenie zadłużenia zagranicznego. Ale właśnie ówczesne problemy społeczno-gospodarcze stosunkowo wcześniej zmusiły komunistyczne przywództwo Polski do wprowadzenia elementów rynkowych: zezwolenia na tworzenie małych przedsiębiorstw i stopniowego rozszerzania ich praw (a także praw indywidualnych gospodarstw rolnych) w dziedzinie handlu i usług, uproszczenia trybu wyjazdów zagranicznych, dzięki czemu udało się częściowo rozwiązać, właściwe wszystkim krajom z administracyjno-nakazowym typem gospodarki, problemy niedoboru dóbr konsumpcyjnych. Nic dziwnego, że do końca lat 80. XX w. ogół Polaków, w przeciwieństwie do sowieckich Ukraińców, doświadczył bezsilności społeczno-gospodarczej „realnego (rozwinętego) socjalizmu” w porównaniu ze znacznie większą skutecznością prywatnej własności.

Nie sposób nie dostrzec silnych kontrastów między państwami komunistycznymi Europy Środkowo-Wschodniej. Albania w czasach Envera Hodży pozostawała odizolowanym totalitarnym krajem stalinowskiego typu. Polska, Bułgaria i Rumunia, które w pierwszych dekadach rządów komunistycznych miały szereg wspólnych cech w rozwoju, w latach 70. i 80. XX w. szły zupełnie innymi drogami. W Rumunii nieuzasadniona megalomania Nicolae Ceaușescu pogorszyła do granic możliwości sytuację społeczno-gospodarczą kraju, ponieważ otrzymane od Zachodu znaczne kredyty (mające zachęcić do zdystansowania się Bukaresztu od Związku Sowieckiego na międzynarodowej scenie politycznej) zostały wykorzystane do budowy nowych obiektów przemysłowych, a nie na restrukturyzację i modernizację gospodarki. Standardy życia w Rumunii już w 1983 r. spadły i osiągały poziom zaledwie 60% w stosunku do wskaźników z 1975 r., ponadto wprowadzono racjonowanie zużycia energii, produktów przemysłowych i spożywczych. W przeciwieństwie do Polski, Bukareszt nie uciekł się do reform, a do wzmocnienia polityki represji i dlatego opozycja rumuńska miała bardziej wewnątrzpartyjny charakter. Brak samoorganizacji społecznej w Rumunii doprowadził do tego, że w grudniu 1989 r. „ślepy bunt” zdesperowanego narodu rumuń-

skiego został wykorzystany przez część nomenklatury, która „rzuciwszy na pożarcie” małżeństwo Ceaușescu, wzięła w swoje ręce i władzę, i proces reform, dla zabezpieczenia własnych interesów.

Tylko Bułgaria – „16 republika ZSRS”, spośród krajów Europy Środkowo-Wschodniej miała najwięcej wspólnego z Ukrainą, jak chociażby: znacznie większa w porównaniu do Polski lub Węgier orientacja na gospodarkę Związku Sowieckiego, wytężony rozwój przemysłu ciężkiego, administracyjno-nakazowe metody zarządzania. Kierownictwo Bułgarskiej Partii Komunistycznej na czele z Todorom Żiwkowem, podobnie zresztą jak Wołodymyr Szczerbycki, sceptycznie zareagowało na gorbaczowowską „pierestrojkę”, ale otwarcie nie odważyło się sprzeciwić zmianie kursu „starszego brata” w paternalistycznym systemie oficjalnych stosunków między Moskwą a Sofią. A skoro tak – musiało zaakceptować częściowe reformy, szczególnie zrównanie praw spółdzielczej i państwowej własności. Niezadowolenie Bułgarów, jak i Ukrainiejskiej Socjalistycznej Republiki, wywołały w pierwszej kolejności problemy ekologiczne i społeczno-gospodarcze. Wystąpienia opozycji przeszły w ruchy demokratyczne po dymisji Żiwkowa, która podobnie jak Szczerbyckiego na Ukrainie, została przeprowadzona pod naciskiem Gorbaczowa w listopadzie 1989 r.

Czechosłowacja była unikalnym przykładem państwa z chyba najbardziej rozwiniętą świadomością obywatelską w Europie Środkowo-Wschodniej, z silną gospodarką i związkami handlowymi ze światem zewnętrznym, ale jednocześnie była krajem o jednym z najbardziej bezlitosnych reżimów, który został wprowadzony po stłumieniu przez Kreml „praskiej wiosny” w 1968 r. To właśnie sowiecka okupacja wojskowa Czechosłowacji uniemożliwiła radykalne liberalno-demokratyczne przemiany w krajach Układu Warszawskiego bez zgody ZSRS. Dopiero gorbaczowowska „pierestrojka” była sygnałem do zaktywizowania opozycji i nastrojów reformatorskich w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, które dotychczas obawiały się powtórki sowieckiej interwencji zbrojnej.

Główną rolę w zapewnieniu nieodwracalności i pozytywnych rezultatów procesów demokratyzacji w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (Polska, Węgry, Czechy, Słowenia, Chorwacja, Estonia, Litwa) odegrała dogłębna odnowa sceny politycznej, dokonana w kilku szybko po sobie następujących etapach. Wprowadzanie reform gospodarczych zakończyło się w dużej mierze, zanim jeszcze nastąpiło „zmęczenie” społeczeństwa ich negatywnymi skutkami i związanym z tym, wspólnym dla wszystkich państw regionu, tymczasowym powrotem komunistów.

Podstawą odnowy politycznej wymienionych krajów były wolne wybory, przeprowadzone w szczycie popularności reform i demokratyzacji. Na Węgrzech i w niepodzielonej jeszcze Czechosłowacji pierwsze elekcje okresu przejściowego odbyły się bez ingerencji reżimów komunistycznych w proces swobodnego wyrażania woli. Wybory te zakończyły się bezwzględnym zwycięstwem opozycji i miażdżącą klęską byłych partii rządowych (na Węgrzech komuniści zdobyli mniej niż 9% głosów, w Czechosłowacji – 13,4%). Po wyborach reformatorzy byli w stanie bez przeszkód zrealizować zadeklarowane zmiany.

W Polsce pierwsze wybory okresu transformacji w czerwcu 1989 r., podobnie jak na Ukrainie, były wolnymi tylko częściowo, gdyż większość miejsc w Sejmie była za-

gwarantowana dla członków PZPR i ich tradycyjnych sojuszników – Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego i Stronnictwa Demokratycznego. Opozycja, z „Solidarnością” na czele, zdobyła 35% mandatów w Sejmie i 99% w Senacie, ale polskiej opozycji, w przeciwieństwie do ukraińskiej, udało się przejąć inicjatywę, stworzyć koalicję i powołać „rząd odpowiedzialności narodowej” (premierem został przedstawiciel „Solidarności” Tadeusz Mazowiecki, resortem finansów kierował Leszek Balcerowicz). Na tym się nie skończyło i efektem zmiany kadr politycznych w Polsce było niemal zupełne usunięcie komunistów ze wszystkich stanowisk kierowniczych w organach władzy państwowej w ciągu następujących niespełna trzech lat. Przedstawiciele opozycyjnej mniejszości w parlamencie przed końcem 1989 r. objęli Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Obrony Narodowej, rok później do dymisji został zmuszony prezydent Wojciech Jaruzelski, którego na stanowisku zmienił lider „Solidarności” Lech Wałęsa.

Nie czekając na kolejne wybory parlamentarne, mające się odbyć za kilka lat i mogące przynieść niespodziewany wynik, w październiku 1991 r. zorganizowano przedterminowe wybory do Sejmu, w których bezwzględną większość głosów zdobyły partie centroprawicowe. Pozwoliło to nowemu rządowi Janusza Olszewskiego ostatecznie zrezygnować z ustaleń okrągłego stołu odnośnie do komunistów i przejść do „polityki przełomu”, która zakładała przeprowadzenie lustracji funkcjonariuszy publicznych, w ten czy inny sposób współpracujących w przeszłości z komunistycznymi służbami specjalnymi.

Ważne było także to, że procesom przejmowania władzy oraz wykluczenia z niej komunistów i agentów służb specjalnych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej towarzyszyły zasadnicze zmiany gospodarcze, które miały pozabawić neokomunistów, nawet w wypadku ich ewentualnego powrotu do władzy, zaplecza społecznego dla odrodzenia autorytarnego systemu administracyjno-nakazowego. Wdrożenie reformatorskich planów: Balcerowicza w Polsce, Václava Klause w Czechach i Mihályja Kupy na Węgrzech, szybko doprowadziło do spowolnienia inflacji, zmniejszenia niedoborów rynkowych, wyrównania nierównowagi gospodarczej i stworzenia warunków do kompleksowego przyciągnięcia inwestycji zagranicznych. Przed zwycięstwem lewicy w wyborach parlamentarnych w Polsce w 1993 r., na Węgrzech w roku następnym, w 1998 r. w Czechach – wymienione kraje przekroczyły granicę, zza której już nie dało się powrócić, co w istocie było celem radykalnych działań centroprawicy.

Na Ukrainie pierwsze lata niepodległości i pseudoreform sprowadziły się tego, że byli funkcjonariusze partyjni zmienili barwy i uzupełnili swoje szeregi „opozycją centroprawicową” (dysydentami z lat 60. i obrońcami praw człowieka), której nominalni „demokraci” i „zwolennicy rynku” rekrutujący się ze starej nomenklatury (późniejsza „partia władzy”) z powodzeniem używali jako dekoracji lub „kozłów ofiarnych”. To na nich była zrzucona wina za pogorszenie się standardów życia wskutek nieprzeprowadzonych lub w najlepszym razie z dużym opóźnieniem realizowanych (jak to miało miejsce w przypadku wprowadzenia waluty narodowej – hrywny) reform. Nie doszło do prawdziwej zmiany kadr, co więcej – „zmęczenie” społeczeństwa symulowaniem działań reformatorskich wywołało kolejny zwrot do autorytaryzmu typu sowieckiego.

Po uzyskaniu niepodległości w wyniku rozpadu ZSRS Ukraina zetknęła się z szeregiem prawdziwych problemów:

- brakiem odpowiednich instytucji i atrybutów suwerennego rządu – banku centralnego, waluty narodowej, służby celnej, ambasad i przedstawicielstw handlowo-gospodarczych za granicą;
- embrionalnym stadium rozwoju regulujących kluczowe obszary życia gospodarczego norm prawnych – zasad budżetowych, przepisów podatkowych i celnych, prawa gospodarczego (regulującego m.in. kwestie własności *etc.*);
- brakiem wykwalifikowanych kadr, z doświadczeniem w administracji publicznej.

Problemy zaostrzały się także pod wpływem dodatkowego czynnika – klasa polityczna przez długi czas nie mogła sprecyzować państwowych interesów gospodarczych i dlatego przemiany rynkowe następowały w dużej mierze spontanicznie. W rezultacie – ukraińskie władze wciąż powielaly działania i błędy Rosji w kwestii reform, ale z półrocznym lub rocznym opóźnieniem. Praktycznie nie brano pod uwagę doświadczeń innych krajów, którym udało się wyprowadzić swoją gospodarkę z kryzysu, choćby Nowego Ładu prezydenta Franklina Delano Roosevelta, powojennych Niemiec Zachodnich i Japonii, Chin po śmierci Mao Zedonga – nie mówiąc już o „świeżych” przykładach zachodnich sąsiadów Ukrainy.

Oczywiście, na przytoczone przykłady wielokrotnie powoływano się w wystąpieniach publicznych, ale nie podjęto rekomendowanych kroków i nie skorzystano z doznań innych. W większości przypadków nawet nie zrozumiano, że kryzys ma charakter systemowy i strukturalny i wpływa na wszystkie płaszczyzny życia społecznego. Brakowało też zrozumienia miejsca i perspektywy ukraińskiej gospodarki w świecie, w tym jej atutów w momencie upadku ZSRS, a także jej zależności od procesów globalnych.

Przeprowadzając pojedyncze reformy, władze ukraińskie w pierwszych latach budowy własnego państwa działały intuicyjnie. Istotną rolę w tym procesie odegrali „czerwoni dyrektorzy”, którzy przeciwstawiali się zdecydowanym krokom, nie chcąc „rozchwiać sytuacji” w swoich najczęściej przestarzałych przedsiębiorstwach (właśnie na początek lat 90. przypada fala strajków). Z drugiej strony zagmatwane przepisy konstytucyjne nie pozwalały jasno określić, kto jest odpowiedzialny za usprawnienie polityki gospodarczej: przed zwycięstwem pomarańczowej rewolucji w 2004 r. i próbą przeprowadzenia reformy konstytucyjnej, która miała zaprowadzić na Ukrainie system parlamentarno-prezydencki, to prezydent powoływał i odwoływał nie tylko premiera, ale także kierownictwo resortów siłowego i gospodarczego za zgodą Rady Najwyższej. Zamiast zespołu ludzi wyznających podobne poglądy, ukraiński rząd przypominał więc przypadkowo skompletowaną drużynę.

Sytuację starano się ratować, powołując w październiku 1992 r. na premiera Ukrainy przedstawiciela „czerwonego dyrektariatu” Leonida Kucznię i nadając mu uprawnienia do wydawania dekretów mających moc prawną, bez zgody Parlamentu. Z jednej strony pozwoliło to załatać wiele dziur w administracji publicznej (niektóre z tych dekretów obowiązywały jeszcze na początku wieku XXI), ale z drugiej strony brak kontroli sprzyjał lobbngowi, jak miało to miejsce choćby w przypadku dekretu o trustach

(spółkach powierniczych) czy decyzji o sztywnym kursie walut. A szeroko znana fraza Leonida Kuczmy: *Powiedz mi, co budujemy*, jest prawdopodobnie lepszym mottem dla tego okresu niż nawet powiedzenie Leonida Krawczuka: *Mamy to, co mamy*.

I nie było nikogo, kto mógłby doradzić rządowi: ukraińska opozycja demokratyczna albo roztrząsała kwestie czysto symboliczne, albo uprawiała retorykę. Nawet jej przedstawiciele, którzy weszli do rządu (np. Mykoła Żulynskyj, Wołodymyr Łanowyj czy Wiktor Pynzenyuk), woleli nie zastanawiać się nad kwestią, jak „czystą teorię” zastosować „w praktyce”, a jedynie, opuszczając rząd, komentowali jego porażki. Utrwalaniu takiej sytuacji – braku strategii państwowej, dominacji bieżących i prywatnych interesów nad interesami narodowymi – w znacznym stopniu sprzyjało odłożenie kwestii przedterminowych wyborów do Rady Najwyższej po przyjęciu 24 sierpnia 1991 r. Aktu Niezależności Ukrainy.

Działo się to wówczas, gdy praktycznie we wszystkich krajach Europy Środkowo-Wschodniej pierwsze demokratyczne wybory, w których zwyciężali reformatorzy, oznaczały przejście od sowieckiej (komunistycznej) do postsowieckiej (postkomunistycznej) historii. Zmiany takie pozwoliły nie tylko, jak wspomniano wyżej, odnowić elity, ale także zwiększyć legitymizację władzy, zapewnić w parlamencie stabilne wsparcie dla reform, zachowując jednocześnie „filtr parlamentarny” chroniący przed robieniem czysto lobbystycznych interesów, czego często nadużywa władza wykonawcza. Wyraźnie pokazały społeczeństwu, które siły polityczne podjęły się przeprowadzenia reform i od kogo należy domagać się rezultatów.

Na Ukrainie czołowi przedstawiciele Ludowego Ruchu, Ukraińskiej Partii Republikańskiej i Partii Ludowo-Demokratycznej, współpracując z władzą, odsuwając w czasie przeprowadzenie wcześniejszych wyborów i rezygnując z opozycyjności na rzecz wsparcia państwa ukraińskiego, w oczach społeczeństwa nie byli lepsi od rządu. Kiedy więc w 1993 r. decyzja o przedterminowych wyborach została podjęta przez Parlament i zatwierdzona przez głowę państwa, zarówno rząd, jak i opozycja w pełni odczuli frustrację obywateli. Lewe skrzydło w Parlamencie na przełomie maja i czerwca 1994 r. mogło obracać przewodniczącym Rady Najwyższej Ukrainy byłego komunistę Ołeksandra Moroza, na szefa rządu zaś został powołany przedostatni premier Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej Witalij Masoł, którego centralistyczne zapędy wywołały w październiku 1990 r. studencką „rewolucję na granicę”.

Prezydent Ukrainy Leonid Kuczma, wybrany na tej samej fali frustracji, wykorzystał odwet komunistów na swój sposób: niestabilny Parlament stał się dla niego wygodnym sparingpartnerem, na którego łatwo było przenieść odpowiedzialność za brak zmian na lepsze. Mógł się wzorować na negatywnym przykładzie Rosji, gdzie podobny konflikt między prezydentem-reformatorem – Borysem Jelcynem, a prokomunistycznym Parlamentem zakończył się na początku października 1993 r. krwawymi starciami zbrojnymi, zaś wybrana potem „demokratyczna” Duma nie była w stanie wspierać liberalnych reform. Odwołując się do tych doświadczeń – bezpośrednio lub pośrednio – Kuczma mógł w zasadzie bezgranicznie zwiększać zakres swoich kompetencji.

Można powiedzieć, że zrealizowawszy plan minimum w zakresie stworzenia podstaw instytucjonalnych (stworzono instytucje państwowe i przyjęto oficjalną symboli-

kę, mającą źródło w tradycji narodowej; wprowadzono kroki mające na celu potępienie sowieckich represji i rehabilitację ich ofiar, a także upamiętnienie tragicznych wydarzeń historycznych; położono podwaliny pod stworzenie systemu prawnego wprowadzającego na Ukrainie ustrój demokratyczny i gospodarkę rynkową), ówczesny establishment nie zdołał określić się co do kierunku i skutecznego programu rozwoju kraju, a opozycja nie sformułowała wyraźnej alternatywy.

Większość newralgicznych reform dotyczących systemu konstytucyjnego, kwestii społecznych, systemu gospodarczego, wojskowego i innych reform systemowych została odłożona „na później”. Chcąc się szybko wzbogacić, „czerwoni dyrektorzy”, dyrektorzy przedsiębiorstw rolnych, „nowi Ukraińcy” (nuworyszowscy biznesmeni), wykorzystali brak kontroli politycznej i społecznej, wpływając na uchwalanie strategicznych i taktycznych reform, trwonili zasoby kraju, a rozwiązanie kwestii społecznych przrzucali na budżet państwowy, nierzadko domagając się uruchomienia „maszyny do robienia pieniędzy”. Brak aktywnych działań ze strony patriotycznych sił narodowo-demokratycznych rozczarował potencjalnych ich zwolenników, z tego powodu poparcie dla opozycji i jej elektorat były małe. Ukraina ani w polityce wewnętrznej, ani zagranicznej nie określiła swojej tożsamości politycznej: jasnych celów, interesów narodowych i mechanizmów ich realizacji.

Permanentne przenikanie się wszystkich tych czynników doprowadziło do hiperinflacji, zubożenia znacznej części społeczeństwa (w połowie 1999 r. 46,9% obywateli żyło poniżej granicy ubóstwa), do oligarchizacji gospodarki i ostatecznie do kryzysu politycznego na początku wieku XXI. Podczas drugiej kadencji prezydenckiej Kuczmy, gdy rząd wydawał się – według określenia jednego z czołowych antybohaterów tego okresu Wiktora Medwedczuka – *silniejszy niż kiedykolwiek*, uformowała się kontrolowana proprezydencka większość parlamentarna, opozycja pozostała mało aktywna, choć była liczna, a w największych środkach masowego przekazu dominowały poglądy popierające administrację prezydenta. Jednak system oligarchiczny nie mógł wykorzystać tych potężnych reśursów dla rozwoju państwa zgodnie z zadeklamowanym w czerwcu 1998 r. „europejskim wyborem Ukrainy” czy chociażby dla odpowiedniego zabezpieczenia interesów narodowych i suwerenności.

Stwierdzając istnienie na Ukrainie „kuczmyzmu” na przełomie wieków XX i XXI, jako formy „miękkiego autorytaryzmu”, wielu analityków krajowych i zagranicznych sądziło, że do usunięcia tego szkodliwego dla przyszłości niezależnej Ukrainy systemu potrzebny będzie bodziec zewnętrzny. Tak też się stało, ale nie był to bodziec z Zachodu, zachęcający do zbliżenia do standardów europejskich, na co wielu miało nadzieję, a ze Wschodu – jego celem był powrót Kijowa w orbitę wpływów Rosji i sterowania nim z Kremla. Sytuacja Ukrainy na arenie międzynarodowej pogorszyła się wraz z powołaniem w sierpniu 1999 r. na szefa rządu Rosji prawie nikomu nieznanego Władimira Putina, którego Jelcyn wkrótce potem nazwał swoim następcą na stanowisku prezydenta.

Kreml zaczął naciskać na Ukrainę, czego nie oczekiwały elity rządzące i czemu ukraiński system oligarchiczny nie był się w stanie oprzeć. System dostaw surowców, zwłaszcza energii, procesy prywatyzacyjne czy przejmowanie kontroli nad dużymi obiektami

przemysłowymi były skorumpowane, osoby działające na rzecz Rosji uzyskiwały dostęp do strategicznych przedsiębiorstw i sektorów ukraińskiej gospodarki. Ponadto, takiemu naporowi Rosjan nie przeciwdziałał zachodni biznes, który nie kwapił się do inwestowania w skorumpowanym i nieprzewidywalnym kraju.

Wynikiem polityki kadrowej L. Kuczmy, opartej na faworyzacji i wąskopartyjnych interesach (apogeeum było mianowanie na stanowisko premiera nienawistnego szefa lokalnej donieckiej administracji Wiktora Janukowycza, który został kandydatem rządu w wyborach prezydenckich w 2004 r.), był fakt, że na kluczowych stanowiskach państwowych znaleźli się ludzie, którzy nie tylko działali na rzecz włączenia Ukrainy w orbitę geopolitycznych wpływów Rosji, a wręcz publicznie się tym chwaliли.

Aktywnie działała też sama Rosja, opierając się na swoich agentach wewnątrz Ukrainy. W latach 1993-1997 kolejno: Odeska Rada Miejska, Ługańska Rada Obwodowa, Charkowska Rada Miejska i Doniecka Rada Obwodowa podjęły decyzję o wprowadzeniu języka rosyjskiego jako urzędowego na wymienionych terytoriach. Wszystkie te postanowienia odwołały później same rady lub występował przeciwko nim prokurator. W 2000 r. sytuacja była zupełnie inna: Doniecka i Ługańska Rada Obwodowa kolejne uchwały o oficjalnym statusie języka rosyjskiego podejmowały ponownie, nawet po zakwestionowaniu ich przez prokuratora, zaś w Charkowie od decyzji prokuratora nawet się nie odwoływano. Ogólnie rzecz biorąc, za prezydentury Leonida Kuczmy polityka językowa była raczej zdecentralizowana – kwestie języka na poziomie średniego wykształcenia leżały w kompetencjach władz lokalnych. Doprowadziło to szybko do niemal całkowitego zaniku rosyjskojęzycznych szkół w Zachodniej i Centralnej Ukrainie, a w rejonie Donbasu i na Krymie problemem było otwarcie ukraińskojęzycznych.

„Wierchuszka” systemu oligarchicznego Kuczmy straciła kontakt ze społeczeństwem obywatelskim we własnym kraju i nie widziała w ogóle potrzeby jego istnienia. Nawet znając prawdziwe źródło „skandalu taśmowego”, który wybuchł po ujawnieniu przez Moroza 28 listopada 2000 r. „taśm Melnyczenki” (L. Kuczma od początku mówił o „śladzie wywiadowczym”, a z czasem doprecyzował, jakie służby ma na myśli – rosyjskie), administracyjno-polityczne kręgi na Ukrainie nie odważyły się na szczerzy dialog ze społeczeństwem. Zamiast tego zdecydowały się na realizację kaprysów Kremla, w najlepszym razie próbując je opóźnić, jak to się stało z zaproponowanym przez Putina w lutym 2003 r. projektem stworzenia Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej (WPG), obejmującej Rosję, Ukrainę, Białoruś i Kazachstan.

Podczas gdy rząd Ukrainy próbował uniknąć ścisłej integracji na rosyjskich warunkach, w czeluściach administracji prezydenckiej, na czele której w tym czasie stał Wiktor Medwedczuk wraz z rosyjskimi „doradcami”, trwały prace nad zmianą modelu konstytucyjnego na republikę parlamentarno-prezydencką. Ponieważ Kuczma odmówił kandydowania na trzecią kadencję, zaproponowano mu funkcję premiera z szerokimi pełnomocnictwami do sprawowania realnej władzy. W rzeczywistości tworzone strefy konfliktu między ogólnonarodowym wybrańcem – prezydentem, a rządem, tworzonym na zasadzie większości parlamentarnej. Całe późniejsze doświadczenie budowania państwa na Ukrainie pokazuje powiększanie się chaosu, wskutek narzucania zwycięzcom pomarańczowej rewolucji 2004 r. takiej reformy konstytucyjnej (politycznej), któ-

ra sprawiłaby, że kraj byłby jeszcze bardziej narażony na wpływy zewnętrzne. Reforma była jednym z czynników generujących konflikty w establishmentie za prezydentury Wiktora Juszczenki, a następnie prowadzących do rozczarowania „pomarańczowymi” i do ich porażki.

Jednocześnie trzeba przyznać, że to właśnie pomarańczowa rewolucja była sposobem, aby przynajmniej na jakiś czas zatrzymać naciski ze Wschodu. Władze na Kremlu nie były gotowe na taki rozwój wypadków i uniemożliwienie W. Janukowyczowi wygranie wyborów prezydenckich. Były zdezorientowane. A demokratyczne kraje z zachodniej Europy po raz pierwszy od półtora dekady oczekiwały od Ukrainy pozytywnych zmian. Oczekiwało ich również ukraińskie społeczeństwo, ale one, niestety, w praktyce nie nastąpiły.

Po raz drugi, pomimo bezprecedensowego w historii współczesnej Ukrainy dojścia do władzy – na fali masowych protestów, bez użycia przemocy, ukraińska opozycja nie spełniła oczekiwań narodu. Po pierwsze, priorytety przywódców „pomarańczowych” (Wiktora Juszczenki, Julii Tymoszenko, Ołeksandra Zinczenki, Jurija Łucenki, Petra Poroszenki i innych), mimo istniejących planów co do rozwiązania najostrzejszych problemów społecznych i już na starcie niemal pełnego poparcia w Parlamencie, uległy zdeformowaniu: za najważniejsze zadanie nie uznano przeprowadzenia głoszonych reform ustrojowych, a zwycięstwo nad oponentem. Na to została skierowana cała energia i wysiłek, które powinny być zwrócone w kierunku walki z korupcją, ograniczenia politycznego wpływu oligarchii, przeprowadzenia reform i przewyciężenia oporu wobec nich.

Taka logika („zwycięstwo nad przeciwnikiem ponad wszystko”) popychała „pomarańczowych” polityków do sojuszy z ideologicznymi przeciwnikami – Partią Regionów, i do populizmu, co zaszkodziło gospodarce (szczególnie w czasie kryzysu finansowo-walutowego z lat 2008-2009) i znacznie pogorszyło warunki dla biznesu. Oczywiście także wewnętrzne zawirowania i niesnaski w obozie „pomarańczowych” stanęły na przeszkodzie przewyciężeniu zagrożenia zewnętrznego („gazowe” i „handlowe” wojny z Rosją, modernizacja rosyjskiej Floty Czarnomorskiej stacjonującej w Sewastopolu *etc.*) i uniemożliwiły realizację euroatlantyckich i europejskich procesów integracyjnych.

Wreszcie, po zwycięstwie pomarańczowej rewolucji demokratyczni przywódcy szybko zerwali relacje z tymi, dzięki którym doszli do władzy – z masami. Partie pozostały tradycyjnymi dla Ukrainy „fanklubami liderów”, a dla tych, którzy mieli odpowiednie rezerwy finansowe, były trampoliną do władzy. Nie stały się zapleczem poszukiwania i wspierania sojuszników reform w społeczeństwie. Ani działacze społeczni, ani organizacje społeczne nie zdołały zbudować skutecznego partnerstwa z władzą czy wziąć jej pod lupę, co jest jedną z cech demokracji.

Wygrana Wiktora Janukowycza w wyborach prezydenckich w 2010 r. była nie tyle zwycięstwem „regionalistów”, ile porażką „pomarańczowych”, którzy roztrwonili kredyt zaufania publicznego i którym nie udało się – z przyczyn subiektywnych i częściowo obiektywnych – spełnić swoich obietnic wyborczych i wznieść się ponad osobiste i polityczne konfrontacje, a także oprzeć się pokusom, które niesie władza w każdym postkomunistycznym państwie.

Jeden z ideowych liderów „Solidarności” Adam Michnik, ubolewając nad losami Polski po dojściu do władzy lewicy pod koniec 1995 r. (w rzeczywistości ekskomunistów), nazwał ich powrót „aksamitną restauracją”. Jednak w poprzednich latach w Polsce i innych krajach Grupy Wyszehradzkiej dokonały się takie zmiany, że „fala wsteczna” demokratyzacji była już niemożliwa. Na Ukrainie natomiast w 2010 r. nowy rząd w błyskawicznym tempie postarał się na dobre przywrócić wygodny postsowiecki reżim oligarchiczny: od nowych ustaw do stosunku wobec mediów i dziennikarzy; od grabieżczej prywatyzacji do wyzysku biznesu; od flirtu z Kreml, który postawił sobie za cel przejęcie kontroli nad Ukrainą, do próby zbudowania jakiejś „wielowektorowości”, aby ograniczyć apetyty Moskwy w kwestiach, które naruszają osobiste (biznesowe) interesy możnych.

Taki obrót wydarzeń był praktycznie niemożliwy do przewidzenia bezpośrednio po zwycięstwie pomarańczowej rewolucji, ale okazał się zupełnie logiczną konsekwencją zmarnowania szansy przez tych, od których miliony obywateli oczekiwały stworzenia na Ukrainie w końcu cywilizowanego państwa. Janukowycz po powrocie do konstytucji z 1996 r. otrzymał nieograniczony wpływ na władzę wykonawczą, Parlament zaś natychmiast zamienił się w chaotyczną grupę posłów, którzy swobodnie mogli przechodzić z jednej frakcji do drugiej i jednoczyć się w tymczasowe większości dla przeprowadzania korzystnych dla władzy uchwał.

Ale byłoby niesprawiedliwe oceniać prezydenturę W. Juszczenki jako zmarnowane lata dla społeczeństwa obywatelskiego na Ukrainie. „Regionaliści”, co było dla nich samych dużym zaskoczeniem, od razu stanęli w obliczu wielu trudności, które byłyby nie do pomyślenia w przypadku ich wygranej w 2004 r. Po pierwsze, społeczeństwo, już świadome swojej siły, mogło organizować się i stawiać opór (co pokazał „podatkowy Majdan”, wystąpienia studentów i ostatecznie Euromajdan w 2013 r.). Akcje protestujących, które początkowo były rozproszone i niezbyt liczne, wykazywały niebezpieczną dla władz tendencję – tak jak w Rosji czy na Białorusi tutaj nie będzie. Po drugie, władza „regionalistów” musiała mimo wszystko przeprowadzić reformy, ale nie tylko „po staremu” narzucać je społeczeństwu, lecz również wyjaśnić ich sens. I wreszcie po trzecie, Kreml okazał się mniej „przyjazny” w stosunku do „regionalistów”, gdy znaleźli się u władzy, niż wtedy, gdy byli w opozycji.

Ostateczny wybór prorosyjskiej polityki zagranicznej i orientacji gospodarczej dokonany przez Janukowycza, który przejawiał się w odmowie podpisania 28-29 listopada 2013 r. na szczycie Partnerstwa Wschodniego w Wilnie – układu o stowarzyszeniu między Ukrainą a UE – zrodził Euromajdan, zakończony się w lutym następnego roku zwycięstwem „rewolucji godności”. Jednak w czasie tego strategicznego międzynarodowo-politycznego i dyplomatycznego przełomu Ukraina doświadczyła niesprovokowanej agresji ze strony Rosji (wbrew szeregowi traktatów międzynarodowych) – aneksji Krymu i separatystycznej rebelii w regionach donieckim i ługańskim, zorganizowanej i skutecznie wspieranej przez Kreml.

„Rewolucja godności” ponownie stworzyła szansę przezwyciężenia kryzysu na Ukrainie i zapewnienia nieodwracalności wyboru dokonanego przez nią na rzecz wartości euroatlantyckich. Najbliższe lata będą dla nowego ukraińskiego rządu sprawdzia-

nem nie tylko skutecznego przeciwdziałania rosyjskim naciskom (obrony własnej oraz wzmocnienia pomocy i wsparcia ze strony Stanów Zjednoczonych, NATO, UE), ale także sprawdzianem zdolności przeprowadzenia prawdziwych reform ustrojowych, przede wszystkim reformy krajowego prawodawstwa, reformy antykorupcyjnej, reformy systemu podatkowego, sił zbrojnych, administracyjnej i systemu edukacji.

Jeśli euroatlantycka i europejska polityka integracyjna Ukrainy nie będzie przedmiotem zakulisowych machinacji, wywołanych przez chęć odwetu ze strony władz na Kremlu, to rewolucyjny wybór Ukrainy na rzecz cywilizacji zachodniej okaże się nieodwracalny. Istnieją po temu wszelkie konieczne warunki.

BIBLIOGRAFIA

Fukuyama F., *The End of History and the Last Man*, New York–Toronto 1992.

Huntington S.P., *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman 1993.

Schmitter Ph.S., *Democratization, Waves of*, [w:] *The Encyclopedia of Democracy*, Vol. 2, red. S.M. Lipset, Washington 1995.

Tłumaczenie Magdalena Romanowska

Wołodymyr HOŁOWCZENKO – profesor Instytutu Stosunków Międzynarodowych Państwowego Uniwersytetu im. Tarasa Szewczenki w Kijowie.